

CİLT / VOLUME: 4 • SAYI / ISSUE: 1 • YAZ / SUMMER 2025
ISSN: 2651- 4257

INTURE TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF INTERNATIONAL TURKIC RESEARCH

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

CİLT / VOLUME: 4 • SAYI / ISSUE: 1 • YAZ / SUMMAR- 2025 ISSN: 2651- 4257

TÜRK LÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF INTERNATIONAL TURKIC RESEARCH

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türklik Araştırmaları Dergisi • Journal of International Turkic Research (INTURE)

6 Aylık Hakemli Akademik Dergi / Biannual Peer-Reviewed Academic Journal Yıl / Year: Güz / Autumn 2024, Cilt / Volume: 3, Sayı / Issue: 2, / ISSN: 2651-4257

Marmara Üniversitesi Rektörlüğü Adına İmtiyaz Sahibi • Owner

Prof. Dr. Mustafa KURT (Rektör • Rector)

Derginin Sahibi • Owner of the Journal

M.U. İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Adına • On behalf of Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences: Prof. Dr. Sebahat DENİZ (Dekan • Dean)

Kurucusu • Founder: Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

Editör • Editor

Prof. Dr. Mehmet AÇA

Editör Yardımcısı • Assistant Editor

Doç. Dr. Nursel UYANIKER

Anadili (Türkçe) Sorumlusu • Responsible for Turkish: Doç. Dr. Nusret GEDİK

Almanca Sorumlusu • Responsible for German : Prof. Dr. Leyla COŞAN

İngilizce Sorumlusu • Responsible for English: Doç. Dr. Sevcan KUTLUAY

Fransızca Sorumlusu • Responsible for French : Prof. Dr. Gülhanım ÜNSAL

Rusça Sorumlusu • Responsible for Russian : Öğr. Gör. Dr. Liaisn ŞAHİN

Yayın Kurulu • Editorial Board

Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU

Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU

Prof. Dr. Recep AHISKALI

Prof. Dr. Ahmet Oğuz İÇİMSOY

Prof. Dr. Uğur DEMİR

Prof. Dr. LEYLA COŞAN

Prof. Dr. Sueda ÖZBENT

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Millî Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Evangelia BALTA (Yunanistan)

Prof. Dr. Feridun EMECEN (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Géza DAVİD (Macaristan)

Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Millî Savunma Üniversitesi, Emekli)

Prof. Dr. Emel KEFELİ (29 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfəddin RZASOY (Azerbaycan)

Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Sueda ÖZBENT (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ÖNER (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk Harin DÜMAN (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin BALCI (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Fehmi YILMAZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Esat HARMANCI (Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA (Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Vahdetin ERGİN (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Sevinç ARI (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. İlsiyar ZAKİROVA (Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Umran AY (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Rhoads MURPHEY (İngiltere)

Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi, Emekli)

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa Çetin VARLIK (Marmara Üniversitesi, Emekli)

Prof. Dr. Suzan CANHASI (Kosova)

Prof. Dr. Mustafa BİLİCİ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nuri TINAZ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Berat BIRFIN BİR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nikolay YEGEROV (Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Nuran MUHAXHERİ (Kosova)

Prof. Dr. Hazretali TURSUN (Kazakistan)

Prof. Dr. Bülent BAYRAM (Kırıkkaleli Üniversitesi)

Doç. Dr. Shahobiddin Babayorovich NURIDDİNOV (Özbekistan)

Doç. Dr. Galina MIŞKINIENĖ(Litvanya)

Doç. Dr. Mervilbe COBAN (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Bakat MURZARAIMOV (Kırgızistan)

Doç. Dr. Bat BIJET (Kazakistan)

Doç. Dr. Yelena PEREPELKİNA (Rusya Federasyonu)

Doç. Dr. Nodirbek ZHORAKUZIYEV (Özbekistan)

Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Serkan ACAR (Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. Meriç HARMANCI (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Erdiñ ASLAN (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ (Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadirbek JURAKUZIYEV (Özbekistan)

Doç. Dr. Esra BİLGE SAVCI (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Aslı FİŞECİOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Gulnaz DAUTOVA (Özbekistan)

Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZSÖZ (Marmara Üniversitesi)

İletişim Bilgileri • Contact Details

Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi • Marmara University Faculty of Humanities and Social Sciences

Adres • Address: Göztepe Kampüsü 34722

Kadıköy/İSTANBUL **Tel • Phone:**

(216) 777 77 200 **Faks • Fax:** (216) 777

32 01

Web: <http://dergipark.gov.tr/inture>

Marmara Üniversitesi Yayınevi / Marmara University Press Adres • Address: Göztepe

Yerleşkesi, 34722, Kadıköy, İstanbul / Türkiye

Tel • Phone: +90 216 777 14 08 **Faks • Fax:**

+90 216 777 14 01

E-Posta • E-Mail: yayinevi@marmara.edu.tr

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (Journal of International Turkic Research/ INTURE), Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi tarafından çıkarılan, sosyal ve beşeri bilimler alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı bir dergidir. Yayımlarına 1982 yılında başlamış, ancak çeşitli zorlayıcı nedenlerden dolayı üç kez yayımlarına verilmiştir.

İçindekiler / Contents

Araştırma ve İnceleme Makaleleri/Research and Review Articles:

Tadeusz Kowalski Arşivinden 1–Hüseyin Namık Orkun’la Yazışmalar ve *Prometecilik*
From The Tadeusz Kowalski Archives 1 – Correspondence with Hüseyin Namık Orkun and Prometheus

Hilal Oytun ALTUN.....1-31

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi
The Magician Type in The Epic of Kanshavbiy and Goshayah Biyçe

Abonoz KÜÇÜK-Hilal GÜREL.....32-40

Huizinga’nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi
Investigation of Match Day Totems and Rituals of Fenerbahçe Football Team Fans in The Context of Huizinga’s Game Theory

Ash FİŞEKCİOĞLU-Muhammed Enes AYDEMİR..... 41-56

İttihat ve Terakki Fırkası’nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği
The Opposition of A Positivist Young Turk Against The Temporary Law Practices of The Union and Progress Party: Ahmet Rıza Bey and His Activity at The Ayan Assembly

Serap SARIHAN 57-76

Türkiye ile Rusya’nın Locarno Sürecine Gösterdiği Diplomatik Tepki
Turkey and Russia’s Locarno Process Diplomatic Reaction

Gazi ÇAMUR 77-87

Modern Methods of Teaching Folklore Using Digital Tools
Dijital Araçları Kullanarak Folkloru Öğretmenin Modern Yöntemleri

Bakytgul KALDYBAY 88-94

Aç Bars Hikâyesi’ndeki İnanç Unsurları ile Halk Şiiri Örnekleri Üzerine Bir İnceleme
A Study on The Elements of Faith and Examples of Folk Poetry in The Hungry Tigress’s Story

Semanur AMANVERMEZ 95-107

TADEUSZ KOWALSKI ARŞİVİNDEN 1 – HÜSEYİN NAMIK ORKUN’LA YAZIŞMALAR VE *PROMETECİLİK*

FROM THE TADEUSZ KOWALSKI ARCHIVES 1 – CORRESPONDENCE WITH HÜSEYİN NAMIK
ORKUN AND PROMETHEISM

Hilal Oytun ALTUN*

Öz

Bu çalışmada Polonya’da ve Türkiye’de modern Türkiyat çalışmalarına yön vermiş olan iki bilim adamının, Tadeusz Kowalski (1889-1948) ve Hüseyin Namık Orkun’un (1902-1956) yazışmaları değerlendirilmiştir. İncelediğimiz on beş arşiv belgesi, Hüseyin Namık Orkun’un Kowalski’ye yazmış olduğu on iki mektupla; Kowalski’nin Orkun’a göndermek üzere hazırlamış olduğu üç mektubun müsveddelerinden oluşmaktadır. Orkun’un mektuplarının ilki 1933 yılının Eylül ayında; sonuncusu ise 1939 Kasım’ında yazılmıştır. Kowalski’nin mektup müsveddeleri ise Kasım 1933 ve Haziran 1934 tarihli. Türklük biliminin tarihi bakımından dikkate değer detaylar içeren mektupların konuları, iki bilim adamının bazı çalışmalarının ortaya çıkış süreçleri, bu süreçlerde karşılaştıkları güçlükler, Türkoloji alanında çeşitli yayın ve araştırma konularıyla ilgili değerlendirmeler etrafındadır. Bunlara ek olarak, alfabe devriminin akabinde, ilmi standartlara uygun fonetik transkripsiyon harflerinin kullanılması yönündeki engellere dair değiniler, siyasetin bilim üzerindeki baskısına tanıklık etmektedir. Orkun, bilimsel ölçütlere uygunluk bakımından kritik önemde olan transkripsiyon işaretlerini kullanamamış olmaktan dolayı üzüntü duymaktadır. En önemli eseri olan Eski Türk Yazıtları’nda matbaada özel olarak dökülmüş Orhon alfabesi karakterlerini basmayı başarmış ancak fonetik transkripsiyon yapamamıştır. Mektuplarda ayrıca Rus ve Sovyet yayımcılığına karşı bir hareket olan Prometecilik’le bağdaştırılabileceğini düşündüğüm bazı detaylar da vardır. Yazarlarının şahsiyetlerine ve yazıldıkları döneme dair birinci elden bilgi sunan bu yazışmalar, Türkçede mektup türünün üslup özelliklerini yansıtan örnekler olarak da okunabilecek niteliktedir. Mektuplar 30’lu yıllarda henüz Latin alfabeli Türkçe imlânın standartlaşmamış olduğunu da tanımlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Namık Orkun, Tadeusz Kowalski, Türkoloji tarihi, Prometecilik, Mektup.

Abstract

In this study, the correspondence between two scholars, Tadeusz Kowalski (1889-1948) and Hüseyin Namık Orkun (1902-1956), who have shaped modern Turkology studies in Poland and Turkey, has been analyzed. The fifteen archival documents examined in this article consist of twelve letters written by Hüseyin Namık Orkun to Kowalski and three drafts of letters Kowalski prepared to send to Orkun. Orkun’s letters span from September 1933 to November 1939, while Kowalski’s letter drafts are dated November 1933 and June 1934. The letters, that contain noteworthy details from the history of Turkology, revolve around the emergence of certain works by these two scholars, the challenges they encountered during their works, and their evaluations of various publications and research topics within the field of Turkology. In addition, references to the obstacles against the use of phonetic transcription characters in accordance with scientific standards following the alphabet reform bear witness to the political pressures on science. Orkun expresses frustration over not being able to use the phonetic transcription, despite its critical importance for scientific accuracy. Although Orkun managed to print Orkhon script characters—specifically cast at a print house—he was unable to incorporate proper phonetic transcription in his masterwork, Eski Türk Yazıtları (Old Turkic Inscriptions). The letters also contain certain details that I believe could be associated with Prometheism, a movement against Russian and Soviet expansionism. These correspondences, that offer a first-hand perspective on the personalities of their authors and the era in which they were written, can also be read as examples reflecting the stylistic features of letter-writing in Turkish. The letters also bear witness to the fact that, during the 1930s, Turkish orthography using the Latin alphabet had not yet been standardized.

Keywords: Hüseyin Namık Orkun, Tadeusz Kowalski, History of Turkology, Prometheism, Letters.

*Doç. Dr., Jagiello Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Türkoloji Bölümü, hilal.altun@uj.edu.pl, ORCID ID: 0000-0003-0813-9843

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 24.05.2025

Makale Kabul Tarihi: 16.06.2025

Giriş

Tadeusz Jan Kowalski’nin (1889-1948) Krakov’daki PAN ve PAU Arşivi’nde saklanmakta olan belgeleri özel olarak Türkoloji, genel olarak bilim tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Söz konusu Arşiv’de, Kowalski’ye 500 kadar kişi tarafından gönderilmiş 4000’den fazla mektupla; kendisinin meslektaşlarına göndermek üzere hazırladığı mektup müsveddeleri bulunmaktadır.¹ Bunlar ağırlıklı olarak dünyanın çeşitli yerlerinden Kowalski’ye mektup yazmış olan farklı milletlere mensup Türkologlarla sürdürülen yazışmalardır. Bir makaleler dizisi olarak peyderpey gün yüzüne çıkarıp değerlendirmeyi planladığımız arşiv belgelerinden ilk olarak Hüseyin Namık Orkun (1902-1956) ve Tadeusz Kowalski arasındaki yazışmaları inceleyeceğiz. Tadeusz Kowalski’nin Hüseyin Namık Orkun’a gönderdiği mektuplar elimizde olmasa da PAN ve PAU Arşivi’nde Orkun’a gönderilmek üzere hazırlanmış üç mektubun müsveddeleri vardır. Çalışmamızın temelini, adı geçen müsveddelerle, 1933-1939 yılları arasında Orkun tarafından Kowalski’ye gönderilmiş on iki mektup oluşturmaktadır.

Tadeusz Kowalski terekesindeki belgelere dayanan makale dizisinin ilk yazısı olması sebebiyle bu çalışmanın birinci bölümünde kısaca belgelerin muhafaza edildiği PAN ve PAU Arşivi hakkında bilgi verilecek; ardından mektuplarda değinilen konulardan Manevi İlimler mecmuası, alfabe değişikliğinin bilimsel yayınlara etkisi ve bazı yayınların ortaya çıkış aşamaları ile Orkun ve Kowalski’nin Türkiyat sahasına ait çeşitli konular hakkındaki bilgi alışverişleri ile Prometecilik gibi başlıklar altında mektupların içeriği incelenecektir.

Sonraki bölümde ise mektupların dil ve üslubuna dair kısaca bazı dikkatler yer almaktadır. Mektup metinlerinde özellikle küçük “ı” harfinin yazımı, özel isimlerde büyük harf ve kesme işaretinin kullanımı bakımından tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu ve benzeri tüm farklı yazımları göstermek anlaşılabilirliğe katkı sağlamayacağı, bilakis okumayı zorlaştıracığından, yalnızca bazı durumlarda köşeli parantezle düzeltmeler eklenmiştir. Yazının sonunda mektupların tam metinleri verilmekte, ek kısmında ise Orkun’a ait dört adet mektupla Kowalski’nin mektup müsveddelerinin görselleri yer almaktadır.

1. Tadeusz Kowalski Arşivi

Bu yazıda “PAN ve PAU Arşivi” olarak anacağımız kurum kısaca *Archiwum Nauki PAN i PAU* [= PAN ve PAU Bilim Arşivi] olarak bilinir ve tam adı “Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności” [= Polonya Bilimler Akademisi “PAN” ve Polonya Bilim ve Sanat Akademisi “PAU” Bilim Arşivi]’dir. Arşiv’in resmî İngilizce adı ise “The Archive of Science of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences” şeklindedir. Polonya Bilimler Akademisi’nin “PAN” Krakov şubesi, Tadeusz Kowalski’nin, Krakov’da görev yapmaya başladığı 1915 yılından 1948 yılındaki ölümüne kadar, farklı ülkelerden farklı bilim adamlarıyla sürdürdüğü yazışmaların yanı sıra kendisine ait diğer belgelere ev sahipliği yapmaktadır. Kowalski, Polonyalı göçmen bir ailenin çocuğu olarak 1889’da Fransa’da doğmuş; 1911 yılında Viyana’da Şarkiyat eğitimi, ardından da Strazburg ve Kiel’de yine Şarkiyat alanında doktorasını tamamlamıştır. 1914 yılında gençliğini geçirdiği Krakov’a dönerek, bağırsak kanserinden hayata veda ettiği 5 Mayıs 1948 tarihine kadar Jagiello Üniversitesi’nde görev yapmıştır.²

¹Jan Poradzisz, “Materiały Tadeusza Kowalskiego”, *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, (ed. Z. Kolankowski), Varşova 1973, s. 59.

²Tadeusz Jan Kowalski’nin biyografisi ve bilimsel çalışmaları hakkında bk. Ahmet Caferoğlu, “Tadeusz Kowalski”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 3-4, 1949, s. 245-255; Włodzimierz Zajaczkowski, “Prof. Dr. Tadeusz Kowalski (Öl. 1948) - Ölümünün Otuzuncu Yıldönümü Münâsebetiyle”, (çev. A. Güzel), *Türk Kültürü*, Cilt: XVIII, Sayı: 26-34, 1979, s. 205-206; Ewa Siemienieć-Golaś, “Tadeusz Kowalski (1889–1948)”, *Languages and Culture of Turcic Peoples, “Studia Turcologica Cracoviensia” 5 (księga w 50. rocznicę śmierci T. Kowalskiego)*, (ed. M. Stachowski), Krakov 1998, s. 9–11.

Kowalski’ye ait belgeler Krakov PAN ve PAU Arşivi’nde “Archiwum Nauki PAN i PAU Spuścizna Tadeusz Kowalski KIII-4” koleksiyonunda muhafaza edilmektedir. Söz konusu belgeler bugüne kadar çeşitli çalışmalarda değerlendirilmiştir.³ Kowalski’nin belgeleri arasında saha araştırmalarından elde ettiği bilgi ve gözlemlerini kaydettiği defterleri, çalışmalarına dair notlar, yayın taslakları da bulunmaktadır.⁴

Ahmet Caferoğlu’nun (1899-1975) Kowalski’ye yazdığı mektuplarla PAN ve PAU Arşivi’nde bulunan diğer bazı yazışmalar, Naziler’in Polonya’yı işgali sırasında 6 Kasım 1939’dan 8 Şubat 1940’a kadar Sachsenhausen toplama kampında tutulan Kowalski için İstanbul Üniversitesi’nde bir kadro açılması sürecini aydınlatan çalışmalara kaynaklık etmiştir.⁵ Bu çalışmalarda verilen bilgilere dayanarak konuyu özetleyecek olursak, Kowalski’nin İstanbul Üniversitesi’nde göreve başlaması için gereken tüm hazırlıklar yapılmış; toplama kampından döndükten sonra Nazi işgali altındaki Krakov’da aylarca maaş alamamış olan Kowalski bu teşebbüsü minnetle karşılamış ancak son anda İstanbul’a gitmekten vazgeçmiştir. Bunun da sebebi ise Almanların yenileceğinden emin olan Kowalski’nin, Krakov’da bırakmak zorunda kalacağı ev kütüphanesinin tamamını kaybetmekten ve savaştan sonra hain damgası yiyip Polonya’ya geri dönememekten endişe etmiş olmasıdır.

2. Hüseyin Namık Orkun ve Tadeusz Kowalski’nin Mektuplarında Geçen Konular

2.1. *Manevî İlimler Mecmuası*

Hüseyin Namık Orkun’un Kowalski ile irtibat kurmak için yazdığı ilk mektup bir dergi teşebbüsü hakkındadır. 21 Eylül 1933 tarihli mektubunda Orkun, *Manevi İlimler Mecmuası* adlı bir dergi hazırlığı içinde olduğundan bahisle Tadeusz Kowalski’den bir yazı rica

³Ananiasz Zajączkowski’nin (1903–1970) mektupları: Tadeusz Majda, *Urzeczeni Orientem: listy profesora Ananiasza Zajączkowskiego do profesora Tadeusza Kowalskiego 1925–1948*, Varşova 2013; Karayim şair ve yazar Sergiusz Rudkowski’nin (1873–1944) mektupları: Michał Németh, “Listy Sergiusza Rudkowskiego do Profesora Tadeusza Kowalskiego”, *Almanach Karaimski*, 9, 2020, 59–113; Sovyet Türkolog Alexander Samoyloviç’in (1880–1938) mektupları: Izabela Kończak, “Letters of Alexander Samoylovich to Tadeusz Kowalski as a source of information on research activities of the Soviet Turkologist in the mid-1920s”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: LXXV, Sayı: 1, 2022, s. 20–30; Karayim kökenli Polonyalı Türkolog Włodzimierz Zajączkowski’nin (1914–1982) mektupları: M. Emilia Zajączkowska-Łopatto, “Listy Włodzimierza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego (1936–1944)”, *Almanach Karaimski*, 7, 2018, s. 181–211; Reşit Rahmeti Arat’ın (1900–1964) mektupları: Elif Dilmaç, “Einige Briefe Rahmeti Arats an Tadeusz Kowalski”, *Languages and culture of Turkic peoples, “Studia Turcologica Cracoviensia” 5 (księga w 50. rocznicę śmierci T. Kowalskiego)*, (ed. M. Stachowski), Krakov 1998, s. 91–110. Kowalski’nin Çek Şarkiyatçılar Jan Rypka (1886–1968) ve Bedřich Hrozný (1879–1952) ile karşılıklı yazışmaları: Ewa Dziurzyńska vd., *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*, Krakov 2007. Bunlardan başka, Kowalski’nin PAN ve PAU Arşivi’nde saklanmakta olan defterlerindeki notlar, I. Dünya Savaşı sırasında Krakov’daki hastanelerde yatan, çoğunluğu Galiciya, bir kısmı da Kafkas cephesinde savaşmış yaralı Türk askerler hakkındaki bir çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır: Piotr Nykiel, “The 15th corps of the imperial Ottoman army on the eastern Galician front (1916–1917)”, *Belleten*, Cilt: LXXIX, Sayı: 289, 2015, s. 335–350.

⁴Poradzisz, a.g.e. Söz konusu arşiv belgelerine dayanan bir çalışmada Tadeusz Kowalski’nin ilmî gezilerinin detayları ortaya konmuştur: Ewa Dziurzyńska, “Podróże naukowe Tadeusza Kowalskiego w świetle materiałów archiwalnych”, *Tadeusz Kowalski 1889–1984. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 19 czerwca 1998 r.*, (ed. R. Majkowska), Krakov 1999, s. 29–53. Kowalski’nin 1927 yılındaki Türkiye gezisi hakkındaki radyo röportajı için bk. Sylwia Filipowska, “Radiowy reportaż z podróży profesora Tadeusza Kowalskiego do Turcji w 1927 roku”, *Perspektywy kultury*, 35, 2021, s. 153–166. Kowalski’nin 1929 yılındaki üç haftalık Deliorman seferine ait raporunun tenkitli basımı için bk. Kamil Stachowski, “Tadeusza Kowalskiego niepublikowany reportaż z podróży po Deli Orman (1929 r.)”, *Linguistica Copernicana*, 20, 2023, s. 275–323.

⁵Marek Stachowski, “Kowalski, Caferoğlu und die Universität Stambul”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı: 8, 1998, s. 211–228; yine aynı yazara ait: “Tadeusz Kowalski a sprawa jego niedoszonego wyjazdu na Uniwersytet Stambulski”, *LingVaria*, Yıl: V, Cilt:1, Sayı: 9, 2010, s. 149–168.

etmektedir. Mektupta ayrıca bu mecmuanın üç ayda bir basılacağı ve ilk sayısının 1934 yılı Ocak ayında çıkmasının planlandığı belirtilmektedir. Orkun’un 13 Ekim tarihli mektubundan Kowalski’nin bir yazı yazmayı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Kowalski bu mektuba cevaben hazırlamış olduğu 2 Kasım 1933 tarihli mektup taslağında Türk dilinin komşu millet dilleri üzerindeki tesirine dair makalesini yakında göndereceğini; 5 Kasım tarihli müsveddede de yazıyı hazırladığını ve mektupla beraber gönderdiğini söylemektedir. Orkun’un 14 Kasım’da yazdığı cevabi mektubuna göre yayın hazırlıkları devam etmektedir.

Ancak işler planladığını gibi gitmez. Orkun, yaklaşık altı ay sonra, 25 Mayıs 1934 tarihinde yazdığı mektubunda *Manevî İlimler Mecmuası* girişiminin iptal olduğunu bildirerek özür dilemekte ve yazısını Halkevleri’nin resmi yayın organı olan *Ülkü*’de neşretmek için Kowalski’den izin istemektedir. Kowalski, üzerinde tarih bulunmayan mektup taslağında, Orkun’un teklifini kabul etmektedir. Böylece esasen *Manevî İlimler Mecmuası* için hazırlanmış olan “Türk dilinin komşu millet dilleri üzerindeki tesiri” başlıklı yazı, *Ülkü Halkevleri ve Halkodaları Dergisi*’nde neşredilir.⁶

Bu konuyu burada ele almamızın nedeni, eserleri ve hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda Hüseyin Namık Orkun’un böyle bir dergi yayınlama teşebbüsü hakkında bilgi bulunmuyor oluşudur.⁷ Günümüz Türkçesinde “manevi” ve “ilim” kelimeleri sınırlı bağlamlarda bir araya getirilse de incelediğimiz dönemde “manevi ilimler” tabiri, bugünün beşerî ya da insani bilimler (İngilizce “humanities”) başlığı altındaki disiplinleri kapsayan bir alana tekabül etmekte idi. *Geisteswissenschaften* (“Geist = ruh”; kelime çevirisi “tin bilimi” ya da İngilizce “spirit science”) adıyla kavramsallaştırılan bu alan, felsefe, tarih, filoloji, dil bilimi, müzikoloji, tiyatro ve edebiyat araştırmaları, iletişim bilimleri, ilahiyat - hatta bazı yaklaşımlara göre hukuk- gibi beşerî bilimleri içerir. Bu disiplin grubuna “moral sciences” ya da “human sciences” da denmektedir. Hermenötik anlayışın temsilcisi Wilhelm Dilthey’in (1833-1911) öncülüğünde geliştirilen tasnif, Türkiye’de Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) ve öğrencileri tarafından benimsenmiştir.⁸ Dilthey’in çağdaşı sayılabilecek Babanzâde Ahmet Naîm (“Baban” soyadını almıştır) (1872-1934) ise Ülken ve talebelerinden önce ülkemizde “manevi ilimler” kavramı üzerinde çalışan kişidir.⁹

Hüseyin Namık Orkun’un da Ülken ve öğrencileriyle aynı dönemlerde beşerî bilimlere yaklaşımını Türkiye’de yaygınlaştırmak istediği, böyle bir dergi teşebbüsünde bulunmasından anlaşılmakta ise de yaşadığı dönemde bu alanı geliştirmek için fırsat ve ortam bulamadığı görülmektedir. Orkun, 25 Mayıs 1934 tarihli mektubunda derginin çıkarılmayacak oluşunu şu sözlerle özetlemektedir: “Uzun zamandır hasta olmam bir çok işlerime mani olduğu gibi Manevi İlimler mecmuası adile çıkaracağım mecmuanın neşri de geri kaldı. Çünkü hastalığım sırasında Halk Fırkası heyetinde müzakerelerde bulunamadım; müdafaa edilemediği için kabul olunamadı.” Orkun’un Manevi İlimler Mecmuası adlı bir dergi yayınlama teşebbüsü, detay gibi görünmekle beraber ülkemizde beşerî bilimlerin gelişimi açısından araştırılmaya değer bir meseledir.

⁶Tadeusz Kowalski, “Türk Dilinin Komşu Millet Dilleri Üzerindeki Tesiri”, *Ülkü Halkodaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 20, s. 98-106.

⁷Sabriye Çimen, *Hüseyin Namık Orkun’un Hayatı ve Eserleri*, Ankara 2011; Esim Mergen Türk, “Büyükbabam Hüseyin Namık Orkun: Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dili*, Cilt: 71, Sayı: 843, 2022, s. 4-9; Necdet Sançar, “Hüseyin Namık Orkun’un Kitapları, Makaleleri ve Hakkında Yazılanlar”, *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 6, Sayı: 1-2, 1957, s. 83-118; Ömer Özcan, “Hüseyin Namık Orkun”, *Türk Yurdu*, Sayı: 281, 2011, s. 137-146.

⁸H. Ziya Ülken, “Prof. Dr. Kâmrân Birand”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, 1964, s. 139-142; Yakup Kahraman, “Kâmrân Birand’ın Hermenötik Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 17, 2011, s. 485-502.

⁹Recep Kılıç, “Ahmet Naîm’in Ahlâk Anlayışı”, *Son Dönem Osmanlı Mütefekkirleri ve Ahlâk Anlayışları*, (ed. M. F. Bayraktar), Ankara 2017, s. 123.

2.2. Bilimsel Çalışmalarda Zorluk ve Engeller

Hüseyin Namık Orkun, Kowalski’ye yazdığı mektuplarında, yer yer çalışmalarını yürütürken karşılaştığı engeller ve zorluklara değinmektedir. Mektuplarda bahsedilen zorluklardan ilki, bilimsel yayınları takip etmekte yaşadığı güçlütür. Buna ek olarak karşılaştığı gayriilmî hareketler de kendisini rahatsız etmektedir. 25 Mayıs 1934 tarihli mektubunda şu satırları görürüz: “Maatteessüf burada çok müşkülâtlâ çalışabilmekteyim. Tedariki lazîm gelen bir çok kitaplarî bulamıyorum. Sora[= sonra] o kadar gayrî ilmi hareketler oluyorki[= oluyor ki] bunların bazen de önüne geçememekteyim. Buna güzel bir misal olmak üzere bugünkü Arapça ile bugünkü türkçeyi mukayese eden bir broşür taktim ediyorum.”

Kowalski de bu mektuba cevaben hazırlamış olduğu tarihsiz müsveddede aynı fikirde olduğunu belirtir: “... gönderdiğiniz Arap Dilinde Türkçe broşürünü evvelce tanıdım. Zannımca lisanîyat noktai nazarından hiç kıymeti yoktur.” Broşür olarak anılan çalışma, Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Türk Dili Bülteninin üçüncü sayısında çıkan yazının ayrı basımıdır.¹⁰

Orkun 18 Temmuz 1935 tarihli mektubunda, bir cümle ile Eski Türk Yazıtları eserini bilimsel standartlara uygun olarak bastıramayacağı endişesini dile getirir: “Fakat bunların ilmî bir şekilde basdırılması çok güç..” 8 Ocak 1936’da yazdıkları da ülkedeki atmosfere ve bir bilim adamı olarak kendi duruşuna dairdir: “Buradaki ilim hareketi şimdi Güneş-dil teorisi etrafındadır. Her halde bu hususda malumatdarsınız zanederim. Ben başka bir ekolden yetiştiğim için bu yeni teoriyi kavrayamadığım gibi kavrayamayacağımı da sanıyorum.”

16 Nisan 1937 tarihli mektubunda ise daha önce kısaca değindiği endişesinin detayları hakkında birkaç ipucu vermiştir: “Benim Oğuzlara dair adlı eserimde neşrettiğim manzum Oğuz destanını buradaki matbaaların kifayetsizliği dolayısıyla Avrupada asıl metni, transkripsiyonu ve tercümesile neşretmek istiyorum.” Ve mektubun devamında ses bilgisi çalışmalarının imkânsızlığının altında yatan sebebi “açıkça” ifade eder:

Geçen sene tatilden evvel Halk Fırkası tarafından bir heyet halinde Ankara civarında Kutlu düğün [= Kutludüğün] adlı bir köye giderek orada tetkikatta bulunduk. Benim riyasetimde bulunan heyet daha fazla filolojik ve etnografik bir araştırma yaptı. Bu araştırmayı da neşretmek istiyorum. Zatalinize açıkca yazayım: Burada topladığımız materyali tam diyalektik telaffuz ile neşretmeğe imkân yokdur. Biz latin harflerini daha yeni kabul ettiğimiz için büyüklerimiz bu alfabeden başka türlü harfler kullanmamıza sureti katiyede müsaade etmiyorlar. Bunun için ben de yazılarımı başka memleketlerde çıkarmak istiyorum.

Orkun, manzum Oğuzname’yi Polonya’da, ilmî transkripsiyonla yayınlama kararında olduğunu, yukarıdaki mektuptan bir ay kadar sonra, 13 Mayıs 1937’de Reşit Rahmeti Arat’a da yazmıştır: “Ben bu yazmayı Polonya akademisi bülteninde neşredeceğim. Çünkü burada ilmi bir transkripsiyon yapmağa imkân yok. Elimizde mevcut harflerden dışarı çıkılmasına büyüklerimiz pek kızdıkları için bugün ilmi bir transkripsiyon ile bir eser neşretmek adeta imkânsız gibi. Ben kitabeleri neşrederken son derece güçlüklerle karşılaştım.”¹¹

Orkun’un, Kowalski ve Reşit Rahmeti’ye yazdıkları, Ahmet Bican Ercilasun’un Türk Dil Kurumu tarafından 31.01.2022 tarihinde düzenlenen “Hüseyin Namık Orkun’u Anma Toplantısı”nda sunduğu konuşma ile birlikte değerlendirilmelidir. Çevrimiçi sunumun, gözden geçirilmiş yazılı basımında¹² yer almayan kısmında transkripsiyon meselesi özetle şöyle açıklanmaktadır:

Orkun’un *Eski Türk Yazıtları*’nı yayınladığı dönemde, şimdi bizim yaptığımız gibi bilgisayarda kolayca gösterme imkânı olmadığından, fonetik işaretleri matbaalarda özel

¹⁰N. Hazım Onat, *Arap Dilinde Türkçe*, Ankara 1933.

¹¹Burada sözü edilen yazma hakkında bk. O. Fikri Sertkaya, “Hüseyin Namık Orkun’un Reşid Rahmeti Arat’a Yazdığı Üç Mektup”, *Türk Dili*, Cilt: 70, Sayı: 835, 2021, s. 36-37.

¹²A. Bican Ercilasun, “Hüseyin Namık ve Eski Türk Yazıtları”, *Türk Dili*, Cilt: 71, Sayı: 843, 2022, s. 0-13.

döktürmek gerekiyordu. Bu sebeple Orkun, damak n’sini eğik (italik) n ile göstermiş; ön damak g sesini arka damak g sesinden ayırt etmek için ğ harfini; palatal n sesini göstermek için de eğik y harfini kullanmış.¹³

Aynı konuşmanın on dakika öncesinde ise, *Eski Türk Yazıtları*’nda sayfanın sağ tarafında metnin Köktürk harfleri ile yazılmış şeklinin verildiğinden bahsedilmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, kitapta matbaalarda özel dökülmüş Köktürk harfleri kullanılabılırken; ğ, k, n, ŋ gibi transkripsiyon harflerinin kullanılamayışının sebebi, teknik imkânsızlıklar değil; Hüseyin Namık Orkun’un belirttiği gibi, Latin alfabesinin kabulünden kaynaklanan siyasi baskıdır.

Orkun, büyük bir emekle ortaya koyduğu *Eski Türk Yazıtları* eserini arzu ettiği bilimsel standartlarda yayınlatabilmediğini kabul etmek durumunda kalmışsa da idealizminden vazgeçmemiştir. 6 Şubat 1939 tarihinde yazdığı mektubunda iki yıl önceki mektubundaki niyetini yinelemekte, eserlerinin gerçek anlamda ilmî basımını yapabilmek için bunları yabancı dillere çevirip yurt dışında yayınlama imkânlarını araştırmaktadır: “Benim Oğuzlara dair adli eserim Zâtâlinizde varmı[=var mı]? Bu eseri Fransızcaya tercüme ettim. Orada basdırmak mümkünmüdür[= mümkün müdür]? Dört forma kadar tutar. Parasını buradan gönderebilirim. Bura matbaalarında fonetik harfler olmadığından basdırmak mümkün değil.” Orkun’un biyografilerinde eserini, yayınlatabilmediğini olsa bile, Fransızca’ya tercüme ettiğinden bahis yoktur.

2.3. Mektuplarda Adı Geçen Eserler ve İlmî Konular

2.3.1. Nagy-Szent-Miklós Hazinesi

Hüseyin Namık Orkun 1925 yılında Macaristan’a giderek Gyula Németh’in yanında doktorasını tamamladıktan sonra 1930 yılında Türkiye’ye dönmüştür. 13.10.1933 tarihli mektubuyla beraber Peçenekler¹⁴ adlı çalışmasını Kowalski’ye gönderirken: “Hocam Prof. Németh’i tenkit ettim. Bu tenkidimi nasıl buluyorsunuz? Brockelmann¹⁵ eseri pek taktir etti.” demektedir. Orkun Peçenekler adlı kitabında, Németh’in Nagy-Szent-Miklós hazinesini Peçenekler’e bağlama gayretini takdir etmekle birlikte, okuma teklifinin hatalı olduğunu belirtmektedir.¹⁶

Kowalski de aynı yılın 2 Kasım günü yazdığı mektup müsveddesinde, kendisinden 13 yaş küçük olan genç meslektaşını teşvik edici sözlerle mukabele eder: “Eski Türk Kavimlerine ait malûmatı toplayarak, bunları monografya şeklinde neşretmek niyetiniz şayanı takdirdir. Prof. Németh’in Nagy Szent Miklos definesi üzerindeki kitabelerin okuyuşu alelumum doğru isede[=ise de], yine çok mes’elelerde biraz şüpheli görünüyor. Onun içindir ki okuyuşuna karşı ifade ettiğiniz ihtiyatı pek doğru buluyorum.”

Altın bir kap üzerinde Grek harfleriyle Grekçe dışında bir dilde yazılmış 6 kelime 56 karakterden ibaret yazı Buyla Yazıtı olarak bilinmektedir. Nagy-Szent-Miklós adı verilen hazinenin bir parçası olan bu altın kap üzerindeki yazıların nasıl okunacağına dair tartışmalar

¹³Konuşma şu adresten izlenebilir: <https://www.youtube.com/watch?v=pob60FeiMCs> 34. dakikadan itibaren Köktürk harflerinin matbaalarda döküldüğü; 43. dakikadan itibaren de Orkun’un *Eski Türk Yazıtları* eserinde kullanmak durumunda kaldığı çeviriyazı sistemi anlatılmaktadır.

¹⁴H. Namık Orkun, *Peçenekler*, İstanbul 1933.

¹⁵Karl Brockelmann (1868-1956), Alman Semitist (Sami dilleri uzmanı) ve Şarkiyatçı.

¹⁶Söz konusu tenkit için bk. Orkun, *a.g.e.*, s. 65-67. Németh’in konuya ilişkin kaynaklarının künyeleri için bk. *a.g.e.*, s. 74-75.

bugün de devam etmektedir.¹⁷ Orkun, bu yazı parçasına *Eski Türk Yazıtları*’nın 3. cildinde de yer vermiştir.¹⁸

Hüseyin Namık Orkun’un ömrü, Kowalski’nin mektubunda sözü edilen “Eski Türk Kavimlerine ait malûmatı toplayarak, bunları monografya şeklinde neşretmek niyeti”ni gerçekleştirmeye vefa etmemiştir. Bu konudaki çalışmaları “Türk tarihinin ana hatları” eserinin müsveddeleri arasında VI. bölüm olarak hazırlanan “Yakın Şark’ın ve Şarki Avrupa’nın orta ve yeni zamanlarda tarihi” başlığı altında “1. Önler, Avarlar, Hazarlar, Bulgarlar, Macarlar, (Volga havalisinde iken) ve sair Türk Kavimleri” ve “4. Kumanlar, Macarlar ve Bulgarlar (Tuna havalisine geldikten sonra)” bölümleri daktilo edilmiş metinler hâlinde bulunmaktadır.¹⁹

2.3.2. Karaimce

Hüseyin Namık Orkun, elinden geldiğince yurt dışındaki yayınları takip etmeye çalışmaktadır. Her mektubunda ya bir kaynak sormakta ya da kaynak tavsiyesi rica etmektedir. 25.5.1934 tarihli mektubunda, Kowalski’ye Łuck şehrinden bir Karaim olan Aleksander Mardkowicz’in (1875-1944) eserini sormuştur. Cevabi tarihsiz mektup müsveddesinde Kowalski, Mardkowicz’in Karayca-Lehçe-Almanca sözlüğünün ilk kısmının yayınlandığına²⁰ ve *Karay Avazı* (Karaj Awazy) adlı dergiye dair bilgi vermektedir. Mardkowicz tarafından 1931-1938 yılları arasında Łuck’ta 12 sayı yayınlanmış bir dergi olan *Karay Avazı*’nda kullanılan dil Karaimce’nin Galiçya-Volhinya adıyla da bilinen güney bölgesinin diyalektidir.²¹

Kowalski ayrıca kendi neşrettiği *Karay* metinlerini²² Karaimce ile ilgili kaynak soran Orkun’un dikkatine sunar. Aynı mektupta geçen bir başka isim de Kotwicz’tir. Kowalski’yle beraber *Rocznik Orientalistyczny*’nin kurucu heyetinde yer alan Władysław Kotwicz (1872–1944), Moğol, Mançu ve Türki diller üzerine çalışmalarıyla tanınan bir Altayistikçidir.²³ Orkun, Kowalski’ye Kotwicz’in makalelerinden göndermiş olduğu için teşekkür etmektedir.

Beş yıl sonraki 6 Şubat 1939 tarihli mektubunda Orkun yine Karaimler ve Polonya’daki Türkler hakkında kaynaklar sormaktadır. Hüseyin Namık’ın daha çok geniş halk kitleleri için yazılmış olan, ilmî nitelik taşımayan *Yeryüzünde Türkler* kitabında Karaimler’den “Karayımlar” adıyla kısaca bahsedilmektedir.²⁴

2.3.3. Orkun’un Çalışmaları

Kowalski, 25 Mayıs 1934 tarihli mektuba cevaben yukarıdakilerden başka, Orkun’un adını *Körösi Csoma-archivum* mecmuasından bildiğini ve Prof. Németh’ten işittiğini; *Türk Dünyası* adlı kitabını da gördüğünü ama okumadığını, Dede Korkut’la ilgili makalesini²⁵ takdir ettiğini yazmaktadır.

¹⁷Eugene Helimski, “On probable Tungus-Manchurian origin of the Buyla Inscription from Nagy-Szentmiklós (Preliminary Communication)”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, 5, 2000, s. 43-56; J. Andrés Alonso de la Fuente, “Tungusic historical linguistics and the Buyla (a.k.a. Nagyszentmiklós) Inscription”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, 20, 2015, s. 17-46.

¹⁸H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt III, Ankara 1940, s. 256.

¹⁹Sançar, a.g.m., s. 86-87.

²⁰Aleksander Mardkowicz, *Ślownictwo karaimskie: karaimsko-polsko-niemiecki słownik*, Łuck 1933.

²¹Mikhail Kizilov, “The Press and the Ethnic Identity: Turkicisation of Karaite Printing in Interwar Poland and Lithuania”, *Acta Orientalia*, Cilt: 60, Sayı: 4, 2007, s. 406-409.

²²Tadeusz Kowalski, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki: eingeleitet, erläutert und mit einem karaimisch-polnisch-deutschen Glossar versehen*, Krakov 1929.

²³Jerzy Tulisow, “At the Source of Vilnius Altaic Studies”, *Acta Orientalia Vilnensia*, Cilt: 10, Sayı: 1-2, (ed. A. Beinorius and M. Mejor), Vilnius 2009, s. 104-109.

²⁴H. Namık Orkun, *Yeryüzünde Türkler*, İstanbul 1944, s. 79-80.

²⁵İlk olarak 1926’da basılan makalenin tıpkıbasımı: H. Namık Orkun, “Über das Kitāb-i Dede Qorqud”, *Körösi Csoma-Archivum*, (ed. G. Németh), Cilt: II 1926-1932, Leiden 1967, s. 124-134.

Orkun da bu mektuba cevaben yazdığı 1933 yılının 14 Kasım tarihli mektubunda *Türk Dünyası*²⁶ adlı çalışmasının ilmî bir eser olmadığını, siyasi bir maksatla yazıldığını; yine ilmî olmayan ve daha çok eğitim amacıyla yazılmış bir de *Attila ve Oğulları*²⁷ adında bir kitabı olduğunu anlatarak, ilmî eserini bir iki yıl sonra yazacağını belirtmektedir: “Asıl eserimi bir iki sene sora[= sonra] çıkaracağım. Türk efsaneleri adlı olan bu eserde bütün Türkler’e ait efsaneleri toplayarak tetkik ediyorum.” Muhtemelen *Eski Türk Yazıtları* üzerinde çalışmaya başladığı için ancak 1943 yılında yayınlatabildiği 76 sayfalık çalışmasında Türk efsanelerinin metinlerini yayınlamışsa da bunları ilmî bir tasnif veya incelemeye tâbi tutmamıştır.²⁸

Orkun 1926 yılında Budapeşte’de yazmaya başladığı ve ilk eserim dediği *Oğuzlar’a Dair*²⁹ adlı çalışmasının yakında basılacağını 18 Temmuz 1935 tarihinde yazmaktadır. “Ben de yakında Oğuzlar hakkında bir eserimi takdim edeceğim. Diyebilirimki[= Diyebilirim ki] bu eser benim ilk eserimdir.” Yukarıda değindiğimiz gibi, 1939 Şubat’ından önceki bir zamanda bu eserini Fraszca’ya da tercüme etmiş fakat yayınlatabilmiştir. Bir yandan da Türk hukuk tarihine ait metinler üzerindeki çalışmaları devam etmektedir; *Türk Hukuk Tarihi. Araştırmalar ve Düşünceler*³⁰ adlı çalışmasında topladığı *Koçi Bey Risalesi* ile *Asafname*’yi fasikül hâlinde bastırmıştır ve mektupla beraber Kowalski’ye göndermektedir.

18 Temmuz 1935’te yazdığı mektubunda Orkun, sekiz on senedir Türk Kitabeleriyle uğraşmakta olduğunu; Thomsen’in ve Radloff’un istifade edemediği *Divanü Lugatî t-Türk* sayesinde kendisinden önce çözülemeyen bazı yerleri okuduğunu belirtmektedir. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi, eserini arzu ettiği gibi ilmî bir şekilde bastıramayacaktır. 11 Şubat 1936’ya gelindiğinde Orkun, İstanbul’da *Türk Yazıtları*’nın ilk cildinin basımı ile uğraşmaktadır.³¹

12 Nisan 1937 tarihli mektuba göre *Eski Türk Yazıtları*’nın ikinci cildi yayına hazırlanmaktadır. İkinci cilt Aurel Stein’in 1906’da gerçekleştirdiği sefer sırasında bulduğu ve neşretmesi için Thomsen’e verdiği *Irk Bitig*’i³² içerecektir. Orkun, ikinci cilde *Yenisey Kitabeleri*’ni almamıştır; çünkü bunların Thomsen tarafından hazırlanıp talebesi Kurt Wulff tarafından *Société Finno-Ougrienne* (Helsinki) dergisinde neşrolunacağını beklemektedir. Ancak 1940 yılında *Eski Türk Yazıtları*’nın *Yenisey Yazıtları*’nı içeren 3. cildi yayınlarken beklediği eser hâlâ çıkmış değildir.³³ Daha doğrusu Wulff, Thomsen’in isteğiyle Helsinki ve St. Petersburg’a giderek; D. Klementz’in 1898 yılında bulup tekstil üzerine siyah mürekkep kullanarak squeeze tekniği ile çıkardığı yazıt kopyalarını getirmiştir. Hocası Thomsen 1927’de ölünce Wulff, bunlar üzerinde çalışmayı bırakmış, kopyalar da çok sonradan farklı araştırmacılarca işlenmiştir.³⁴ Orkun yine Eski Türk Yazıtları içinde yayınlamak amacıyla

²⁶H. Namık Orkun, *Türk Dünyası*, İstanbul 1932.

²⁷H. Namık Orkun, *Attila ve Oğulları*, İstanbul 1933.

²⁸H. Namık Orkun, *Türk Efsaneleri*, İstanbul 1943, s. 3-5.

²⁹Orkun, kitabı evvela Budapeşte’deyken yazmış, daha sonra bulunan malzemeler ve manzum bir Oğuznâme nüshasıyla genişleterek 1935’te Ankara’da neşretmiştir: H. Namık Orkun, *Oğuzlara Dair*, Ankara 1935, s. 3. Eserin *Osmanlıların Aslına Dair ve Peçenekler* çalışmaları ile birleştirilmiş yeniden basımı: H. Namık Orkun, *Oğuzlara Dair - Osmanlıların Aslına Dair – Peçenekler*, Ankara 2023.

³⁰H. Namık Orkun, *Türk Hukuku Tarihi. Birinci Kısım, Araştırmalar ve Düşünceler*, Ankara 1935.

³¹H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt: II, İstanbul 1936.

³²Wilhelm Thomsen, “Dr. M. A. Stein’s manuscripts in Turkish ‘Runic’ script from Miran and Tun-huang”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Cilt: 44, Sayı: 1, 1912, s. 181–227; H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt: II, İstanbul 1938, s. 71-100. Stein’in bu yazıtları bulduğu gezi hakkında bk. M. Ariel Stein, “Explorations in Central Asia, 1906-8” *The Geographical Journal*, Cilt: 34, Sayı: 1, 1909, s. 5-36.

³³Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt: III, s. 16.

³⁴Marcel Erdal, “The Runic Graffiti at Yar Khoto”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı: 3, 1993, s. 87-88.

Donner³⁵ tarafından neşredilen ve oldukça zor bir metin olduğunu belirttiği *Kemçik Kitabesi* üzerinde çalışmaktadır.³⁶

Eski Türk Yazıtları’nın ikinci cildini basımıyla meşgul olduğu 1938 Mayıs’ında Orkun, Kowalski’ye bir mektup daha göndermiştir. Çalışmasında Türkiye’de hiç tanınmayan eserleri ortaya çıkardığını ve Kazan doğumlu Rus Türkolog Sergey Malov’un (1880-1957) adını anarak Avrupalı âlimlerin de yanlış veya noksan okudukları malumatı düzeltmekte olduğunu belirtmektedir. Orkun söz konusu ciltte, Malov’un 1929 ve 1936 yıllarındaki çalışmalarına atıfta bulunmaktadır. Orkun, aynı mektubunda 1938 yılında çıkan *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları*³⁷ adlı çalışmasını da haber vermektedir. Söz konusu kitap 48 sayfa metinle 8 sayfalık bir özel isimler indeksinden oluşmaktadır ve Macar Bizantinist Gyula Moravcsik’in (1892-1972) 1934 yılında neşrettiği 256 sayfalık “A magyar történet bizánci forrásai [= Macar tarihinin Bizans kaynakları]”³⁸ adlı çalışmasından seçilmiş bölümlerin tercümesidir.

Eski Türk Yazıtları’nın ikinci cildinin³⁹ basılma haberi elimizdeki 6 Şubat 1939 tarihli son mektupta verilir. Orkun, bir taraftan *Eski Türk Yazıtları*’nı bastırırken diğer taraftan da önceden yayınladığı *Türk Dünyası* kitabını genişletmeye çalışmaktadır. Kendisinin daha önce 12 Nisan 1937 tarihli mektubunda dile getirmiş olduğu bu fikrini gerçekleştirebildiğine dair bir bilgiye ulaşamadım. 1944 tarihli *Yeryüzündeki Türkler* kitabı 127 sayfadır ve 236 sayfalık *Türk Dünyası*’nın genişletilmiş versiyonu sayılamaz. Biyografisi hakkında bilgi veren kaynaklarda da *Türk Dünyası* adlı çalışmanın genişletilmiş şekli olarak kabul edilebilecek bir yayına dair bir malumat yoktur. Bu son mektubunda Barak kabilesinin folklorunu incelemek amacıyla bir saha araştırması düzenleyeceğini yazmaktadır; Isparta’da yürüttüğü çalışmasının sonuçlarını 1943 yılında neşretmiştir.⁴⁰

3. Kowalski’nin Çalışmaları

Yukarıda *Manevi İlimler Mecmuası* başlığı altında, Türkiye’de Kowalski’ye ait en fazla tanınan çalışmalardan biri olan “Türk dilinin komşu millet dilleri üzerindeki tesiri” adlı makalesinin aslında Hüseyin Namık Orkun’un neşretmeyi planladığı dergi için yazılmış olduğundan bahsedilmişti. Makalenin *Ülkü Halkevleri Dergisi*’nde neşredilmiş olması zarureten ortaya çıkmış bir netice idi.

Kowalski, mektuplarının ilkinde Orkun’a Bulgaristan’da yaşayan Türkler hakkındaki yayını⁴¹ göndermiştir. Bu çalışmasında Kowalski, 7-30 Eylül 1929 tarihlerinde Deliorman’da yürüttüğü saha araştırması sırasında Rusçuk ve Varna arasındaki köylerden derlediği malzemeyi değerlendirmektedir.⁴²

Hüseyin Namık, 12 Nisan 1937 tarihli mektubunda uzun zamandır haberleşemedikleri Kowalski’nin son gezisinde Türkiye’den hastalanarak ayrıldığından bahisle, artık tamamen iyileşmiş olduğunu umduğunu yazmaktadır. Söz konusu rahatsızlık Kowalski’nin, 1

³⁵Otto Donner, *Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l’Ienissei: Nach den im Jahre 1889 von der finnischen Expedition an den oberen Jenissei genommenen neuen Abklatschen und photographischen Aufnahmen zusammengestellt*, Helsingfors 1892.

³⁶H. Namık Orkun, “Kemçik-Cirgac Yazıtı”, *Türklük. Milliyetçi Kültür Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1, 1939, s. 29-33; aynı yazar, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt: III, s. 79-85.

³⁷H. Namık Orkun, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları (Moravcsik Gyula’nın Eserinden İktibas Tercüme)*, Ankara 1938.

³⁸Gyula Moravcsik, *A magyar történet bizánci forrásai*, Budapeşte 1934.

³⁹Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt: II.

⁴⁰H. Namık Orkun, “Ispartada Türk boyları”, *Ün: Isparta Halkevi Mecmuası*, Cilt: X, Sayı: 112-113, 1943b, s. 1543-1544.

⁴¹Tadeusz Kowalski, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*, Krakov 1933. Bu çalışma Ömer Faruk Akün tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir: Aynı yazar, “Kuzey - Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili”, (çev. Ö.F. Akün), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2-3, 1949, s. 477- 500.

⁴²Dziurzyńska, a.g.m., s. 41-45; Kowalski’nin gezi raporu hakkında bk. K. Stachowski, a.g.m.

Ağustos-13 Eylül 1936 tarihleri arasında Karaman-Silifke-Antalya-Dinar güzergâhında saha araştırmasında olduğu sırada yaşanmıştır. Sıcaklığın gölgede 40 dereceyi bulduğu bir dönemde gerçekleşen bu gezinin son kısmında Kowalski paratüföye yakalanarak birkaç gün Dinar’da otelde, daha sonra da İstanbul’da 3-9 Eylül arasında Alman Hastanesi’nde kaldıktan sonra ülkesine dönmüştür.⁴³

Mektuplarda Kowalski’ye ait bir başka önemli çalışma olan Türkçede -lar/-ler çoğul eki hakkındaki eserinden⁴⁴ de bahis vardır. Kowalski bu makalesini Orkun’a göndermiştir; o da teşekkür ederek bu çok beğendiği çalışmayı Türkçeye çevirmek istediğini söyler. Ancak maalesef böyle bir tercümeyle dair de bir bilgi bulamadım.

Orkun 16 Nisan 1937 tarihli mektubunda da Kowalski’nin 1927 yılında Türkiye’de yaptığı saha araştırmasına dair yayını⁴⁵ gönderdiği için teşekkür etmektedir. Bu vesileyle Krakov’da yayınlanmakta olan *Rocznik Orientalistyczny*’yı⁴⁶ takip etmek istediğine değinir: Mesela Kowalski’nin Codex Cumanicus’ta bazı yerlerin okunuşuna dair 1929 tarihli makalesine⁴⁷ ulaşamamıştır. Adı geçen makale Kowalski, Bang ve Marquart’ın birlikte yayınladıkları *Osttürkische Dialektstudien*⁴⁸ adlı kitapta yer alan Maria ilahisine düzeltmeler önermektedir.

1939 yılına ait 6 Şubat tarihli mektupta Orkun, Kowalski’nin İslam Ansiklopedisi’nde yayınlanmış olan çalışmasını⁴⁹ genişleterek yeniden basacağını duyduğunu ve buna çok memnun olduğunu yazmaktadır.

4. Promete Hareketine Dair

Polonya Cumhuriyeti’nin kurucusu Józef Piłsudski (1867-1935), ülkesinin bağımsız olarak yaşayıp gelişebilmesini Rus (ve Sovyet) yayılcılığının durdurulmasına bağlamış ve bu amaçla da Prometecilik olarak bilinen siyasi hareketi hayatı boyunca bilfiil desteklemiştir. Prometecilik, Japonya’nın batısından Polonya’nın doğusuna kadar bir direniş hattı olarak Rus hegemonyası altındaki coğrafyada bağımsızlık ruhunun canlı tutulması fikrine dayanıyordu. Bolşevik devrimden sonra Kafkasya, Kırım ve Türkistan’dan

⁴³Dziurzyńska, a.g.m., s. 40.

⁴⁴Tadeusz Kowalski, *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes -lar, lär- in den Turksprachen*, Krakov 1936.

⁴⁵Tadeusz Kowalski, “Podróż naukowa polska do Azji Mniejszej”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: V(1927), 1929, s. 240–245.

⁴⁶Adı bugün *Rocznik Orientalistyczny* şekilde imla edilen ve Türkçe’ye “Şarkiyat Yıllığı” olarak tercüme edebileceğimiz yayın, Polonya’da Şarkiyat sahasındaki ilk dergidir ve birinci sayısı 1915’te Krakov’da çıkmıştır. Kurucuları Andrzej Gawroński (1885-1927), Jan Grzegorzewski (1850-1922), Jan Rozwadowski (1867-1935), yukarıda adı geçen Władysław Kotwicz ve Tadeusz Kowalski’dir. Dergi ikinci sayısından itibaren, 1923 yılında kurulmuş bulunan Polonya Şarkiyat Cemiyeti’nin (Polskie Towarzystwo Orientalistyczne; Polish Oriental Society) çatısı altına girmiştir. Merkezi 1949 yılına kadar, bugün Ukrayna topraklarında bulunan Lviv şehrinde, 1949-1953 arasında Krakov’da bulunan dergi, 1953 yılından beri Polonya Bilimler Akademisi Şarkiyat Şubesi’nin yayını olarak Varşova’da neşredilmektedir. Orkun’un mektubunda RO kısaltmasıyla bahsettiği derginin 1938 yılı için hazırlanmış olan XIV. cildi 1939 yılında basılmıştır. Savaş sırasında çıkan tek cilt bu olmuştur. Tadeusz Kowalski’nin de yazı heyetinde bulunduğu ancak neşrini göremediği bir sonraki cilt ise 1949 yılında, 1939-1949 arasını kapsayacak şekilde XV. cilt olarak çıkmıştır. Dergi hakkında daha fazla bilgi için bk. Krzysztof Dobosz, “Początki i pierwszy tom Rocznika Orientalistycznego. Przyczynek do dziejów czasopisma”, *LingVaria*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012, s. 177-193; Marek Dziekan, “Rocznik Orientalistyczny (Yearbook of Oriental Studies) 1914-2014: A short outline”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: LXVII, Sayı: 2, 2014, s. 5-16.

⁴⁷Tadeusz Kowalski, “A propos du Codex Cumanicus fol. 69R, 9-10”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: VI, (1928), 1929, s. 218-223.

⁴⁸Burada Willy Bang, Josef Marquart, *Osttürkische Dialektstudien*, Berlin-Dublin-Zürich 1914’te yer alan ve Bang tarafından yazılmış olan “Der Komanische Marienpsalter nebst seiner Quelle” başlıklı 3. bölümden bahsedilmektedir.

⁴⁹Tadeusz Kowalski, “Osmanisch-türkische Dialekte”, *Enzyklopädie des Islam: geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker*, Cilt 4, (ed. M.Th. Houtsma, T.W. Arnold, R. Basset ve R. Hartmann), Leiden 1931, s. 991-1011.

Avrupa’ya kaçan muhalifler Prometeci hareketin merkezi olan Varşova, Paris ve Berlin’de, Polonya hükümetinin himaye ve teşviği ile örgütlendiler. Oldukça geniş bir coğrafyayı ilgilendiren ve faaliyetleri pek çok farklı dergi etrafında kısmen gizlilikle yürütülen bu hareketin tarihi hâlâ yeterince aydınlatılmış değildir. Burada konunun Orkun-Kowalski yazışmalarına yansıyan detaylarına değinmekle yetineceğim.

Prometecilik faaliyetlerinde belli bir gizlilik bulunmasının sebebi, özellikle 1930’lardan itibaren Sovyet Rusya’nın Türkiye Cumhuriyeti’yle ve Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesine paralel olarak bu ülkelere Sovyet karşıtı faaliyetlerin kısıtlanması yönünde baskı yapmasıdır. Bundan dolayı da burada yer verdiğim detayların Prometecilikle ilgili olabileceği sadece tahminden ibarettir ve söz konusu dönemde Varşova ve diğer Promete merkezlerinde aktif olan Türki aydınların; Yaş Türkistan, Emel, Kurtuluş gibi yayın organlarının Polonya hükümetinin desteğini görmüş olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Promete hareketiyle ilgili görünen detaylardan ilki Orkun’un 14 Eylül 1933 tarihli mektubunda ortaya çıkar: “Bu vesile ile Zâtalinizden bir iki sual sormama müsaade buyurmanızı rica ederim. Orada bir Abdullah adlı tanıdığım vardı, sora[= sonra] Ayaz İshaki Bey de o taraflarda zanederim. Adreslerini biliyor iseniz bana göndermek lutfünde bulursanız çok müteşekkire kalırım.”

Mektupta Abdullah adıyla bahsedilen kişinin Abdullah Zihni Soysal (1907 Kerç-1983 İstanbul) olması pek muhtemeldir. Abdullah Zihni Soysal 1930’lu yıllarda Piłsudski bursuyla Krakov ve Varşova’da bulunmuş,⁵⁰ doktora tezini Tadeusz Kowalski’nin danışmanlığında hazırlamıştır. Tatar milli hareketinin temsilcilerinden olan Ayaz İshaki (1878 Kazan-1954 Ankara) de 1930’lu yıllarda Varşova’da Şarkiyat Enstitüsü’nde görev yapmıştır.⁵¹

Doğrudan Prometecilik’le ilgili olmasa da Orkun’un Sovyet Rusya’ya bakışını göstermesi açısından iki mektupta geçen değinileri de burada anabilirim. Orkun 25 Mayıs 1934’te “Rusyadan buraya ilmi kitap göndermiyorlar. Yalnız propaganda kitapları bol bol geliyor.”; 18 Temmuz 1935’te ise “Acaba bunun Rusyada bir stampajı varmıdır[= var mıdır]? Rusya ile - maatteessüf- dost olduğumuz için oradan stampajı getirtmek imkânî vardır.” şeklinde yazmaktadır.” Bu bağlamda, mektupların yazıldığı ve 1931 yılında Yeni Türkistan gibi pek çok derginin yasaklandığı süreçte Türkiye’de Türkistan, Kırım, Azerbaycan ve Kafkas kökenli aydınların faaliyetleri sınırlandırılarak, yayınları “dost hükümetler aleyhinde zararlı” oldukları gerekçesiyle kapatılıyordu.⁵² Mektuplarda geçen bu detaylar, Orkun’un Polonya hükümetinin Türkistanlı aydınlara sağladığı destekle, Türkiye’deki Sovyet dostu uygulamalar arasındaki çarpıcı tezatın farkında olduğunu göstermektedir.

5. Üslup ve İmla Hakkında Birkaç Not

Tadeusz Kowalski Türkçeyi ilk olarak, Şarkiyat eğitimi alırken Arapça ve Farsçanın yanı sıra öğrenmiştir. Kendisinin Türkçeye hâkimiyeti ve ağız araştırmaları için yaptığı saha çalışmalarında yerel halkla nasıl anlaşabildiği konusunda elimizdeki mektup müsveddeleri bir fikir vermektedir: Türkçesi kusursuz denebilecek seviyededir. Kimsenin kontrolünden geçmemiş, düzeltilmemiş mektup taslakları Kowalski’nin Türkçe bilgisini en saf hâliyle yansıtmaktadır. 5 Kasım 1933 tarihli mektubundaki “Manevî İlimler mecmuası için yazdığım makaleyi işbu mektubumla birlikte gönderiyorum. Gördüğünüz gibi makale türkçe yazılmıştır, fakat bazı türkçe kelimelerin doğru olup olmadığından büsbütün emin

⁵⁰Kamelya Tekne, “Dr. Abdullah Zihni Soysal ve Tarihçi Kimliği Üzerine Notlar”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 9-13.

⁵¹I. Piotr Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Varşova 2007, s. 87.

⁵²Deniz Güner, “Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türk Yurtlarının Bağımsızlık Davasını Aktaran Yayınlar Türkiye’nin Bakışı (1923-1945)”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER): Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu Özel Sayısı*, 7, 2019, s. 1469-1470.

olmadığım için, ola bilecek hataları düzeltmenizi Zati alinizden çok rica ederim.” ifadeleri mektup taslaklarını da bir kontrol eden olmadan yazdığını göstermektedir.

Şarkiyat eğitimi aldığı 1910’lu yıllarda akademide Türkçe öğrendikten sonra bildiğimiz kadarıyla Türk halkıyla ilk karşılaşması Krakov hastanelerinde tedavi görmekte olan Türk askerlerle tanışmak suretiyle olmuştur. Daha sonra Anadolu’da, Deliorman’da, Dobruca’da Türklerden ağız malzemesi derlerken yerel halkla da Türkçe iletişim kurduğunu anlıyoruz.

Orkun ve Kowalski’nin mektuplarda kullandıkları ifadeler dönemin hitap ve saygı kurallarını yansıtmaktadır. Birbirlerine “Pek muhterem Beyim/Efendim/Profesör” gibi ifadelerle hitap etmekte ve mektuplarını “hörmet/hürmet” ve “saygılar” sunarak kapatmaktadırlar. İki bilim adamı da Türkçeyi dönemin canlı kelime varlığından istifade ile, Arapça, Farsça alıntılarda kısıtlamaya gitmeden kullanmaktadırlar.

1933-1939 yılları arasında yazılmış olan mektuplardan Türkçenin Latin alfabesiyle yazımının standartlaşmadığı görülmektedir. Hüseyin Namık Orkun’un mektuplarında eklerin, edatların ve kelimelerin ayrı ve bitişik yazımında, özel isimlerde büyük harf ve kesme işareti kullanımındaki tutarsızlıkların yanı sıra “takdim/taktim”, “rica/reca” “zatali/zâtali/zatîali” gibi aynı kelimenin farklı yazımları gibi düzensizlikler bulunur. Sedasız ünsüzlerden sonra -d ile başlayan eklerin sedasız versiyonları kalıplaşmamıştır. Bu durumun mektuplarda *geçdi*, *basdırmak*, *hususda*, *araştırma* gibi pek çok örneği vardır. Ayrıca küçük “i” harfinin yazımı da kuralsızdır. Kowalski ilk iki müsveddesinde düzenli olarak “i” karakterini kullanmış, sonuncusunda ise “ı” harfinde karar kılmıştır. Orkun da daktilo ile yazarken “i”; el yazısıyla yazarken ise bazen “i” bazen “ı” karakterini kullanmaktadır. Mektuplarda genellikle büyük “İ” yerine “I” tercih edilmiştir.

Sonuç

İki bilim adamının yazışmaları 1939 yılında kesilmiş; Tadeusz Kowalski 5 Mayıs 1948’de Krakov’da, Hüseyin Namık Orkun 23 Mart 1956’da Ankara’da hayata veda etmiştir. 1933-1939 yılları arasında düzenli denebilecek bir sıklıkta mektuplaşıyor, birbirlerine çalışmalar hakkında bilgi veriyor ve mektupların yanı sıra yayınlarını da gönderiyorlardı ancak yüz yüze görüştüklerine dair bilgi bulamadım. Tadeusz Kowalski 1947 yılı Eylül-Ekim aylarında Türkiye’ye gelmiş ve zamanının bir kısmını da Ankara’da geçirmiştir,⁵³ bu gezi esnasında Orkun’la da görüşmüş olabilirler.

Eski Türk Yazıtları’nın bilimsel neşri Hüseyin Namık Orkun’a tevdi edilmiş, kendisi de görevini dönemin şartları izin verdiğince mükemmelen yerine getirmiş olmasına rağmen hiçbir zaman akademide bir kadroya atanmamıştır. Osman Fikri Sertkaya, 2022 yılında düzenlenen çevrimiçi “Hüseyin Namık Orkun’u Anma Toplantısı”nda bu konuya değinerek: “1925 yılında doktora yapmak için Macaristan’a gitti, doktorasını verip ülkesine döndüğünde Gazi Eğitim Enstitüsü’ne hoca olarak atandı. Üç yıl sonra 1935’de açılan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’ne hoca olarak niçin alınmadığını hep merak etmişimdir.” demektedir.⁵⁴ Mektuplarda bunun nedenine dair bir ipucu olabilecek detaylardan biri, kendisinin “Güneş Dil teorisi gibi bir şeyi kavrayamadığı ve kavrayamayacağı” yönündeki ifadesidir. Türkiye’nin Sovyet Rusya ile dostluğu da Hüseyin Namık Orkun’un mektuplarında hoşnutsuzlukla değindiği konulardan biridir. Türkiye hükümetince

⁵³Edward Tryjarski, “Restoration of Oriental Studies in Poland after the World War II as Reflected in Five Letters by Tadeusz Kowalski”, *Languages and culture of Turkic peoples*, “*Studia Turcologica Cracoviensia*” 5 (*księga w 50. rocznicę śmierci T. Kowalskiego*), (ed. M. Stachowski), Krakov 1998, s. 275-276.

⁵⁴ Konuşmanın ilgili bölümü, videonun 54. dakikasından itibaren dinlenebilir: <https://www.youtube.com/watch?v=pob60FeiMCs> Sunumun gözden geçirilmiş basımı için bk. O. Fikri Sertkaya, “Hüseyin Namık Orkun ve Yayımladığı Yenisey Yazıtları Metinleri Üzerine”, *Türk Dili*, Cilt: 71, Sayı: 843, 2022, s. 14-17.

desteklenmeyen Promete hareketiyle bağlantılı şahısların adını anmasıyla birlikte değerlendirildiğinde, kendisinin o dönemdeki hâkim siyasetle uyum içinde olmayabileceği anlaşılmaktadır. Kafkasya ve Türkistan coğrafyasındaki halkların kaderlerini gözeten milliyetçilik anlayışı Türkiye Cumhuriyeti kurulurken resmî ideolojiden dışlanmıştır; Orkun’un durduğu nokta, Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler kurma çabasındaki hükümetin nezdinde makbul bir yer değildir.

Bu yazıda incelediğimiz mektupların metinleri aşağıda verilmektedir. Mektuplarda metnin anlaşılmasına engel olmayacak yazım şekillerine dokunulmamış; yazım hatası bulunan yerler, ayrı veya bitişik yazımlarla, özel kişi adlarında anlaşılması güç olabilecek bazı yazımlar köşeli parantez içinde düzeltilmiştir. Bir tek yerde orijinal metin içinde yer alan köşeli parantez ise editörünkilerden ayırmak için dipnotla belirtilmiştir.

Mektupların asılları Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności K III – 4 numaralı Kowalski koleksiyonunda saklanmaktadır. Hüseyin Namık Orkun tarafından Tadeusz Kowalski’ye gönderilmiş mektuplar “K III – 4, 171”; Kowalski’nin cevabi mektup taslakları “K III – 4, 179” referans numaralı klasörlerde bulunmaktadır. Ayrıca yazının sonundaki EK kısmında Orkun’a ait dört adet mektupla Kowalski’nin müsveddelerinin görselleri yer almaktadır.

**Hüseyin Namık Orkun’un Tadeusz Kowalski’ye yazdığı mektuplar
(Archiwum Nauki PAN I PAU, sygn. K III-4, 171)**

(1)

[Matbu] Ankara Halkevi Reisliği

No.

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp.⁵⁵ 6/10 1933

[Daktilo ile] 21 Eylül, 1933

Prof. Kowalski,

Karakov. [!= Krakov]

Pek muhterem efendim,

Türkiye Cumhuriyeti Halkevinin Ankara şubesi 1934 yılı ikincikânun ayında “Manevî İlimler Mecmuası” adı ile ilmî bir mecmua çıkarmağa karar vermiştir. Bu mecmuada Avrupa ve Amerikanın da tanınmış büyük âlimlerine muracaat ederek onların da iştiraklerini rica etmekteyiz. Bu arada pek tabîî olarak zatîâlinizi unutamazdık.

Mecmua üç ayda bir çıkacak ve bilhassa “Turkologie”ye ehemmiyet verilecektir. Makaleler istenilen dilde yazılabilir.

Bu samimi teklifimizi kabul buyurmanızı rica ile cevabınızı beklemekteyiz, efendim.

Ankara Halkevi Dil, Edebiyat,

Tarih Komitesi Reisi

[İmza] Hüseyin Namık

(2)

[Matbu] Ankara Halkevi

Dil, Tarih, Edebiyat

Komitasi

No.

[Orkun’un el yazısıyla] 13.X.1933

Ankara.

Pek muhterem Profesör!

⁵⁵Hüseyin Namık Orkun’un mektuplarının başında yer yer Kowalski tarafından kurşun kalemle alınmış “odp.” notu bulunmaktadır. Bu not Lehçe “Odpowiedziałem” kelimesinin kısaltılmışıdır ve yanındaki tarihle birlikte okuduğumuzda “6.10.1933 tarihinde cevap verdim” anlamına gelir.

Mektubunuzu aldım; son derece memnun olduk. Makalenizi arzu ettiğiniz kadar uzun yazabilirsiniz. İcap eder ise bir tek makale ile de mecmuayı neşredebiliriz. Benim ismimi ihtimal tanırsınız. KCsA⁵⁶ da[= KCsA’da] neşrolan yazılarım vardır. Zâtalinize Peçenekler adlı bir kitabımı gönderiyorum. Hocam Prof. Németh’i tenkit ettim. Bu tenkidimi nasıl buluyorsunuz? Brockelmann eseri pek taktir etti.

Müellife yüz nüsha ayrı tab’dan vereceğiz. Mamafih arzu buyurur iseniz bunu yüz elliye de iblağ edebiliriz. Mecmua İkinci Kânunun birinci günü çıkacaktır; Onun için birinci sayıya yetiştirir iseniz çok müteşekkir oluruz.

En derin hürmetlerimi arz ile cevabınız beklerim efendim.

[İmza] Hüseyin Namık

(3)

[Matbu] Ankara Halkevi

Reisliği

No.

[Orkun’un el yazısıyla] Ankara 14 XI.933

Pek muhterem Profesör,

Göndermek lutfünde bulunduğunuz Bulgaristandaki Türkler ve dilleri hakkındaki kıymetli tetkikinizi ve mecmuamız için lutfen gönderilen pek mühim ve burada alâka uyandıracak olan makalenizi aldım. Her ikisine ayrıca pek çok teşekkür ederim.

Mecmua evvelce de arz ettiğim gibi ikinci Kânunda çıkacaktır. Tabii matbaa tashihlerini Zâtalinize daha evel[= evvel] taktim edeceğim.

Türk dünyası adlı eserim Zâtalinizde yoksa taktim edeyim. Buradada[= Burada da] pek güç bulunuyor, mamafih eser ilmi değildir. Daha fazla siyasi bir maksatla yazılmıştır. Bundan maada bir de Attila ve Oğulları adlı kitabım var. Bu da ilmi olmaktan ziyade talimidir.

Asıl eserimi bir iki sene sora[= sonra] çıkaracağım. Türk efsaneleri adlı olan bu eserde bütün Türklere ait efsaneleri toplayarak tetkik ediyorum. Şimdilik üzerinde çalışmakla meşgulüm. On seneden fazladır’da[= fazladır da] çalışmaktayım.

Bu vesile ile Zâtalinizden bir iki sual sormama müsaade buyurmanızı reca ederim. Orada bir Abdullah adlı tanıdığım vardı, sora[= sonra] Ayaz İshaki Bey de o taraflarda zanederim. Adreslerini biliyor iseniz bana göndermek lutfünde bulunursanız çok müteşekkir kalırım.

Samoyloviç burada iken bana runique harflerle yazılmış bir Türk kitabesi neşrettiğini söylemişti. Bu tetkiki oradaki ilmi mecmualardan birinde çıkmış. Bu tetkik nerede çıkmıştır ve nasıl tedarik edebilirim. Lutfen bu hususda da bendenizi tenvir buyurursanız çok müteşekkir olurum. Uzun yazılarımla kıymetli vaktinizi aldığımdan affınızı reca ile en derin hürmetlerimi tekrarlarım.

[İmza] Hüseyin Namık

(4)

[Matbu] Ankara Halkevi

Dil, Tarih, Edebiyat

Komitası

No.

[Orkun’un el yazısıyla] 25.V.1934

Ankara

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 21/6 34

[Orkun’un el yazısıyla] Pek muhterem Profesör!

Zâtalinize karşı son derece mahcubum. Uzun zamandır hasta olmam bir çok işlerime mani olduğu gibi Manevi İlimler mecmuası adile çıkaracağım mecmuanın neşri de geri kaldı. Çünkü hastalığım sırasında Halk Fırkası heyetinde müzakerelerde bulunamadım; müdafaa edilemediği için kabul olunamadı. Mamafih kıymetli makalenizi Halkevlerinin resmi mecmuası olan Ülkü’de neşretmek arzusundayız. Muvafakat eder iseniz makalenizi derhal matbaaya verir ve tashihleri de gönderirim. Makalenizden 150 dane ayrı basım’da[= basım da] yapılacaktır.

⁵⁶“Körösi Csoma-archivum”.

Maatteessüf burada çok müşkülâtlâ çalışabilmekteyim. Tedariki lazîm gelen bir çok kitaplarî bulamıyorum. Sora[= sonra] o kadar gayrî ilmi hareketler oluyor ki[= oluyor ki] bunlarîn bazen de önüne geçememekteyim. Buna güzel bir misal olmak üzere bugünkü Arapça ile bugünkü türkçeyi mukayese eden bir broşür taktim ediyorum.

Bu mektubumla beraber bir eserimi de gönderiyorum. Kitabîm hiç ilmi değildir. Bir ders notu mahiyetindedir. Türk dünyası adlî eserimi de ariyorum. Bende mevcudu kalmadığı gibi her [2. sayfa] II

kitapcıda da bulunmıyor.

Prof. Kotwits’in[= Kotwicz’in] yazdığı çok kıymetli yazıları aldım. Çok teşekkürler ederim. Buradan ne gibi kitaplar arzu buyurur iseniz hemen taktim edebilirim. Ben de oradaki ilim âleminin cereyanlarînî takip etmek arzusundayım. RO’yî⁵⁷ hiç takip edememekteyim. Maatteessüf rusça bilmiyorum. Bu çok büyük bir noksan olduğundan mütemadiyen çalışıyorum. Zannederim bir sene sora[= sonra] okuduğumu anlayacak dereceye geleceğim. Rusyadan buraya ilmi kitap göndermiyorlar. Yalnız propaganda kitaplarî bol bol geliyor. Acaba ora vasıtasile kitap getirtmek olur mu[= olur mu]? Bu mümkün ise Zâtalinizden bir kitaphane adresi reca edeceğim.

En derin hörmetlerimi tekrarlıyarak cevabınıza intizardayım efendim.

[İmza] Hüseyin Namık

Wörterbuch der Karaimischen Sprache adlı bir eser çıkacaktı; çıktı ise bana lutfen yazmanızı reca ederim.

A. Mardkowicz’in yeni çıkmış eseri varmı[= var mı]? Pologna Karayim’leri hakkında - fransızca veya almanca – toplu bir eser bulabilirmiyim[bulabilir miyim]?

(5)

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 30/8

[Tarihsiz.]

[Orkun’un el yazısıyla] Pek muhterem Profesör!

Tarafımdan da bir tashih yapıldığı için bir az zaman geçti. Zataliniz bir iki gün sora[= sonra] gönderir iseniz bu ayın nehayetinde çıkabilir. Bendeniz Dil kongresine gidiyorum. Binaenaleyh tashihleri lutfen şu adrese gönderiniz:

Nafi Atuf Beyef.

Erzurum mebusu

Ankara

Halkevi

Hörmetlerimi tekrarlarım efendim.

[İmza] Hüseyin Namık

(6)

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 19/12

[Orkun’un el yazısıyla] 18.VII.935

Ankara

Çok değerli Profesör!

Mektubunuza derhal cevap veremediğim için affinizi reca ederim. Bana takdim lutfünde bulunacağınız eserinizi dört gözle bekliyorum. Ben de yakında Oğuzlar hakkında bir eserimi takdim edeceğim. Diyebilirim ki[= Diyebilirim ki] bu eser benim ilk eserimdir. Türk hukuk tarihine aid metinler de devam etmektedir. Koçi Beyin[= Bey’in] risalesi ile Asafnameyi[= Asafname’yi] basdırdım. Onları da takdim ederim.

Ben sekiz on senedir Türk kitabelerile uğraşmakta idim. Nihayet bir kısmını bitirebildim. Ve gerek Thomsen’in ve gerek Radloff’un istifade edemediği Kâş-gari gibi yardımcı bir eserde[= esere de] baş vurduğum için şimdiye kadar halolunamayan[= hallolunamayan] bir takım yerleri de hallettim sanıyorum. Thomsenin[= Thomsen’in] ^aj’lma’sında diye okuduğu ve Barthold’un haklı olarak itiraz ettiği yeri, Thomsenin[= Thomsen’in] toñtamış [İIE 2]⁵⁸ sözünü ve daha diger yerleri çok açık olarak

⁵⁷“Rocznik Orientalistyczny”.

⁵⁸Köşeli parantez mektubun orijinal metnine aittir.

hallettiğimi zan ediyorum[= zannediyorum]. Fakat bunların ilmî bir şekilde basdırılması çok güç.. Şimdilik bunlarla uğraşmaktayım.

Ongin kitabesinin tercümesini de bitirdim. Fakat elimde yalnız Radloff’un kopyası olduğu için bu kopyaya pek itimat edememekteyim. Acaba bunun Rusyada bir stampajı varmıdır[= var mıdır]? Rusya ile - maatteessüf- dost olduğumuz için oradan stampajı getirtmek imkânı vardır.

Her ne ise uzun yazılarımınla daha fazla vaktinizi almayarak sözümü geser saygılarımı sunarım.

[İmza] Hüseyin Namık Orkun

(7)

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 19/2

[Orkun’un el yazısıyla] 8-I-936

Ankara

Pek değerli Profesör!

Kartınızı aldım. Bu yakında iki kitabımın matbaa tashihleri ile pek meşgul olduğumdan ben de yazamamıştım. Çıkan bir kitabımı takdim ettim. Zâtalinizin de kitabınızı aldım. Ancak sondaki pek kısa olan fransızca hülasayı okuyabildiğim için müteessir oldum.

Buradaki ilim hareketi şimdi Güneş-dil teorisi etrafındadır. Her halde bu hususta malumatdarsınız zan ederim[= zannederim]. Ben başka bir ekolden yetiştiğim için bu yeni teoriyi kavriyamadığım gibi kavriyamıyacağımı da sanıyorum.

Türk kitabeleri adlı kitabım basılıyor. Üç dört aya kadar hazır olur zan ederim[= zannederim].

Zatalinizden bir ricada bulunacağım: Houtsmanın[Houtsma’nın]⁵⁹ adresini ben kaybetmişim. Halbuki Oğuzlara dair kitabımdan kendisi bir kaç nüsha istiyordu. Eğer Zataliniz biliyor iseniz bana yazmanız bilhassa rica ederim.

Daimî hörmetlerimi takdim ile cevabınızı beklerim muhterem Profesör.

[İmza] Namık Orkun

(8)

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 19/2

[Orkun’un el yazısıyla] 11-II-936

İstanbul

Pek muhterem Profesör

Zâtalinize bir mektub ile bir de Oğuzlara dair yazdığım küçük bir kitabımı göndermişdim. Henüz hiç bir haber alamadım. Mafih ben bir kaç haftadır İstanbulda olduğumdan belki Ankara adresime cevap luftetmişsinizdir. Burada T.D.T.C.⁶⁰ namına Devlet Matbaasında basılmakta olan Türk kitabeleri adlı eserim için sömestr tatilinden de istifade ederek bulunmakdayım.

Buradan arzu ve emrettiğiniz kitablara olursa bana bildirir ise nız[= iseniz] derhal takdim ederim.

Bir kaç güne kadar Ankaraya döneceğim. Ankara adresime değerli cevabınızı bekler en derin saygılarımı tekrarlarım.

[İmza] Namık Orkun

(9)

[Matbu] TÜRK DİL KURUMU

Ankara [Daktilo ile] 12-IV-937

[Matbu] Tel: 1975

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 30/6 37

[Daktilo ile] Pek muhterem Profesör

Zatalinizden uzun zamandır hiç bir haber alamadım. Türkiyeden rahatsız olarak ayrıldınız. Her halde artık rahatsızlığınız temamilen ifakat bulmuştur.

Türkçede cemi eki olan lar ve ler hakkındaki eserinizden dolayı çok müteşekkirim. Eserden çok istifade ettim. Hatta dilimize tercüme ile neşretmek istiyorum.

Benim Türk dünyasının daha çok mufassal ve her Türk camiası için ayrı haritalı[!= haritalı] büyük bir eser olarak ikinci tabını hazırlıyorum. Tabii Zatalinize takdim edeceğim.

⁵⁹Martijn Theodoor Houtsma (1851-1943).

⁶⁰Türk Dili Tetkik Cemiyeti.

Eski Türk yazıtları kitabımın ikinci cildini de yakında matbaaya vereceğim. Stein’in bulduğu ve Thomsenin[=Thomsen’in] neşrettiği Irk bitig ve diğer yazmaları da bu esere koyuyorum. Burada Thomsene[=Thomsen’e] mechl kalmış olan bir kaç kelimeyi de Kâşgarinin[= Kâşgari’nin] yardımıyla hallettim. Bu ikinci ciltte Yenisei kitabelerinden mada[= maada] diğer rünik yazılı eserleri neşrediyorum. Yenisei kitabeleri Thomsen tarafından hazırlanıp talebesi Wulf tarafından SFOu.⁶¹ de[= SFOu.’da] neşrolunacaktır.

Şimdi Donner’in Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l’Iénissei’de çıkardığı Kemçik kitabesi üzerinde çalışıyorum. Daha halledemediğim bir çok yer var. Şimdiye kadar kimsenin bu kitabe üzerinde çalışmamış olmasının sebebini anlıyorum.

Bana Polonyadaki Türkler hakkında fransızca yazılmış bir eser tavsiye etmenizi rica ederim.

Her zamanki saygılarımı tekrarlıyarak cevabınızı beklerim çok muhterem Profesör.

Hörmetkârınız:

[İmza] Hüseyin Namık Orkun

(10)

[Matbu] TÜRK DİL KURUMU

Ankara [Daktilo ile] 16-IV-937

[Matbu] Tel: 1975

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 30/6 37

[Daktilo ile] Pek muhterem Profesör

Zatalinize bundan bir kaç gün evvel bir mektub göndermiştim. Bugün de Zatalinizden Türkiye’de yaptığınız ilmi seyahat hakkındaki güzel bir makalenizi aldım. Bilhassa teşekkürlerimi sunarım.

Ben bütün dünya türkoloji hareketlerini takip edebilmekte isemde[=isem de] orada çıkan Rocznik Orientalistyczny’yi takip edemiyorum. Halbuki bu mecmuada beni alakadar eden mühim makaleler çıkıyor. Mesela Zatalinizin 1929 da[= 1929’da] sayı VI s. 210-215 de[=215’te] Osttürk[ische].Dialektstudien’de Bang tarafından neşrolunan Maria himnusunun bir yerini düzelten “A propos du CC.fol. 69^R, 9-10” başlıklı bir yazınız varki[= var ki] beni alakadar etmesine rağmen bulamadım. Bu mecmuaya abone olmak istiyorum. Bana lütfen bir adres verirsiniz çok müteşekkîr kalacağım. Bu mecmuaya ben de yazı göndermek istiyorum. Benim Oğuzlara dair adlı eserimde neşrettiğim manzum Oğuz destanını buradaki matbaaların kifayetsizliği dolayısıyla Avrupada asıl metni, transkripsiyonu ve tercümesiyle neşretmek istiyorum. Fransızca yahut Almanca yazabilirim. Fakat Fransızca yazabilmek bence daha kolay olacaktır. KCsA için Gülbaba hakkında bir yazı hazırlamaktayım. Zaten bu mecmua yakından bildiğim için söylüyorum pek güç ve geç çıkmaktadır. Binaenaleyh bu mecmuada zikrettiğim makaleyi yazabilirmiyim[= yazabilir miyim]?

Geçen sene tatilden evvel Halk Fırkası tarafından bir heyet halinde Ankara civarında Kutlu düğün adlı bir köye giderek orada tetkikatta bulunduk. Benim riyasetimde bulunan heyet daha fazla filolojik ve etnografik bir araştırma yaptı. Bu araştırmayı da neşretmek istiyorum. Zatalinize açıkça yazayım: Burada topladığımız materyali tam dialektik telaffuz ile neşretmeğe imkân yoktur. Biz latin harflerini daha yeni kabul ettiğimiz için büyüklerimiz bu alfabeden başka türlü harfler kullanmamıza sureti katiyede müsaade etmiyorlar. Bunun için ben de yazılarımı başka memleketlerde çıkarmak istiyorum. Eğer orada neşretmek mümkün ise topladığım metinlerden ve etnografik araştırmalarımın bahis bir yazı gönderebilirim. Her ne ise uzun bir mektupla vaktinizi aldığımın dolayısı affınızı rica eder saygılarımı sunarım.

[İmza] Namık Orkun

(11)

[Kurşun kalem ve bilinmeyen bir el yazısıyla] Namyk Orkun

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 9/4 38

[Daktilo ile] 5-I-938

Çok değerli Profesör

Bana göndermek lütfünde bulunduğunuz kitabı aldım. Bu Türk lehçesi hakkında hiç bir fikrim yoktu. Çok istifade ettim.

⁶¹“Société Finno-Ougrienne” (Helsinki).

Ben zatalinize daha evvel mektub gönderdiğimi zannediyor ve cevap alamadığımı düşünüyordum. Halbuki muhabereye dair kâğıtlarımı karışdırırken zatalinize evvelce yazdığım ve bir zehab eseri olarak gönderemediğim mektubumu buldum. Affınızı rica eder ve bu mektubumu da bununla beraber beraber takdim ederim.

Ben Eski Türk yazıtlarının ikinci cildini basdırıyorum. Bu eserimde bizim bilgi âlemimizde hiç tanınmıyan eserler olduğu gibi şimdiye kadar Avrupalı âlimlerin de yanlış veya noksan okudukları malumatı da düzelttim zannındayım. Hele Malovun[= Malov’un] tetkikleri bence son derece hatalıdır. Ben onun okuduğu bir çok noktalara itiraz etmekteyim.

Yakında Türk tarihinin Bizans kaynakları aldı küçük bir eserimi de takdim edeceğim.

Her zamanki hörmetlerimi tekrarlarım çok değerli Profesör.

Hörmetkârınız:

[İmza] Namık Orkun

(12)

[Matbu] NAMIK ORKUN

[Kowalski’nin el yazısıyla] odp. 21/8 39

[Daktilo ile] 6-II-1939

Ankara

Çok muhterem Profesör

Zatalinize uzun zamandır mektub yazmak istiyordum. Geçen gün bir arkadaşdan mesainiz hakkında sevinçli haberler aldım. İslam Ansiklopedisindeki yazınızı tevsi ederek Anadolu lehceleri hakkında bir tetkik hazırlamakta olduğunuza çok sevindim.

Ben Eski Türk yazıtlarının ikinci cildini basdırıyorum. Eser bir taraftan basılırken diğer taraftan da benim eskiden yazmış olduğum Türk dünyasını tevsi etmeğe çalışmaktayım. Bu mevzuu yeniden işleyerek çok mufassal bir surette tekrar neşredeceğim. Bunun için Zatalinizden de bazı ricalarda bulunmak istiyorum.

Karayım Türkleri hakkında bana toplu bir surette hangi eseri tavsiye edersiniz? Polonyadaki Türkler hakkında ne gibi bir eser vardır? Ve bu eserleri nereden tedarik edebilirim.

RO çıkıyormu? Ben de bu tatilde Barak kabilesi arasına folklor tetkiki için seyahat yapmak istiyorum. Mektubunuzu bekler ve en derin saygılarımı sunarım çok muhterem Profesör.

[İmza] Namık Orkun

[Orkun’un el yazısıyla]

İlâve:

1. Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-est adlı eserinizden çok istifade ettim. Eserimde bunu göstermekteyim.

2. Benim Oğuzlara dair adlı eserim Zâtâlinizde varmı[=var mı]? Bu eseri Fransızcaya tercüme ettim. Orada basdırmak mümkünmüdür[= mümkün müdür]? Dört forma kadar tutar. Parasını buradan gönderebilirim. Bura matbaalarında fonetik harfler olmadığından basdırmak mümkün değil. Bana bu hususda delalet etmenizi bilhassa rica ederim. Derin saygılarımı tekrarlarım.

[Paraf] N. O.

**Tadeusz Kowalski’nin mektup müsveddeleri
(Archiwum Nauki PAN I PAU, sygn. KIII-4, 179)**

(1)

[Kowalski’nin el yazısıyla] 2 teşrinisani, 1933.

Pek muhterem Beyim,

13.X tarihli mektubunuzu ve Peçenekler hakkındaki güzel eserinizi aldım. İkisi için de çok teşekkür ederim. Eski Türk Kavimlerine ait malumatı toplayarak, bunları monografya şeklinde neşretmek niyetiniz şayanı takdirdir.

Prof. Németh’in Nagy Szent Miklos definesi üzerindeki kitabelerin okuyuşu alelumum doğru isede[=ise de], yine çok mes’elelerde biraz şüpheli görünüyor. Onun içindir ki okuyuşuna karşı ifade ettiğiniz ihtiyatı pek doğru buluyorum.

Yazdığınız gibi, ismi şerifinizi Körösi Csoma mecmuasından iyi tanırım. Prof. Németh[= Németh’ten] de çok işitmişim. Türk dünyası adlı eserinizi dahi görmüş isemde[= isem de] şimdiye kadar mütaleaya muvaffak olamadım.

bilhassa Dede Korkuda[= Korkud’a] ait makalenizi pek takdir ederim.

Türk dilinin komşu millet dilleri üzerindeki tesirine dair makalemi yakında, olabilir ki gelecek haftada göndereceğim.

Bundan iki hafta evvel gönderdiğim ve şimali Bulgaristanda yaşayan Türkler hakkındaki makalemi kabul ettiğinizi ümid ederim.

Bilvesile en derin hörmetlerimin[= hörmetlerimi] kabul etmenizi rica ederim beyim.

[İmzasız.]

(2)

[Kowalski’nin el yazısıyla] 5/XI 1933

Pek muhterem Efendim,

Manevî İlimler mecmuası için yazdığım makaleyi işbu mektubumla birlikte gönderiyorum. Gördüğünüz gibi makale türkçe yazılmıştır, fakat bazı türkçe kelimelerin doğru olup olmadığından büsbütün emin olmadığım için, ola bilecek hataları düzeltmenizi Zati alinizden çok rica ederim. Makalemin tertibinden sonra tecrübe şeklinde basılmış bir nüshasını dahi tarafıma göndermenizi çok rica ederim, ki alır almaz derhal tashih edip iade edeceğim. Bilhassa ecnebî eserlerin adları hatasız basılması benim için çok ehemmiyeti haiz bir şeydir. Sahifelerin altında konulacak notlar yazmamın sonunda 20 ve 21 sahifelerde toplanmıştır. Ayrı tab’lara gelince Zati alilerinizin evvelcede[= evvelce de] yazdığı gibi müelliflere verilecek yüz nüsha ihtiyacım için kâfidir.

En derin hörmetlerimin[= hörmetlerimi] kabul etmenizi rica ederim.

[İmzasız.]

(3)

[Tarihsiz.]

[Kowalski’nin el yazısıyla] Pek muhterem Beyim,

25 V tarihli mektubunuzu bugün aldım. Sizden bir kaç ay zarfında hiç bir haber almadığım sebepten son derece müteessir oldum. Uzun sükûtunuzun gerçek sebebini mektubunuzdan anladım. Hastalığınızın büsbütün geçmiş olduğunu ümid ederim.

Makaleme gelince, Ülkü mecmuasında neşr ederseniz memnun olurum, yalnız evvelce[= evvelce] rica ettiğime göre hem tashihlerin[= tashihlerini] yazmam ile beraber göndermenizi hem de 150 dane ayrı basımını istirham ederim.

Attila ve oğulları isimli kıymetli eseriniz için çok teşekkür ederim. Beraber gönderdiğiniz Arap Dilinde Türkçe broşürünü evvelce tanıdım. Zannımca lisaniyat noktai nazarından hiç kıymeti yoktur. Rusya’da neşr olunan ilmî eserler tedarik için en iyi kitapaneler atidir:

Simmel&Co, Buchhandlung u. Antiquariat

Leipzig C 1, Ross-strasse 5/7

Voss’ Sortiment, Leipzig C1, Roßstr. 5

[2. sayfa]

Международная книга, Москва.

Maatteessüf rusca kitaplar çok pahalıdır.

Mordkowic’in[= Mardkowicz’in] Westkaraimische Sprache, karaimisch-polnisch-deutsches Wörterbuch’un yalnız birinci defteri çıkmıştır. Bundan maada Karay avazı nam mecmuanın yedi nüshası neşr olunmuş.

Aceba tarafımdan neşr edilmiş Karay metinleri görmemiş misiniz?

Tatile gitmeden evel daha çok vazifem var. bunun için bu defa yalnız kısa bir mektup ile iktifa ederim.

En samîmi hörmetlerimin kabulunu rica ederim Beyim.

1-VII den – 20. VIII e kadar adresim böyledir

Koscielisko près de Zakopane

Sobiczkowa polana

[İmzasız.]

Kaynakça

- ALONSO DE LA FUENTE, J. Andrés, “Tungusic historical linguistics and the Buyla (a.k.a. Nagyszentmiklós) Inscription”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, 20, 2015, s. 17–46.
- BANG, Willy, MARQUART, Josef, *Osttürkische Dialektstudien*, Berlin-Dublin-Zürich 1914.
- CAFEROĞLU, Ahmet, “Tadeusz Kowalski”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 3-4, 1949, s. 245-255.
- ÇİMEN, Sabriye, *Hüseyin Namık Orkun'un Hayatı ve Eserleri*, Ankara 2011.
- DİLMAÇ, Elif, “Einige Briefe Rahmeti Arats an Tadeusz Kowalski”, *Languages and culture of Turkic peoples, “Studia Turcologica Cracoviensia” 5 (księga w 50. rocznicę śmierci T. Kowalskiego)*, (ed. M. Stachowski), Kraków 1998, s. 91–110.
- DOBOSZ, Krzysztof, “Początki i pierwszy tom Rocznika Orientalistycznego. Przyczynek do dziejów czasopisma”, *LingVaria*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2012, s. 177-193.
- DONNER, Otto, *Wörterverzeichnis zu den Inscriptions de l'Ienissee: Nach den im Jahre 1889 von der finnischen Expedition an den oberen Jenissei genommenen neuen Abklatschen und photographischen Aufnahmen zusammengestellt*, Helsingfors 1892.
- DZIEKAN, M. Marek, “Rocznik Orientalistyczny (Yearbook of Oriental Studies) 1914-2014: A short outline”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: LXVII, Sayı: 2, 2014, s. 5-16.
- DZIURZYŃSKA, Ewa, “Podróże naukowe Tadeusza Kowalskiego w świetle materiałów archiwalnych”, *Tadeusz Kowalski 1889–1984. Materiały z Posiedzenia Naukowego PAU w dniu 19 czerwca 1998 r.*, ed. R. Majkowska, Kraków 1999, s. 29–53.
- DZIURZYŃSKA, Ewa, ĐURČANSKÝ, Marek, KODERA, Pavel, *Korespondencja Tadeusza Kowalskiego z Janem Rypką i Bedřichem Hroznym*, Kraków 2007.
- ERCİLASUN, A. Bican, “Hüseyin Namık ve Eski Türk Yazıtları”, *Türk Dili*, Cilt: 71, Sayı: 843, 2022, s. 0-13.
- ERDAL, Marcel, “The Runic Graffiti at Yar Khoto”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, 1993, s. 87-108.
- FILIPOWSKA, Sylwia, “Radiowy reportaż z podróży profesora Tadeusza Kowalskiego do Turcji w 1927 roku”, *Perspektywy kultury*, 35, 2021, s. 153–166.
- GÜNER, Deniz, “Sovyet Hâkimiyeti Altındaki Türk Yurtlarının Bağımsızlık Davasını Aktaran Yayınlarla Türkiye'nin Bakışı (1923-1945)”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER): Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu Özel Sayısı*, 7, 2019, s. 1465-1475.
- HELIMSKI, Eugene, “On probable Tungus-Manchurian origin of the Buyla Inscription from Nagy-Szentmiklós (Preliminary Communication)”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, 5, 2000, s. 43-56.
- KAHRAMAN, Yakup, “Kâmuran Birand'ın Hermenötik Anlayışı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 17, 2011, s. 485-502.
- KILIÇ, Recep, “Ahmet Naîm'in Ahlâk Anlayışı”, *Son Dönem Osmanlı Mütefekkirleri ve Ahlâk Anlayışları*, (ed. M. F. Bayraktar), Ankara 2017, s. 119-135.
- KIZILOV, Mikhail, “The press and the ethnic identity: Turkicisation of Karaite printing in interwar Poland and Lithuania”, *Acta Orientalia*, Cilt: 60, Sayı: 4, 2007, s. 399-425.
- KOŃCZAK, Izabela, “Letters of Alexander Samoylovich to Tadeusz Kowalski as a source of information on research activities of the Soviet Turkologist in the mid-1920s”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: LXXV, Sayı: 1, 2022, s. 20–30.
- KOWALSKI, Tadeusz, “Podróż naukowa polska do Azji Mniejszej”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: V(1927), 1929, s. 240–245.
- KOWALSKI, Tadeusz, “A propos du Codex Comanicus fol. 69R, 9-10”, *Rocznik Orientalistyczny*, Cilt: VI, (1928), 1929, s. 218-223.
- KOWALSKI, Tadeusz, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki: eingeleitet, erläutert und mit einem karaimisch-polnisch-deutschen Glossar versehen*, Kraków 1929.
- KOWALSKI, Tadeusz, “Osmanisch-türkische Dialekte”, *Enzyklopädie des Islam: geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker*, Cilt 4, (ed. M.Th. Houtsma, T.W. Arnold, R. Basset ve R. Hartmann), Leiden 1931, s. 991-1011.
- KOWALSKI, Tadeusz, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord-est*, Kraków 1933.
- KOWALSKI, Tadeusz, “Türk Dilinin Komşu Millet Dilleri Üzerindeki Tesiri”, *Ülkü Halkodaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 20, s. 98-106.
- KOWALSKI, Tadeusz, *Zur semantischen Funktion des Pluralsuffixes -lar, lâr- in den Turksprachen*. Kraków 1936.
- KOWALSKI, Tadeusz, “Kuzey - Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili”, (çev. Ö.F. Akün), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2-3, 1949, s. 477- 500.
- MAJ, I. Piotr, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939*, Varşova 2007.
- MAJDA, Tadeusz, *Urzeczeni Orientem: listy profesora Ananiasza Zajączkowskiego do profesora Tadeusza Kowalskiego 1925–1948*, Varşova 2013.

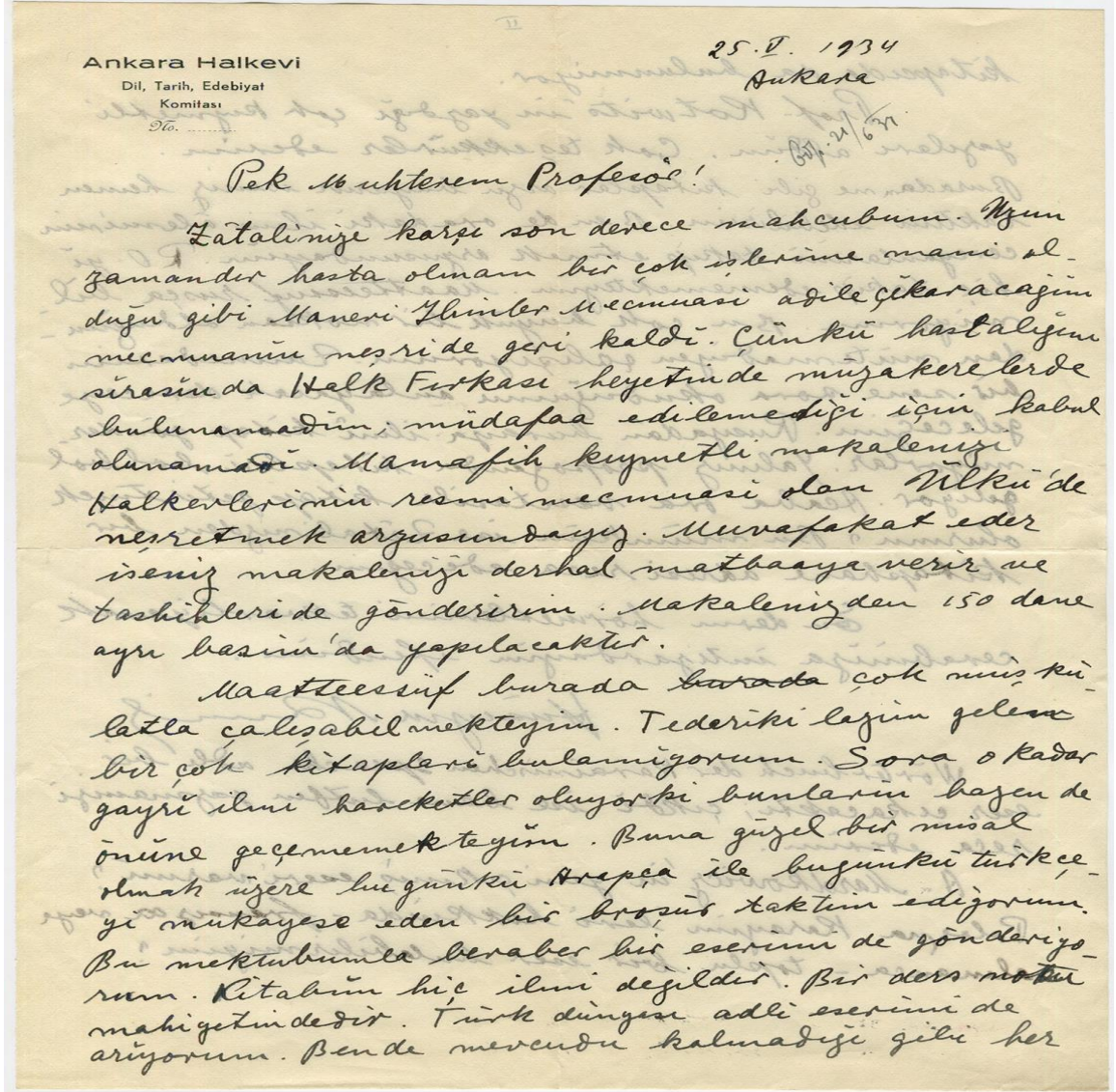
- MARDKOWICZ, Aleksander, *Ślownictwo karaimskie: karaimsko-polsko-niemiecki słownik*, Łuck 1933.
- MERGEN TÜRK, N. Esim, “Büyükbabam Hüseyin Namık Orkun: Hayatı ve Eserleri”, *Türk Dili*, Cilt: 71, Sayı: 843, 2022, s. 4-9.
- MORAVCSIK, Gyula, *A magyar történet bizánci forrásai*, Budapeşte 1934.
- NÉMETH, Michał, “Listy Sergiusza Rudkowskiego do Profesora Tadeusza Kowalskiego”, *Almanach Karaimski*, 9, 2020, 59–113.
- NYKIEL, Piotr, “The 15th corps of the imperial Ottoman army on the eastern Galician front (1916-1917)”, *Belleten*, Cilt: LXXIX, Sayı: 289, 2015, s. 335-350.
- ONAT, N.H. (1933). *Arap Dilinde Türkçe*. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- [ORKUN], H. Namık, *Türk Dünyası*, İstanbul 1932.
- [ORKUN], H. Namık, *Peçenekler*, İstanbul 1933.
- [ORKUN], H. Namık, *Attila ve Oğulları*, İstanbul 1933.
- ORKUN, H. Namık, *Oğuzlara Dair*, Ankara 1935.
- ORKUN, H. Namık, *Türk Hukuku Tarihi. Birinci Kısım, Araştırmalar ve Düşünceler*, Ankara 1935.
- ORKUN, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt I. İstanbul 1936.
- ORKUN, H. Namık, *Türk Tarihinin Bizans Kaynakları (Moravcsik Gyula’nın Eserinden İktibas Tercüme)*, Ankara 1938.
- ORKUN, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt: II, İstanbul 1938.
- ORKUN, H. Namık, “Kemçik-Cirgak Yazıtı”, *Türklük. Milliyetçi Kültür Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 1, 1939, s. 29-33.
- ORKUN, H. Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Cilt: III, Ankara 1940.
- ORKUN, H. Namık, *Türk Efsaneleri*, İstanbul 1943.
- ORKUN, H. Namık, “İspartada Türk boyları”, *Ün: Isparta Halkevi Mecmuası*, Cilt: X, Sayı: 112-113, 1943, s. 1543-1544.
- ORKUN, H. Namık, *Yeryüzünde Türkler*, İstanbul 1944.
- ORKUN, H. Namık, “Über das Kitāb-i Dede Qorqud”, *Körösi. Csoma-Archiv*, ed. G. Németh, Cilt: II 1926-1932, Leiden 1967, s. 124-134.
- ORKUN, H. Namık, *Oğuzlara Dair - Osmanlıların Aslına Dair – Peçenekler*, Ankara 2023.
- ÖZCAN, Ömer, “Hüseyin Namık Orkun”, *Türk Yurdu*, Sayı: 281, 2011, s. 137.
- PORADZISZ, Jan, “Materiały Tadeusza Kowalskiego”, *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk*, (ed. Z. Kolankowski), Varşova 1973, s. 52–99.
- SANÇAR, Necdet, “Hüseyin Namık Orkun’un Kitapları, Makaleleri ve Hakkında Yazılanlar”, *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt: 6, Sayı: 1-2, 1957, s. 83-118.
- SERTKAYA, O. Fikri, “Hüseyin Namık Orkun’un Reşid Rahmeti Arat’a Yazdığı Üç Mektup”, *Türk Dili*, Cilt: 70, Sayı: 835, 2021, s. 30-39.
- SERTKAYA, O. Fikri, “Hüseyin Namık Orkun ve Yayımladığı Yenisey Yazıtları Metinleri Üzerine”, *Türk Dili*, Cilt: 71, Sayı: 843, 2022, s. 14-17.
- SIEMIENIEC-GOŁAŚ, Ewa, “Tadeusz Kowalski (1889–1948)”, *Languages and culture of Turkic peoples, “Studia Turcologica Cracoviensia” 5 (księga w 50. rocznicę śmierci T. Kowalskiego)*, (ed. M. Stachowski), Krakov 1998, s. 9–11.
- STACHOWSKI, Kamil, Tadeusza Kowalskiego niepublikowany reportaż z podróży po Deli Orman (1929 r.). *Linguistica Copernicana*, Sayı: 20, 2023, s. 275–323.
- STACHOWSKI, Marek, “Kowalski, Caferoğlu und die Universität Stambul”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı: 8, 1998, s. 211–228.
- STACHOWSKI, Marek, “Tadeusz Kowalski a sprawa jego niedoszedłego wyjazdu na Uniwersytet Stambulski”, *LingVaria*, Yıl: V, Cilt:1, Sayı: 9, 2010, s. 149-168.
- STEIN, M. Ariel, “Explorations in Central Asia, 1906-8”, *The Geographical Journal*, Cilt: 34, Sayı: 1, 1909, s. 5-36.
- TEKNE, Kamelya, “Dr. Abdullah Zihni Soysal ve Tarihçi Kimliği Üzerine Notlar”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2020, s. 1-42.
- THOMSEN, Wilhelm, “Dr. M. A. Stein’s manuscripts in Turkish ‘Runic’ script from Miran and Tun-huang”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Cilt: 44, Sayı: 1, 1912, s. 181–227.
- TRYJARSKI, Edward, “Restoration of Oriental Studies in Poland after the World War II as Reflected in Five Letters by Tadeusz Kowalski”, *Languages and culture of Turkic peoples, “Studia Turcologica Cracoviensia” 5 (księga w 50. rocznicę śmierci T. Kowalskiego)*, ed. M. Stachowski, Krakov 1998, s. 267-285.
- TULISOW, Jerzy, “At the source of Vilnius Altaic studies”, *Acta Orientalia Vilnensia*, Cilt: 10, Sayı: 1-2, (ed. A. Beinorius ve M. Mejor), Vilnius 2009, s. 97–110.
- ÜLKEN, H. Ziya, “Prof. Dr. Kâmrân Birand”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XII, 1964, s. 139-142.

ZAJĄCZKOWSKA-ŁOPATTO, M. Emilia, “Listy Włodzimierza Zajączkowskiego do Tadeusza Kowalskiego (1936–1944)”, *Almanach Karaimski*, Sayı: 7, 2018, s. 181–211.
ZAJĄCZKOWSKI, Włodzimierz, “Prof. Dr. Tadeusz Kowalski (Öl. 1948) - Ölümünün Otuzuncu Yıldönümü Münâsebetiyle”, çev. A. Güzel, *Türk Kültürü*, Cilt: XVIII, Sayı: 26-34, 1979, s. 205-206.

EK: Mektupların görselleri.

I. Archiwum Nauki PAN I PAU, sygn. KIII-4, 171:

1. Hüseyin Namık Orkun’un 25.05.1934 tarihli mektubu (2 sayfa)

11
kitapçada da bulunmuyor.

Prof. Rotwits'in yazdığı çok kıymetli yazıları aldım. Çok teşekkür ederim.

Buradan ne gibi kitaplar arzu buyurur iseniz hemen taktim edebilirim. Ben de oradaki ilim âleminin cereyanlarını takip etmek arzusunda'yım. RO-yı hiç takip edememekteyim. Naatlesşif rusca bilmiyorum. Bu çok büyük bir noksan olduğundan müteaddiyen çalışıyorum. Zannederim bir sene sonra okuduğumun anlayacak dereceye geleceğim. Rusya'dan buraya ilmi kitap göndermiyorlar. Yalnız propoganda kitapları bol bol geliyor. Acaba ora vasıtasile kitap getirtmek olurmu? Bu mümkün ise Zâtalığınızden bir Kitaphane adresi rica edeceğim.

En derin hörmetlerimi tekrarlîyarak cevabınıza intizarda'yım efendim.

Hüseyin Namık

Wörterbuch der Karaimischen Sprache adlı bir eser çıkacaktı; çıktı ise bana lütfen yazmanızı rica ederim.

A. Markkowitz'in yeni çıkış eseri var mı? Polozna Karayim leri hakkında - fransızca veya almanca - topla bir eser bulabilir miyim?

2. Hüseyin Namık Orkun’un 18.07.1935 tarihli mektubu

19/12
18-VII. 935
Ankara

Çok değerli Profesör!

Mektubunuza derhal cevap vereemediğim için affını-
lı rica ederim. Bana takdim lutfünde bulunacağınız
eserinizi dört gözle bekliyorum. Ben de yakında Öğütler
hakkında bir eserimi takdim edeceğim. Diyebilirimki
bu eser benim ilk eserimdir. Türk hukuk tarihine
aid metinler de devam etmektedir. Hacı Beyin risalesi
ile Asafnameyi basdırdım. Bunları da takdim ederim.

Ben sekiz on senedir Türk kitabelerile uğraşmakta
idim. Nihayet bir kömürü bitirebildim. Ne gerek
Thomsen'in ne gerek Radloff'un istifade edemediği
Kas-gari gibi yardımcı bir eserde bas vurduğum için
şimdiye kadar halotlanmayan bir takım yerleri de
hallettim sanıyorum. Thomsenin ^aj^alm^as^aında
diye okuduğu ve Barthold'un hakli olarak itiraz ettiği
yeri, Thomsenin tomtamış [DE 2] sözünü ve daha diğer
yerleri çok açık olarak hallettiğimi zannediyorum. Fakat
bunların ilmi bir şekilde basdırılması çok güç --
Simdilik bunlarla uğraşmaktayım.

Öğün kitabesinin tercümesini de bitirdim. Fakat
elimde gelmiş Radloff'un kopyası olduğu için bu
kopyaya pek itimat edememekteyim. Heceba bunun
Rusyada bir stampajı varmıdır? Rusya ile - maatteessüf-
dest olduğumuz ^{ijim} oradan stampajı getirtmek imkânı
vardır.

Her ne ise uzun yazılarımle daha fazla vaktinizi
almayarak sözümü geçer ve saygılarımı sunarım.

Hüseyin Namık Orkun

3. Hüseyin Namık Orkun'un 8.01.1936 tarihli mektubu

19/2 8-I- 936
Ankara

Pek değerli Profesör!

Kartınızı aldım. Bu yakında iki kitabımın matbaa tashikleri ile pek meşgul olduğumdan ben de yazamamıştım. Çıkan bir kitabımı takdim ettim. Zatalinizin de kitabınızı aldım. Ancak sondeki pek kısa olan fransızca hülaseyi okuyabildiğim için müteessir oldum.

Buradaki ilim hareketi şimdi Güneş-dil teorisi etrafındadır. Her halde bu hususta malumat dersiniz zannederim. Ben başka bir ekolden yetiştiğim için bu yeni teoriji kavrıyamadığım gibi kavrayamayacağımı da sanıyorum.

Türk kitabeleri adlı kitabım basılıyor. Ne dört aya kadar hazır olur zannederim.

Zatalinizden bir ricada bulunacağım: Houtmanin adresini ben kaybetmişim. Halbuki Öğüxlara dair kitabımdan kendisi bir kaç nüsha istiyordu. Eğer Zataliniz biliyor iseniz bana yazmanızı bilhassa rica ederim.

Daimi hörmetlerimi takdim ile cenabınızı beklerim muhterem Profesör.

Namık Orkun

4. Hüseyin Namık Orkun’un 16.04.1937 tarihli mektubu

TÜRK DİL KURUMU

Ankara, 16-IV-937

Tel: 1975

Gör 30/6
37.

Pek muhterem Profesör

Zatalinize bundan bir kaç gün evvel bir mektub göndermiştim. Bugün de Zatalinizden Türkiyede yaptığınız ilmi seyahat hakkındaki güzel bir makalenizi aldım. Bilhassa teşekkürlerimi sunarım.

Ben bütün dünya türkoloji hareketlerini takib edebilmekte isemde orada çıkan Rocznik Orjentalistyczny'yi takib edemiyorum. Halbuki bu mecmuada beni alakadar eden mühim makaleler çıkıyor. Mesela Zatalinizin 1929 da sayı VI s.210-215 de Osttürk. Dialektstudien'de Bang tarafından neşrolunan Maria himnusunun bir yerini düzelten " A propos du CC. fol. 69^a, 9-10 " başlıklı bir yazınız varki beni alakadar etmesine rağmen bulamadım. Bu mecmuaya abone olmak istiyorum. Bana lütfen bir adres verirseniz çok müteşekkir kalacağım. Bu mecmuaya ben de yazı göndermek istiyorum. Benim Oğuzlara dair adlı eserimde neşrettiğim manzum Oğuz destanını buradaki matbaaların kifayetsizliği dolayısıyla Avrupada asıl metni, transkripsiyonu ve tercümesile neşretmek istiyorum. Fransızca yahut Almanca yazabilirim. Fakat Fransızca yazabilmek bence daha kolay olacaktır. KCSA için Gülbaba hakkında bir yazı hazırlamaktayım. Zaten bu mecmua yakından bildiğim için söylüyorum pek güç ve geç çıkmaktadır. Binaenaleyh bu mecmuada zikrettiğim makaleyi yazabilirmiyim ?

Geçen sene tatilden evvel Halk Fırkası tarafından bir heyet halinde Ankara civarında Kutlu düğün adlı bir köye giderek orada tetkikatta bulunduk. Benim riyasetimde bulunan heyet daha fazla filolojik ve etnoğrafik bir araştırmaya yaptı. Bu araştırmayı da neşretmek istiyorum. Zatalinize açıkça yazayım : Burada topladığımız materyali tam dialektik telaffuz ile neşretmeğe imkân yoktur. Biz latin harflerini daha yeni kabul ettiğimiz için büyüklerimiz bu alfabeden başka türlü harfler kullanmamıza sureti katiyede müsaade etmiyorlar. Bunun için ben de yazılarımı başka memleketlerde çıkarmak istiyorum. Eğer orada neşretmek mümkün ise topladığım metinlerden ve etnoğrafik araştırmalarımın bahis bir yazı gönderebilirim. Her ne ise uzun bir mektubla vaktinizi aldığım için dolayı affınızı rica eder saygılarımı sunarım.

Namık Orkun

II. Archiwum Nauki PAN I PAU, sygn. KIII-4, 179:

1. Tadeusz Kowalski'nin 2.11.1933 tarihli mektup müsveddesi.

2. teşviri sani, 1933.

Pek muhterem Beyim,

13.X tarihli mektubunuzu ve Peçenekler hakkındaki güzel eserini aldım. ^{icinde} İkisinden dolayı çok beğenir ederim. Eski Türk Kavimlerine ait malûmeti toplayarak, bunları mo: noğrafya şeklinde neşr etmek niyetiniz çok şayane takdirdir.

Prof. Németh'in Nagy Szent Miklos definetiğinin üzerindeki kitabelerin okuyuşu alfabem doğru isede, yine çok mes'ulde ^(biraz) şüpheli görünüyor. Onun içindeki okuyuşuna karşı ifade ettiğiniz ihtiyatı pek doğru buluyorum.

Yardığınız gibi, ^Fitmi şerifini Koroči Csoma mecmuatından iyi tanıyım. Prof. Németh'ten de çok işitmişim. Türk dünyası adlı eserini ^{dehi}de görmüş isemde şimdiye kadar mütaleaya muvaffak olamadım.

^F bilhassa (dede Korkuda) ait makalenizi pek takdir ederim.

Türk dilinin konusu milled dillerine ^{üzerindeki} fetirine dair makalemi yakında, ^{olabilir ki} ~~bu~~ gelecek hafta da göndereceğim.

Bundan iki hafta evvel gönderdiğim ve ~~Bud~~ fimali Bulga: rıstanda yaşayan Türkler hakkındaki makalemizi Kabul ~~et~~ ettiğini ümit ederim.

Böylece en derin ho'smetlerimin Kabul etmesini rica ederim beyim.

2. Tadeusz Kowalski'nin 5.11.1933 tarihli mektup müsveddesi.

Sev. mukhtaram Efendim,

5/11/1933

Manevi Himler mecmuası için yazdığım makaleyi
bu mektupla birlikte gönderiyorum. Gördüğünüz
gibi makale Türkçe yazılmıştır, fakat bazı Türkçe
kelimelerin doğru ^{olup olmadıklarından} emin olmadığım
için, ola bilecek hataları düzeltmenizi ^{istiyorum} ~~istiyorum~~ ^{çok rica ederim}. Makalem ^{terkibinden önce} tercübe şeklinde
basılmas bir müshafın dahi tarafına gönderilmesini
çok rica ederim, ki alir almar derhal tashih edip
iade edeceğim. Bithassa ecnebi eserlerin adları
hatasız basılması benim için çok ehemmiyeti haiz bir
~~eser~~ şeydir. Sahifelerin ~~de~~ altında konulacak
notlar yazınanın sonunda 20 ve 21 sahifelerde
toplanmıştır. Biri tab'lara gelince ^{ileriniştir} ~~Lati alimimiz~~
yazdığı evvelce yazdığı gibi müelliflere verilecek
yüz adet müsha benim için ihtiyacım için kâfidir.
En derin hörmetlerimin kabul olmasını
rica ederim.

Международная книга, Москва.
Maathtessuif rusca kitaplar çok pahalidir.
Mordkowiç'in Westkaraimische Sprache, Karaimisch-
polnisch-deutsches Wörterbuch'ın yalıniz küncei
defteri çıkmıştır. Bundan maada Karay avası nam
mecnunanın yedi nüshası nış olunmuş.
^{Nebe} Tarafından nış edalmiz Karay metinleri görmemişir:
siniz?

Tatit & Tatile gñmeden evvel daha, cesh vasfem
war. bunnizir bu defa yalıniz kısa bir mektup ile
ikhtifa ederim. En sanımı hörmetlerimin kabulunu
nita ederim Beyim.

1—VII den — 20. VIII e kadar adresim boyladi
Koscielisko près de Zakopane
Sobiczkowa polana.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Archiwum Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności’de saklanmakta olan Tadeusz Kowalski Arşivinden beni haberdar ederek bu belgeler üzerinde çalışmamı teşvik eden; metinlerde geçen özel isimler ve kaynaklar konusunda bilgi veren ve makalenin son taslağını okuyarak fikirlerini paylaşan Ord. Prof. Dr. Marek Stachowski’ye (Krakov) şükranlarımı sunarım. Ayrıca mektuplarda yer alan bazı kelimeleri okumakta yardımcı olan Prof. Dr. Michał Németh (Krakov) ile Dr. Anna Sulimowicz-Keruth’a (Varşova); mektupların dijital kopyalarını sağlayarak makalede kullanmama izin vermelerinden dolayı da PAN ve PAU Arşivi yetkililerine çok teşekkür ederim. / I would like to express my gratitude to Prof. Marek Stachowski (Krakow) for informing me about the Tadeusz Kowalski Archive, which is stored at the Archives of the Polish Academy of Sciences and the Polish Academy of Arts and Sciences, encouraging me to work on these documents, providing information about the proper names and sources mentioned in the texts, and sharing his thoughts after reading the final draft of the article. Prof. Dr. Marek Stachowski (Krakow). I would also like to thank Prof. Dr. Michał Németh (Krakow) and Dr. Anna Sulimowicz-Keruth (Warsaw) for helping me read some of the words in the letters, and the officials at the PAN and PAU Archives for providing me with digital copies of the letters and allowing me to use them in the article.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

KANŞAVBİY İLE GOŞAYAH BİYCE DESTANINDA BÜYÜCÜ TİPİ

THE MAGICIAN TYPE IN THE EPIC OF KANSHAVBIY AND GOSHAYAH BIYCE

Abonoz KÜÇÜK* - Hilal GÜREL**

Öz

Kafkasya’da yer alan Elbruz Dağı’nın doğusunda ve batısında olmak üzere iki ayrı özerk cumhuriyetlerde yaşayan ancak dilleri, dinleri, töreleri, inançları ve tarihleri aynı olan Karaçay-Malkar Türkleri, önemli bir destan söyleme geleneğine sahiptirler. İcra edilen destanlarda yer alan iyi veya kötü her tip; halkın kolektif belleğinde bir anlama bağlıdır. Türk dünyası destanlarının ortak “kötü” tipi olan büyücü tipi, Karaçay-Malkar destanlarında da kötülüğün ve toplumsal korkuların temsilcisi konumundadır. Büyücü, destan metinlerinde genellikle kadın olarak yer almakta ve kahramanın yolculuğunda geçilmesi gereken bir engel işlevi görmektedir. Kökeni “şifacı” olarak anılan büyücü zamanla demonikleşerek toplumun korktuğu bir güç temsili hâline gelmiştir. Toplumsal korkuların bir simgesi olarak büyücü, Jung’un “Gölge” arketipi kavramıyla da ilişkilendirilebilmektedir. Büyücü tipi, toplumun bastırılan karanlık duygularını ve düşüncelerini somutlaştırmakla beraber kahramanın erginliğe atacağı adımda bir eşik görevi görmektedir. Ataerkil düzenin kadınlara atfettiği ikili rol (yaşatma ve öldürme), büyücü tipinin hem iyileştirici hem de öldürücü güçleriyle de örtüşmektedir. Destanlarda büyücülerin yaşlı, hor görülen ve çirkin olarak tasviri, toplumun “olumsuz, kötü” algısını somutlaştırırken, kadının kimliğinin zamanla nasıl demonikleştiğini de göstermektedir. Bu makalede, Karaçay-Malkar destanlarından özellikle *Kanşavbiy ile Goşayah Biyce* isimli destanın farklı versiyonlarında bulunan büyücü tipinin cinsiyet temsilleri, toplumsal bellekteki yeri ve destan metinlerindeki işlevi çok yönlü bir şekilde incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde büyücü tipinin şifacı-hekim kimliğinden uzaklaşarak demonik bir figüre dönüştüğü, bu dönüşümün toplumsal korkular ve ataerkil değerlerle bağlantılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Karaçay-Malkar, Kadın, Büyücü, Kötülük.

Abstract

Karachay-Balkars Turks, who live in two different autonomous republics, east and West of Mouns Elbrus in the Caucasus, but whose language, religion, customs, beliefs and history are the same, have an important tradition of epic storytelling tradition. Every representation, good or bad, in the epics performed is type to a meaning in the collective memory of the people. The magician type, which is the common “evil” type of the epics of the Turkic world, is the representative of evil and social fears in Karachay-Balkar epics. The magician usually appears as a woman in epics narratives and functions as an obstacle to be overcome in the hero’s journey. The magician, originally known as “healer”, has become demonic in time and has become a representation of force that society fears. This magician as a symbol of social fears is also connected with Jung’s “Shadow” archetype. Magician type embodies the suppressed dark feelings and thoughts of the society and serves as a threshold for the hero’s step into adulthood. The dual role attributed to women by the patriarchal order (to live and to kill) coincides with both the healing and the killing forces of the magician type. The depiction of magicians as old, despised and ugly in the epics, while embodying the “negative, bad” perception of the society, also shows how the identity of women is demonised over time. In this article, the gender representations of the magician type in different versions of Karachay-Balkar epics, especially *Kanşavbiy ile Goşayah Biyce*, its place in social memory and its function in epics narratives are analysed in a versatile way. As a result of the examination, it was concluded that the magician type moved away from her identity as a healer-medicin and turned into a demonic figure and that transformation was linked to social fears and patriarchal values.

Keywords: Epic, Karachay-Balkar, Woman, Magician, Evil.

* Doç.Dr.-Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abonoz_kucuk@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7151-416X

** Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, hyldz670@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4345-9842

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 13.05.2025

Makale Kabul Tarihi: 14.06.2025

Giriş

Karaçay-Malkar Türkleri, Kafkasya’da bulunan Elbruz Dağı’nın doğusunda ve batısında iki farklı özerk cumhuriyetler içerisinde yer almalarına rağmen aynı dini, dili, kültürü ve inanç sistemini paylaşan Türk boylarıdır. Karaçay-Malkar Türkleri, bulundukları bölgelerin isimlerini alan ve Rus politikaları gereği iki farklı özerk cumhuriyet içerisinde yaşayan toplumlardır ancak aslen aynı kökeni paylaşırlar. Tarihi, antropolojik, arkeolojik ve sosyo-linguistik araştırmalar Karaçay-Malkarlılar’ın bu bölgede uzun yıllar hâkimiyet kuran çeşitli eski Türk kavimlerinin torunları olduklarını göstermektedir.¹ Yüzyıllarca diğer Kafkas halklarıyla iç içe yaşayan bu topluluk, diğer Kafkas halklarından kültürel ve sosyal olarak etkilenmişlerdir. Karaçay-Malkar Türklerinin halk anlatıları da bulundukları coğrafyaya, çevre Kafkas halklarının inançlarına ve kendi inanç sistemlerine göre şekillenmiş ve çeşitlenmiştir. Sözü edilen anlatılar, Orta Asya’dan Kafkaslara kadar uzanmış sözlü tahkiye geleneğinin de izlerini bünyesinde taşımaktadır.

Karaçay-Malkar Türklerinin sözlü tahkiye gelenekleri geçmişten bugüne kadar aktararak gelmiştir. Bu yönüyle sözlü tahkiye geleneği dinamik bir yapıya sahiptir. Kültürel bellekte yer alan toplumsal bilgiler, bir olay örgüsü etrafında şekillenerek sözlü olarak anlatılırlar. Sözlü gelenekleri ilgi çekici kılan özellik, yazılı geleneklerden farklı olarak, varlıklarını sürdürmek için belleğe gereksinim duymasındır.² Varlık ve sürekliliğini öncelikle belleğe borçlu olan halk anlatıları, toplumların inanış ve düşünüş sistemlerinin yorumlanmasında birincil kaynak niteliği taşırlar. Halk anlatıları, sözlü gelenekte anlatıcılar tarafından gelecek nesillere aktarılır. Bu aktarım sırasında halk anlatılarına gerçekçi unsurların dışında olağanüstülükler de eklenebilir. Dinleyici kimi değer yargılarını halk anlatılarındaki temsili tipler veya simgeler yoluyla edinmektedir. Halk anlatılarına yer alan temsili tipler kimi zaman bir dev gibi fiziken olağanüstü bir varlık olabileceği gibi; büyücü gibi manevi olarak olağanüstü bir varlık da olabilir. Toplum halk anlatılarında iyiyi ve kötüyü karşı karşıya getirerek, dinleyiciye ikisinin farkını anlatmakta ve kıyas yapma imkânı sunmaktadır. Bahsi geçen imkânın sunulduğu anlatılardan biri de destanlardır. Türk sözlü geleneği, destan türü açısından zengin bir birikime sahiptir. Destanlar, içinde oluştukları toplumun tarihini, dinî inançlarını, törelerini, değer yargılarını, dünyaya bakış açılarını ve karakterlerini bazen net bir şekilde bazen de temsiller yoluyla aktarırlar.

Karaçay-Malkar halk edebiyatının en önemli ürünlerinden biri olan destanlar, yalnızca topluma mâl olmuş kahramanların mücadelelerini değil; aynı zamanda Karaçay-Malkar Türklerinin toplumsal değerlerini, törelerini, inançlarını, korkularını ve ideallerini de yansıtan anlatımlardır. Ufuk Tavkul’un aktardığı bilgilere göre Karaçay-Malkar Türkleri, önemli bir destan söyleme geleneğine sahiptirler. Karaçay-Malkar Türkleri destanlara “*cır*”, destan anlatıcılarına ise “*cırçı*” adını vermektedirler. Sözü edilen toplumda destanlar makamlarına göre ve destan şairine eşlik eden bir koro ile söylenmektedir.³

Diğer Türk topluluklarının destanlarında olduğu gibi Karaçay-Malkar Türklerinin destanlarında da tipler, iyi ve kötü arasındaki kozmik mücadelenin simgesi olarak şekillenmektedirler. Özellikle kötülüğü temsil eden varlıklar, titiz bir şekilde oluşturulmuş toplumsal anlamlar içermektedir. Bu anlatılarda, kötülük genellikle olağanüstü güçlerle oluşturulmuş, toplumun huzurunu ve düzenini tehdit eden varlıklar aracılığıyla temsil edilmektedir. Toplamlar anlatılarında kendileri için iyi, güzel ve ideal olanı kahraman tipi bünyesinde toplarken; kendileri için aşağılayıcı, hor görülen ve kötü olanı kahramanın

¹ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993, s. 14.

² David C. Rubin, “Kolektif Anılar Olarak Sözlü Gelenekler: Genel Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı İçin Öneriler”. *Zihinde ve Kültürde Bellek*, (ed. Pascal Boyer- James V. Wertsch), (çev. Yonca Aşçı Dalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 349.

³ Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Destanları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. XIV.

karşısındaki olumsuz tipin bünyesinde toplarlar. Gelecek nesillere öğretilecek “kötü” ve “iyi” ayrımında, bu ayrımın anlaşılabilmesi için genellikle kötüler hep kötü; iyiler hep iyidir. Ayrıca gelecek nesillere verilecek dersler arasında kahramanın karşısında yer alan olumsuz tipin akıbeti de bulunmaktadır. Bir diğer ifade ile mutlak iyinin karşısında yer alan her türlü kötünün akıbeti de kötüdür. Bu nedenle halk anlatılarında kötülüğü temsil eden tipler de en az iyiliği temsil eden tipler kadar önemlidir. Halk anlatılarında yer alan olumsuz tipler sıradan kötülükler (hırsızlık, takip etmek, yalan söylemek vb.) yapabildikleri gibi olağanüstü kötülükler de (büyü yapma, tesir altına alma vb.) yapabildikleri görülmektedir. Bu tipler arasında olağanüstü kötülük biçimleri ile dikkat çeken tiplerden biri de büyücüdür. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde Karaçay-Malkar destanlarında olumsuz bir tip olarak yer alan büyücü tipi değerlendirilecektir.

1. Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi Üzerine

Büyücülüğün bir meslek olarak tarihi Sümer-Akad uygarlığına kadar dayanmaktadır.⁴ Eski Türk dilinde ise “büyü” kelimesi; *bügi/ büğü* şeklinde geçmekte ve “sihirbaz, din adamı” anlamlarında kullanılmaktadır. Büyü, çeşitli Türk topluluklarında da görülmektedir. Özellikle “*Kam*” sözcüğüyle de ifade edilen şamanların ruhlar, tanrılar ve diğer olağanüstü varlıklarla iletişim kurduğu bilinmektedir.⁵ Şamanların gök, yer, ruhlar, diğer olağanüstü varlıklarla kurabildikleri ilişki, bitkilerin özelliklerini bilmeleri ve bu sayede toplumda da bu bitkileri kullanarak “şifacı” konumunda olmaları halk tarafından “büyü yapan” şeklinde görülmelerine sebep olmaktadır. Fakat M. Eliade’ye göre araştırmacılar ve özellikle budunbilimciler tüm ilkel toplumlarda varlığı görülen sihirsel veya dinsel saygınlık sahibi olan enteresan kişilikleri adlandırmak için “şaman, büyücü” veya “sihirbaz” gibi terimleri aralarında fark gözetmeksizin kullanmaktadırlar. Bu durumun sebebi ise şamanların da özlerinde büyücü ve bir otacı olmalarıdır.⁶ İlkel topluluklarda yer alan bütün hekimler gibi şamanlar da hastalıkları iyileştirmişlerdir. Ancak büyücüler ve şamanlar arasında teori ve uygulama noktasında büyük farklar vardır. İ. Kafesoğlu, her büyücünün şaman sayılmadığını ve şamanlıkta hastalara şifa vericiliğinin esas unsur olmakla birlikte, her şifa sunucunun da şamanlıkla vasıflandırılmayacağını aktarmaktadır.⁷ Bu durum da büyücülerle şamanların birbirlerinden oldukça farklı kişileri nitelediğini göstermektedir.

Büyücüler, halk anlatılarında çeşitli görevler ile kahramana engel olmaya çalışan varlıklardır; kimi zaman kahramanın hedefine ulaşmasını engellemekte, kimi zaman da kahramanın sevdiklerine kavuşmasına mâni olmaktadır. Cinsiyet olarak büyücü tipleri, halk anlatılarında genelde kadınlar ile temsil edilmektedir. Özellikle büyücülerin kadınlar ile temsil edilmesi, destanların sadece bireysel durumları ve inançları değil; toplumsal belleği veya kolektif bilinçaltını yansıttığını da göstermektedir. Büyücülerin genellikle kadın olması; kadınların tarih boyunca bitkilerle ilgilenen, bitkilerin hangi hastalığa iyi geldiğini bilen şifacı rolünü temsil etmektedir. Muharrem Kaya’ya göre toplayıcılık ile geçinen ilkel toplumlarda kadınların eve topladığı kök, meyve, bitki gibi yiyecekleri getirmesi, kadının saygınlığını arttırmıştır.⁸ Bu durum kadınların bitkiler hakkında bilgi sahibi olduğunu ve bu bitkileri kullanarak hastalara veya yaralılarına dâhil şifa sunduklarını göstermektedir. Bahsi geçen geleneksel bilgi kullanma yönteminin olumsuz yönde kullanımı kadının şifacı-hekim kimliğinden büyücü gibi olumsuz bir tipe evrilmesini beraberinde getirmiştir.

⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 93.

⁵ Hikmet Tanyu, “Büyü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 6, İstanbul 1992, s. 501-503.

⁶ Mircea Eliade, *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s. 21-22.

⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s. 24.

⁸ Muharrem Kaya, “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, *Toplumbilim*, Sayı: 15, İstanbul 2002, s. 49.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipleri sadece *Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe* isimli destanda ve onun versiyonlarında bulunmaktadır. Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe isimli destanın dört farklı versiyonu bulunmaktadır. Versiyonlarda geçen büyücü tiplerinin mekânları ve büyü tarzları farklı olsa da olay örgüsü dört versiyonda da aynıdır. Destanın İbrahim Şamanları tarafından 1987 yılında “Koban Başında” isimli çalışmanın içerisinde yayımlanan birinci versiyonunda Kanşavbiy akrabasının evine misafirlğe gider. Orada Hatohşuk Oğlu Gürgok’un karısının ismi destan metninde yer almamaktadır. Göründüğünden farklı davranan kadın önce Kanşavbiy’e iyi davranır sonra onu zehirler. Kanşavbiy’i beğenen kadın duygularını açtığında ve kendisiyle kaçmak istediğini söylediğinde reddedilince Kanşavbiy’den intikam almak için ona misafirlğe geldiği bir gün zehirli boza içirir. Goşayah Biyçe bu konuda kocasını: “...bir kötülüğü değmesin. Büyümüyü biliyor. O seni bırakmaz arzusuna kavuşuncaya kadar. Kanına da doymaz sana yapacağını yapıncaya kadar!” şeklinde uyarır. Zehirli bozayı içince bıyıklarının iki eline döküldüğünü gören Kanşavbiy, derdine çare bulma umuduyla Dağıstan’a gider. Dağıstan’a giden Kanşavbiy’e dermanın yaşlı büyücü kadında olduğu söylenir. Destan metninde bu kadının da adı geçmez. Büyücü kadın yaşlı ve kısa boyludur. Kanşavbiy’i görünce beğenir ve kendisiyle evlenmezse onu iyileştirmeyeceğini söyler. Bunun üzerine mecburen bu şartı kabul eden Kanşavbiy, büyücü kadınla evlenir. Bir yıl sonra Goyashah’ı görmek üzere Kanşavbiy’e izin veren kadın ona bir yıl sonra yeniden hastalanacağını, hastalanmamak için ilaç içmesi gerektiğini söyleyerek bir ilaç verir. Bir yıl sonra hastalanacağını düşünen Kanşavbiy, büyücünün verdiği ilacı içtiği an bıyıkları yeniden dökülerek hastalanır. Bu da büyücünün sözünde durmayan biri olduğunu göstermektedir. Büyücü, Kanşavbiy’i büyülemiş ve bu şekilde onunla evlenmiştir.⁹

Destanın ikinci versiyonu 1849 yılında St.Petersburg’ta “Biblioteka dlya Çteniya” dergisinde Rusça olarak yayımlanan versiyondur. Kırım’da yaşayan bir büyücü kadının kendisini iyileştirebileceğini öğrenen Kanşavbiy, beş günlük bir yolculuğa çıkar. Beş günlük yolculuğun sonunda Kerç şehrine varan ve orada yaşayan büyücü kadını bulan Kanşavbiy, kadının sözleriyle hayal kırıklığına uğrar. Büyücü kadın, Kanşavbiy’den karısını bırakıp kendisiyle evlenmesini yoksa onu iyileştirmeyeceğini söyler. Bu durum üzerine çaresizlik içerisinde olan Kanşavbiy, büyücü kadınla evlenir. Büyücü kadın ise hazırladığı ilaçla onu iyileştirir. Aradan geçen bir yıldan sonra büyücü kadın, Kanşavbiy’den bir yıl içerisinde geri dönme sözü alarak onu evine gönderir. Fakat sözünü tutmayıp bir yıl içerisinde dönmediği takdirde yeniden hasta olacağını ve hastalığın ilacının sadece kendisinde olduğunu söyler. Kanşavbiy, Çegem’e dönerek karısına ve kızına kavuşur. Çegem’de bulunduğu bir yıl içerisinde hastalığının yeniden nüksedeceğini bilen Kanşavbiy, karısından soğuyup onu terk etmek için karısını çırılçıplak soyar ve ona bakar. Kanşavbiy’in aklından geçen soğuma planı işe yaramaz ve Çegem’de yaşayan büyücülerin hazırladıkları ilaçlar da ona fayda vermez. Karısından ve kızından ayrılmayı göze alamayan Kanşavbiy, onları da Kerç şehrine götürmek için hazırlar ve yola çıkarlar.¹⁰

Destanın üçüncü versiyonu 1879 yılında Karaçay’da Rus hükümetinin tayin ettiği mahkeme reisi göreviyle bulunan G.S Petrov’un “Kubanskije Oblastnie Vedomosti” (Koban Eyaleti Bülteni) adlı gazetede yayımlanan “Karaçay Efsaneleri” isimli makalede yer alan versiyondur. Hastalığının çaresini bulmak için İran sınırında yaşayan büyücü bir kadına giden Kanşavbiy, büyücünün kendisine âşık olması ve kendisiyle evlenmezse onu iyileştirmeyeceğini söylemesi üzerine bu büyücü ile evlenir. Büyücü kadınla yaşamaya başlayan Kanşavbiy bir gün, kadına yurdunu özlediğini söyler. Kadın, onu yurduna

⁹ Tavkul, *a.g.e.*, s. 171-184.

¹⁰ Tavkul, *a.g.e.*, s. 162-164.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

gönderirken “üç yıl sonra dönüp gelmezsen tekrar hastalanırsın. Hastalanmamak için bu ilacı iç, evine vardığında karını çırılçıplak soyarak karyoladan şömineye kadar üç kere yürüt.” der. İlacı yanına alan Kanşavbiy, sağ-salim evine döner. Kanşavbiy başına gelenleri Goşayah’a anlatır ve büyücü kadına söz verdiği üzere karısını çırılçıplak soyarak kusurlu bir yer arar. Goşayah ise saçlarıyla tüm vücudunu örterek karyoladan şömineye kadar üç kere yürür. Kanşavbiy amacına ulaşamayınca büyücü kadının söylediklerini düşünmeye başlar. Böylece üç yıl geçer. Büyücü kadının söylediklerini unutmayan Kanşavbiy, yeniden bir hastalığa yakalanmamak için kadının verdiği ilacı içer. Fakat ilacı içer içmez tekrar hasta olur. Bu nedenle Kanşavbiy, büyücü kadına geri dönmek zorunda kalır. Büyücü kadının evine gelir gelmez Kanşavbiy yeniden iyileşir. Bir daha Goşayah Biyçe’ye kavuşamayacağını anlayan Kanşavbiy bulunduğu yerde gerçekleşen savaşırlardan birine katılarak ölür.¹¹

Destanın dördüncü ve son versiyonu ise Karaçay-Malkar halk hikâyeleri arasında yer alan versiyondur. Hastalanıp çaresiz bir şekilde iyileşme umudu arayan Kanşavbiy, bir Nogay kadınının kendisini iyileştirebileceğini öğrenir. Çaresiz kalan Kanşavbiy Nogay kadına gider. Nogay kadını ise kendisiyle evlenmesi şartıyla onu iyileştirebileceğini söyler. Bunun üzerine Kanşavbiy onunla evlenir.¹²

Yukarıda yer alan destan metinleri incelendiğinde, Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipinin, kahramanı engelleyici bir rol üstlendiği görülmektedir. Doğaüstü güçleri sayesinde kahramana zarar verebilmekte veya insanları tesiri altına alabilmektedir. Bu güçlerin kaynağı halk anlatılarında yer almadığı için büyücü tipi etrafında bir sır halkası oluşmaktadır. Tarihte kökenleri şifacı-hekim olarak bilinen büyücülerin zaman içerisinde demonikleşmesi de bir zamanlar şifalı olduğuna inanılan bilgilerin tehlikeli bir forma dönüşmesini temsil etmektedir. Bir büyücü tipi, bitkilerini veya doğanın bilgilerini “iyi” bir amaç için kullanabilirken; kendi iradesiyle rahat bir şekilde “kötü” bir amaç için de kullanabilir. Kadim olan şifacılıktan, kötüye kullanılan büyüye uzanan bu bilgiler, halk anlatılarında da karanlık güçlerle ilişkilendirilmiştir. Bu sebeple büyücü tipleri, hem doğanın bilinmeyen taraflarına hem de insan ruhunun karanlık taraflarına da hâkim olan kişiler olarak görülmüşlerdir. Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipleri, kahramanın sevdiğine veya eşine karşı bir rakip konumundadır. Büyücüler, kahramanın ailesinden ve eşinden ayrılıp kendisiyle beraber olmasını isterler. Kahramanın hayatında olan diğer kadına karşı öfkeli olan büyücü tipleri, kahramanı elde etmek için çeşitli büyüler ile kahramanı hasta eder ve zayıf duruma düşürürler.

Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücüler, anlatının yapısında genellikle engelleyici rakip tipi olarak görülmektedir. Aynı zamanda bu durum, kahramanın aşması gereken bir erginlenme eşiğidir. Çünkü kahraman büyücü ile karşılaşana kadar farklı bir insandır. Büyücü ile karşılaştıktan sonra da farklı bir insana dönüşmektedir. Büyücü tipi aslında kahramanın erginlenmesinde bir yardımcı rolü üstlenmektedir. Kahramanın eşiği atlaması için onu korkularına götürür ve her zaman, aşağı inmenin ilk korkularının ardından macera, karanlığın, korkunun, tiksinti ve düşsel korkuların yolcuğuna dönüşür.¹³ Büyücünün amaçlarından biri kahramanı sınamaktır. *Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe* destanında kahraman eşine sadık bir tiptir. Kahramanın bu özelliğinin sınanmasını sağlayan unsur ise büyücünün elinde olan büyüleridir. Hem kahramanın yolculuğunda hem de toplumsal düzende büyücü; toplumu ve kahramanı aşağı çeken, zayıflatan ve ona engel olan tiptir. Bu durum ayrıca büyücü tiplerinin toplumsal ideallerin de engelleyici unsuru olduklarını göstermektedir.

¹¹ Tavkul, *a.g.e.*, 165-167

¹² Ufuk Tavkul, *a.g.e.*, s. 168.

¹³ Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s. 139.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

Toplumlar halk anlatılarında kahramanı yaratırken kendilerinden birçok öge katarlar. Bu sebeple anlatılarda yer alan kahraman aslında içinde olduğu toplumu temsil etmektedir. Olumsuz tiplerin, kahramana yaptığı herhangi bir kötülük aslen topluma yapılmış olan bir kötülüğü ifade etmektedir.

Destan metninde yer alan büyücü tipleri, sevginin de düşmanı veya engelleyicisi konumundadır. Destanlarda iki aşkın kavuşmasına engel olan, kahramanın aklının karıştıran veya onu kendisiyle kalmaya zorlayan tiplerdir. Büyücülerin destanlardaki bu işlevleri de aşkın gücünü aşağılayan tipler olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla büyücüler sadece bireysel mutluluğun değil aynı zamanda toplumsal huzurun ve düzenin de tehdit unsurlarından biridir. Arabozucu bir güç olarak görülen büyücüler, kozmosun karşısında durmaktadırlar. Toplumun kolektif belleğinde yer alan sadakat, güven, birlik, aile gibi değerler, büyücünün anlatıda yer almasıyla birlikte tehdit altına girmektedir. Destanlarda yer alan büyücülerin toplumdan uzakta yaşamaları, düzenin dışında olduklarını göstermektedir. Büyücülerin simgeledikleri olumsuzluklar, dış görünüşlerine de yansımaktadır. Büyücüler genel olarak yaşlı, çirkin, kısa boylu ve pis kokan tiplerdir. Gerçekleştirdikleri eylemlere uygun olan bir betimleyeme sahiptirler. Toplumsal temsil olarak tehdit içeren bir unsurdurlar. Bu sebeple kahramanın, büyücüyü yenmesi sadece bireysel bir zafer değildir. Kahraman ile büyücü arasında geçen mücadele, toplumun kendi değerlerini koruma mücadelesini yansıtmaktadır.

Şamanlık inancına göre, ilk olarak kadın şamanlar vardır. Klasik şamanlık inancına göre kadın şamanlar ruhlarla çevrelenmiş dünyada insanları koruyan, gözeten ve diğer dünyalardan haberler getiren insanlardır. Kadınlar; gebelik dönemi geçiren, dünyaya yeni bir can getiren, bir yandan çocuklarıyla ilgilenirken diğer yandan çocuklarla yaşamının zorunluluğuyla toplumun biyolojik ve ruhsal merkezi durumuna getirilmişlerdir. Özellikle kadının doğurganlık özelliği onun kutsanmasını sağlamıştır. Bu kutsanma ve kadınların özel durumları, onların şeytan ve diğer karanlık güçlerle olan bağlantılarının olduğu düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur.¹⁴ Kadınların ellerinde olmayan ve doğuştan gelen yetileri; toplum tarafından onların potansiyel tehlike, denetim altına alınması gereken ve gizemli olarak görülmelerine yol açmıştır. Üreme süreçlerinin aşikâr ettiği gibi, kadın bedeninin daima ‘ben’ ile ‘öteki’ arasındaki ayrımları bulandıracak, kirletecek ve hatta sıkıp boğacak bir potansiyeli vardır. Dolayısıyla erkek imgeleminde kadınlar yalnızca daha aşağı varlıklar olmakla kalmazlar, aynı zamanda korku ve iğrenmenin de nesnesidirler.¹⁵ Tarih içerisinde bu durum, şifacı-hekim olarak bilinen kadınların zaman içerisinde “büyücü” veya “cadı” olarak anılmalarına yol açmıştır. Halk anlatılarında da kadın potansiyel olarak ruhsal bir hadım aracı olarak görülmüş bu sebeple çocukların zihninde cadı veya yamyam olarak büyücü tipi ile birleşmiştir.¹⁶

Büyücü tipleri, kökenlerinde şifacı ve büyücü-hekim olarak görülen tiplerdir. Şifa dağıtan büyücüler, acı yoksulluklar ve hastalıklar içinde kıvranan köylü halkın ayağına sağlık hizmeti götüren biricik insanlardı.¹⁷ Crow’un aktardığına göre büyücü-hekimler hastalıkları tedavi ederler ve kötülüklerin ortadan kalkmasını sağlarlar. Büyücü-hekimler

¹⁴ Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022, s. 11-20.

¹⁵ Fatmagül Berktaş, “Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı: Cinsellik”, *Cogito Dergisi*, Sayı: 58, İstanbul 2009, s.59.

¹⁶ Joseph Campbell, *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*, (çev. Kudret Emiroğlu), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 82.

¹⁷ Barbara Ehrenreich, *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler Kadın Şifacıların Tarihi*, (çev. Gökçen İleri), Kavram Yayınları, İstanbul 1992, s. 24-25.

ruhlarla ve diğer olağanüstü varlıklarla iletişim kurar ve ev halkını güvene alırlar.¹⁸ Köken itibarıyla aslında “iyi” olan büyücü tipleri zaman içerisinde demonikleşerek “kötü” olarak anılmaya başlamış ve toplumdan dışlanan varlıklar olmuşlardır. Büyücüler, diğer dünya anlatılarında da genelde şeytanla ilişkilendirilen ve düzeni bozmak için büyü yapan (yaşlı ve çirkin) kadınla özdeşleştirilmiştir. Şifacı-hekimlikten başlayıp büyücülüğe kadar uzanan zaman içerisinde kadınların şeytanla iş birliği içerisinde olan varlıklar olduğuna ve şeytanla olan ilişkileri sebebiyle de doğaüstü yetenekleri olduğuna inanılmaktadır. Kadın büyücüler, zaman içerisinde kadınlık güçlerinden (doğurganlık, şifacılık, vb.) yoksun olmaları sebebiyle kadınlara atfedilen rollerin de dışında kalmışlardır. Destanlarda da büyücüler yaşlı, çirkin, çocuksuz ve toplumdan dışlanmış bir şekilde betimlenmektedirler.

Büyücü tipinde, toplumsal korkuların karanlık kısmı ve ataerkil değerlerin destana yansımaları görülmektedir. Toplumsal korkular, Jung’un “*Gölge Arketipi*” kavramıyla da açıklanabilmektedir. Gölge arketipi denilen olgu bireyin kişiliğinin negatif veya karanlık yönünü temsil etmektedir. Bireylerin “kötü” veya “korkulan” olarak nitelendirdiği negatif duyguları bilinç bastırır. Gölge ise bilincin bastırdığı tüm duyguları (öfke, korku, dehşet, vb.) duyguları gün yüzüne çıkarma eğilimi göstermektedir. Bilinçdışı olan kolektif içeriklerin yansıtılmasında çoğunlukla karşılaşılan arketiplerden biri ise gizemli güçlere sahip olan “iblis”tir. Yansıtılmalarda kelimeler ve imgeler kullanılarak bilinçaltından bağımsız bir şekilde ortaya çıkarılır.¹⁹ Bireylerin kendi “gölge”si olduğu gibi toplumların da “gölge”si vardır. Gölgenin iblis dışındaki diğer arketipsel imgeleri cadı, büyücü, hilebaz vb. imgelerle ortaya çıkar.²⁰ Tarih boyunca toplumlar bireysel gölgelerini, toplumsal gölgeler hâline getirmişlerdir. Bu gölgeler, sözlü tahkiye geleneği içerisinde simgeleştirilmiş ve anlatılarla yayılıp çoğalmıştır. İnsanlar, bireysel gölgeleriyle bağlantılı olan şeytan, büyücü veya sihirbaz gibi olağanüstü nitelikler taşıyan varlıkları kendi bilinçlerinde var olan yansımalar olarak değil, gerçekte yaratılmış olağanüstü güçleri olan ve birbirleri ile bağlantılı karanlık varlıklar olarak görmektedir. Bu yansımalar ise halk anlatılarında kadınların demonikleşmiş özellikleri üzerinden kötülük imgeleriyle oluşturulmuştur. Büyücülerin gerek şifacı-hekim kimlikleri gerekse doğaüstü güçlerle donatılmış oldukları inancı gösteriyor ki büyücüler toplumsal korkuların bir temsilini oluşturmaktadır. Toplumlar, korkularının kendilerinden uzak olmalarını istemeleri sebebiyle toplumsal düzenin dışında yaşayan ve halkın arasına alınmayan büyücü tipini simge hâline getirmişlerdir. Jung’a göre büyücülerin iyi tarafları olduğu kadar kötü tarafları da vardır çünkü ilkel büyücü-hekimler bir yandan şifa dağıtan biriyken bir yandan da ürkütücü bir zehir ustasıdır.²¹ Büyücüler; toplumsal korkuların “kadın” üzerinden anlatılmalarını sağlayan unsurlardır.

Karaçay-Malkar Türklerinin *Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe* isimli destanı incelendiğinde versiyonların tümünde büyücü tipinin kadın olduğu ve kahramanın eşinin de kahramanı farklı bir kadının (Destanlarda büyücü tipi olarak yer almamaktadır. Kahramanın zehirlenmesine yol açmaktadır.) büyücülük niteliği konusunda uyardığı görülmektedir. Kahramanın, büyücü kadınlarla evlenip yerini yurdunu terk etmek zorunda kalması büyüün bireyler üzerinde oluşturduğu korkunun bir temsilidir. Büyücü kadınların güçleri konusunda farklılık destanın ikinci versiyonunda ifade edilmektedir. Bu durum büyücüler arasında bilgi

¹⁸ William Bernard Crow, *Büyünün Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, (çev. Fulya Yavuz), Dharma Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-26.

¹⁹ Carl Gustav Jung, *Two Essays in Analytical Psychology*, Princeton University Press, USA 1966, s. 139.

²⁰ Ayşe Arzu Korucu, *Rider Haggard’ın Romanlarına Arketipsel Bir Yaklaşım: She, Ayesha: The Return of She, Wisdom’s Daughter ve She and Allan*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006, s. 55.

²¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), Metis Yayınları, İstanbul 2005, s. 96.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

bağlamında dereceler olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda destan metinlerinde herhangi bir hastalığın çözümünün, iyileştirici gücün büyücülerde olduğu anlatılmaktadır. Bu durum Karaçay-Malkar Türklerinin destanlarında yer alan büyücü tipinin demonikleşme öncesi niteliğinin izlerini taşımaktadır. Destanda derdine derman aramak için büyücüye giden kahraman, aslında kadının şifacı-hekim kimliğine güvenmektedir. Ancak kadın, kötülüğün temsilcisi özelliği sergileyerek kahramanın ve onun temsil ettiği düzenin karşısında yer alarak kaosu oluşturmaktadır.

Sonuç

Karaçay-Malkar destanlarında yer alan büyücü tipleri, kötülüğün ve toplumsal korkuların bir simgesi olarak metinlerde yer almaktadır. Aynı metinler, büyücülerin, kadın şifacı-hekimlerin demonikleşmiş temsilleri olduğuna ve onların bir zamanlar “iyiyi” temsil ettiklerine dair izleri de taşımaktadırlar. Büyücülerin doğaüstü yetenekleri sayesinde toplumsal düzeni bozmaları ve kahramanı zayıflatmaları toplumdaki kolektif korkuların ve tehdit altında hissetme duygusunun bir yansımasıdır. Bir tipin kötü olması, onun her özelliğinin ve unsurunun kötü olması demektir. Büyücü tiplerinin de çirkin, kısa boylu ve uzun tırnaklı olarak tasvir edilmesi bu nedene bağlıdır. Büyücü tipi, destanların yapısında yer alan engelleyici bir unsur olmanın yanı sıra, toplumun kolektif bilincinde yer alan korkuların veya hor görülen durumların bir yansıması olarak da değerlidir. Toplumun bastırıldığı karanlık düşünceler, korkular ve duygular; büyücü tipi aracılığıyla somut bir hâle getirilmiştir. Bu tip; toplumun kozmik düzenini bozmaya çalışan, kahramanın yolculuğunda geçilmesi gereken bir tuzak işlevi gören ve aynı zamanda toplumsal değerler için tehdit oluşturan bir unsurdur.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe isimli destanda büyücünün, kahramanın yaşam düzenini bozma ve kurduğu tuzaklar ile kahramanı yanında tutma çabaları sadece bireysel değil; aynı zamanda toplumsal sadakatin ve güvenin önemini vurgulamaktadır. Büyücülerin olağanüstü güçleri; onların bireyler üzerindeki kötü tesirlerini pekiştirirken, bir yandan da toplumun bilinmeyene ve kontrol edilemeyene karşı duyduğu tedirginliği de yansıtmaktadır. Bu noktada, büyücü tipi yalnızca bireysel bir kötülük temsili değildir. Aynı zamanda toplumun ortak düşüncelerinin ve tedirginliklerinin de bir taşıyıcısıdır.

Karaçay-Malkar destanlarında bulunan büyücü tipi, kötülüğün evrensel bir temsili olmasının yanı sıra içinde yaşadığı toplumun duyguları, düşünceleri, zaman içerisindeki dönüşümleri ve toplumsal bilinçaltının korkuları ile biçimlenmiş, dış görünüşünü de bu biçimlendirmelerden alan bir tiptir. Büyücünün, sözlü gelenekte nesilden nesile aktararak anlatılarında bulunduğu toplumun değer yargılarını, korkularını ve tedirginliklerini koruyan bir işlevi vardır. Kahraman tarafından yenilen büyücü, aynı zamanda toplum tarafından da yenilmiştir çünkü bu durum, büyücünün bozduğu toplumsal düzenin yeniden sağlandığı anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- BAYAT, Fuzuli, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. 8. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
BERKTAY, Fatmagül, “Feminist Teorinin Önemli Bir Alanı: Cinsellik”, *Cogito Dergisi*, Sayı: 58, 2009, s. 57-72.
CAMPBELL, Joseph, *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri*, (çev. Kudret Emiroğlu), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.
CAMPBELL, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
CROW, William Bernard, *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi*, (çev. Fulya Yavuz), 2. Baskı, Dharma Yayınları, İstanbul 2006.
EHZENREICH, Barbara, *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler*, (çev. Gökçen İleri), 1. Baskı, Kavram Yayınları, İstanbul 1992.

Kanşavbiy ile Goşayah Biyçe Destanında Büyücü Tipi

- ELİADE, Mircea, *Şamanizm*, (çev. İsmet Birkan), 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*. 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- JUNG, Carl Gustav, *Two Essays in Analytical Psychology*. 2. Edition, Princeton University Press, USA 1966.
- JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, (çev. Zehra Aksu Yılmaz), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul 2005.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- KAYA, Muharrem, “Türk Halk Anlatılarında Kadın”, *Toplumbilim*, Sayı: 15, 2002, s. 49-54.
- KORUCU, A. Arzu, *Rider Haggard’ın Romanlarına Arketipsel Bir Yaklaşım: She, Ayesha: The Return of She, Wisdom’s Daughter ve She and Allan*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006.
- RUBIN, David C, “Kolektif Anılar Olarak Sözlü Gelenekler: Genel Bir Bireysel ve Kolektif Bellek Kuramı İçin Öneriler”, *Zihinde ve Kültürde Bellek*, (ed. Pascal Boyer-James V. Wertsch), (çev. Yonca Aşçı Dalar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 349-370.
- TANYU, Hikmet, “Büyü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 6, İstanbul 1992, s. 501-506.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, 1. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993.
- TAVKUL, Ufuk, *Karaçay-Malkar Destanları*, 1. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of “Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)”:

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author’s Note: Bu makale, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Programında hazırlanan “Karaçay Malkar Halk Anlatılarında Olumsuz Tipler” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / This article is based on a master’s thesis titled “Negative Characters in Karaçay Malkar Folk Tales,” prepared in the Doctoral Program of the Department of Turkish Language and Literature at the Institute of Social Sciences, Giresun University.

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Her iki yazarın da katkı payı oranı eşittir. / Both authors contributed equally.

HUIZİNGA’NIN OYUN KURAMI BAĞLAMINDA FENERBAHÇE FUTBOL TAKIMI TARAFTARININ MAÇ GÜNÜ TOTEM VE RİTÜELLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF MATCH DAY TOTEMS AND RITUALS OF FENERBAHÇE FOOTBALL TEAM
FANS IN THE CONTEXT OF HUIZINGA’S GAME THEORY

Ash FİŞEKCİOĞLU*-Muhammed Enes AYDEMİR**

Öz

Kültür’ün hangi koşullar sonucu ortaya çıktığı ve hangi koşulların oluşmasına neden olduğu sorusu sosyal bilimlerin ve özellikle halk bilimi alanının önemli sorularından biridir. Johan Huizinga; Homo Ludens adlı eserinde, oyunun kültürden eski olduğunu ve kültürü yaratan olgu olduğunu saptamaktadır. Bu çalışmada Huizinga’nın ortaya koyduğu “Oyun Kuramı” çerçevesinde ülkemizin en çok takip edilen “oyun”u olan futboldaki en büyük taraftar gruplarından birine sahip olan Fenerbahçe Spor Kulübü taraftarının maç günü gerçekleştirdiği totem ve ritüeller incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden anket tekniği ile veri toplanan bu çalışmada, 72 kişinin katıldığı anket ile taraftarın totem ve ritüellerinin; sosyo-ekonomik durum, yaş, eğitim durumu, cinsiyet, dindarlık, bağlılık derecesi, maçın takip edildiği mekân gibi unsurlar ile ilişkisi ortaya koyulmuştur. Stadyumda maçı takip eden kişilerin gerçekleştirdiği geçiş ritleri ve ekran başında maçı takip edenlerin gerçekleştirdiği totemler tespit edilmiştir. Huizinga’nın Oyun Kuramı’nda bahsettiği şekilde bireylerin oyun çerçevesinde sergilediği davranış belirleniminin; gelir düzeyi, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet faktörleri değil kazanma dürtüsü olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fenerbahçe, Taraftar, Huizinga, Oyun Kuramı, Geçiş Ritleri.

Abstract

The question of the conditions under which culture emerges and which conditions cause it to emerge is one of the important questions of social sciences and especially of folklore. Johan Huizinga, in his work Homo Ludens, determines that the game is older than culture and is the phenomenon that creates culture. In this study, within the framework of the “Game Theory” put forward by Huizinga, the totems and rituals performed by the fans of Fenerbahçe Sports Club, which has one of the largest fan groups in football, the most followed “game” in our country, on the match day were examined. In this study, in which data was collected by survey method, one of the qualitative research methods, the relationship between the totems and rituals of the fans and factors such as socio-economic status, age, education level, gender, religiosity, degree of devotion, and the place where the match is followed was revealed with the survey in which 72 people participated. The rites of passage performed by the people following the match in the stadium and the totems performed by the people following the match on the screen were identified. As mentioned in Huizinga’s Game Theory, it has been revealed that the behavioral determination of individuals within the framework of the game is the urge to win, not income level, education level, age, gender factors.

Keywords: Fenerbahçe, Fans, Huizinga, Game Theory, Rites of Passage.

Giriş

İnsanlık, meta-bilişsel çalışma ve tespitlerinin arttığı 19 ve 20. yüzyıllarda kendi türüne dair çeşitli tanımlar ortaya atmıştır. 18. yüzyılda ünlü İsveçli biyolog Linnaeus

* Doç. Dr.-Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, asli.fisekcioglu@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7109-9672

** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, enes.aydemir20@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-2378-9196

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 08. 06. 2025

Makale Kabul Tarihi: 21.06.2025

tarafından Homo Sapiens (Bilen İnsan) ve güncel hâliyle Homo Sapiens Sapiens (Bildirdiğini Bilen İnsan) insanı biyolojik olarak tanımlamaktadır¹. Kapitalist ekonominin erken dönem filozoflarından İskoç ekonomist Adam Smith tarafından Homo Economicus (Ekonomik İnsan)², Amerika Birleşik Devletleri'nin kurucusu Benjamin Franklin tarafından ortaya atılıp Hannah Arendt'in geliştirdiği Homo Faber (Üreten İnsan)³, Roman felsefeci Mircea Eliade tarafından ortaya atılan Homo Religiosus (Dinsel İnsan)⁴ gibi tanımlamalar insanlığın mevcudiyetinin sınırlarını veya kökenini ifade etmek için ortaya atılan kavramlardır. 1938 yılında Hollandalı tarihçi Johan Huizinga tarafından kaleme alınan Homo Ludens eseri⁵ bu çalışmalardan birisidir. Baudrillard gibi post-yapısalcı düşünürler oyun benzeri olarak simülasyon⁶ kavramını “kültür yıkıcı” şekilde tanımlarken Huizinga oyunu bir yaratıcılık biçimi şeklinde ifade eder. Kitap; oyun kavramına analitik bir inceleme yapmaktan öte insanın, insan topluluklarının kültürünün özüne dair bir argüman üretmektedir. Hatta bazı hayvanların da oyunlarından bahsederek çerçeveyi genişletmiştir. Leiden Üniversitesi rektörlüğü yaptığı sırada anti-semitizme müsaade etmeyen Huizinga 1942 yılında Naziler tarafından tutuklanıp hayatının sonuna kadar sürgün hayatı yaşamıştır. Gerek döneminde gerek ardıl olarak birçok bilim insanını etkileyen Huizinga, Homo Ludens kitabında “Oyun Kuramı”nı açıklamıştır. Bu çalışmada Huizinga'nın müsabaka ve oyun arasındaki ilişki açıklamasından yola çıkarak ülkemizdeki müsabakalar üzerine bir araştırma yapılabileceği tespit edilmiştir. Her toplumun kendine has spor kültürü mevcuttur. Bazı sporlar yoğun ilgi ile takip edilirken bazılarında ilgi daha düşüktür. Örneğin Hindistan'da kriket oyunu, Amerika'da beyzbol yoğun ilgi ile takip edilir. Ülkemize bakıldığında ise yoğunlukla futbol müsabakaları ve gündemleri yüksek ilgi görmektedir. Ülkemizde kişilerin kazanma istenci, çeşitli sosyo-ekonomik nedenlerin de sonucunda Huizinga'nın da ifade ettiği gibi “*oyunun hafifliğini ortadan kaldırma tehlikesi*”⁷ boyutuna gelmiş, sadece hakem düdüğü ile nihayete kavuşan bir oyun merhalesini aşmıştır⁸. Bu sebeple çalışmamızda Fenerbahçe futbol takımı taraftarının maç günü totem ve ritüelleri incelenerek kişilerin davranışlarının toplumsal ve kültürel boyutunu izah etmek amaçlanmıştır. Taraftarların maçı stadyumda veya ekran başında takip etmelerinin davranışlarını etkileyip etkilemediği, stadyumda izleyenlerin mekân ile ilişkilendikleri ritüeller olup olmadığı, ekranda maçı takip edenlerin tek başına veya toplulukla maçı takip etmelerinin davranışlarını etkileyip etkilemediği, müsabakanın niteliğinin ritüellerini etkileyip etkilemediği, maç sonrası ritüelleri, sosyo-ekonomik ve dindarlık gibi faktörlerin ritüelleri ne derece farklılaştığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Totem ve Ritüeller

“Totem” sözcüğü, Kuzey Amerika yerel dillerinden Algonko dilinde “aşiret simgesi” anlamına gelen “daodem” kelimesinin 1791 yılında John Long'un günlüğünde kullanması ile İngilizceye, İngilizceden Fransızcaya, Fransızcadan da dilimize geçmiştir⁹. Türk Dil Kurumuna göre “*İlkel toplumlarda topluluğun ondan türediği sanılan ve kutsal sayılan hayvan, ağaç, rüzgâr vb. herhangi bir doğal nesne; ongun*”¹⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

¹ Alâeddin Şenel, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 10.

² Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, (çev. M. Acar), Liberos Yayınları, İstanbul 2020.

³ Alâeddin Şenel, a.g.e., s. 11.

⁴ Mircea Eliade, *Şamanizm*, (çev. İ. Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 1999.

⁵ Johan Huizinga, *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (çev. M. A. Kılıçbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.

⁶ Jean Baudrillard, *Simülasyon ve Simülasyon*, (çev. O. Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2016.

⁷ Johan Huizinga, a.g.e., s. 72.

⁸ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (çev. G. Birol), Dorlion Yayınları, Ankara 2020.

⁹ <http://aksozluk.org/totem>, (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2021).

¹⁰ <https://sozluk.gov.tr/?ara=totem>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).

“Ritüel” kelimesi, Latince “dinsel tören” anlamına gelen “ritus” kelimesine “ālis” eki gelmesiyle ortaya çıkan bir kelimedir. Latince Fransızca “ritüelle” şeklinde geçen kelime dilimize Fransızcadan geçmiştir¹¹. Türk Dil Kurumuna göre “1. Bir din veya inanç sistemine ait ibadet, ayin, merasim ve bu sırada uyulması gereken kurallar. 2. Âdet hâline gelmiş.”¹² şeklinde tanımlanmıştır.

1. Totem ve Tabu

19. yüzyılda büyük bir ivme kazanan halk bilimi çalışmalarından biri de evrimci halk bilimi kuramcılarının John Ferguson McLennan'ın “totem” üzerine tespitlerini yayınladığı “The Worship of Animals and Plants” eseridir. Çevresindeki dünyayı anlamlandırarak yorumlayan insan, nedensellik ilkesi ile gözler önünde bulunmayan hadiseleri metafizik yorumlar ile anlamlandırmıştır. McLennan'a göre totemizm, bu bilişsel yetkinliğin fetişe dönüşmesinin ardından bir kabileye tahsisidir¹³. 1913 yılında Psikanalitik Kuram'ın kurucusu olan Sigmund Freud, yayınladığı “Totem ve Tabu” eseriyle¹⁴ konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Goethe'nin “Başlangıçta eylem vardı” sözü ile kitabını sonlandıran Freud, ilkel insanlardan nevrotik insanlara kadar bazı eylem ve davranışların kökenine dair fikir yürütme sonucu bu eseri meydana getirmiştir.

Freud, Totem ve Tabu eserinde insanlığın üç büyük dünya görüşü yarattığından bahsetmektedir¹⁵. Bunların ilki olan animist dünya görüşünü açıklayarak diğer görüşler olan dinsel ve bilimsel dünya görüşüne oluşturduğu zemini izah etmektedir. Frazer'ın Totemizm ve Egzogami eserindeki büyü hakkındaki görüşler ile animizm kavramının çerçevesini çizen Freud, animist teknik için büyüün önemli bir teknik olduğundan bahsetmektedir¹⁶. Çalışmada, Freud'un totem ve tabu incelemesinin dışında bu olgulara zemin hazırlayan büyü olgusunu ve histerik kişilere dair yaptığı psikanalitik saptamalar bağlamında taraftar davranışları değerlendirilecektir.

Antropologların incelemelerinden iki büyüü öne çıkararak animizm düşünce sisteminde büyüün işlevselliği açıklayan Freud, yağmur duası ve hasat bereketi için cinsel ilişkiye giren Javalılardan bahseder¹⁷. Buradaki çalışmamız ile kesişen nokta animist düşünce sistemindeki insanın isteklerini taklit etme davranışlarıdır. Futbol müsabakasında takımının oyunu hareketlendirmesi için oturduğu yerden hareketlenen veya takım oyuncusu önemli bir pozisyona girdiğinde ayağıyla hayalî topa tekme atan seyircinin isteğinin taklit davranışla karşılık bulduğu görülmektedir. Freud, “Nevrotik kişilerin primerobsesif davranışları basbayağı büyü karakterine sahiptir.”¹⁸ diyerek günümüz davranışlarla animalist düşünce sistemi arasındaki tespitini ortaya koymaktadır. İnsanlığın ilk dünya görüşü olarak Freud tarafından ortaya konan animizm, ilkel insanın kendi psikolojisindeki yapısal koşulları dış dünyaya aktarımıdır¹⁹. Bunun bilimsel düşünceden uzaklığı ile totem hakkındaki tespitini birlikte ele almak gerekir: “Demek ki totemciliğin nihai kaynağı: vahşilerin, insanlar ve hayvanların soylarını nasıl devam ettirdikleri konusundaki bilgisizliğidir.”²⁰. Bu bilgisizlik totem hayvanını bir kabile atası temsili hâline getirir. Bu totem hayvanını yemek/öldürmek yasaktır. Freud, totemin etrafında gelişen katı kuralları da

¹¹ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/rituel>, (Erişim Tarihi: 15 Eylül 2017).

¹² <https://sozluk.gov.tr/?ara=rituel>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).

¹³ John Ferguson McLennan, “Hayvanlara ve Bitkilere Tapmak”, (çev. Tayyib Gümüşer), *Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, 2023, s. 289-333.

¹⁴ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, (çev. Z. A. Yılmaz), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2024.

¹⁵ Sigmund Freud, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁶ Sigmund Freud, *a.g.e.*, s. 82-83.

¹⁷ Sigmund Freud, *a.g.e.*, s. 84-85.

¹⁸ Sigmund Freud, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁹ Sigmund Freud, *a.g.e.*, s. 96.

²⁰ Sigmund Freud, *a.g.e.*, s. 125.

tabu olarak açıklamaktadır. Ancak çalışmada terim olarak bahsedilen ve kaynak kişilerin algısındaki “totem yapmak” tabiri doğrudan Freud’un işaret ettiği anlamda veya bir ongun ifadesi değildir. Uluslararası jargonda olumsuz yönde “jinx”lemek (uğursuzluk), olumlu yönde “good luck charm” (iyi şans tılsımı) veya “wishful thinking” (iyiye yorma) gibi hüsnükuruntu ifadesi olarak kullanılmaktadır.

2. Geçiş Ritleri

Evrimsel halk bilimi alanında önemli çalışmalara imza atan Fransız etnolog, antropolog ve halk bilimci Arnold Van Gennep, 1909 yılında “Geçiş Ritleri” isimli çalışmasını yayınlamıştır²¹. Botanikçilerin ve zoologların tekniklerinin folklor alanında denenmesi düşüncesi ile ortaya çıkan biyolojik folklor kuramına Geçiş Ritleri eseri yeni bir boyut kazandırmıştır.

Gennep, Geçiş Ritleri²² eserini; toplum, toplumsal gruplar ve birey tanımları ile başlatmaktadır. Hem çalışmamız açısından hem de geçiş ritlerinin tasnifi açısından birey ve toplumun sınırlarını çizmek gerekmektedir: “*Bireylerin hayatı art arda gelen aşamalardan ibarettir, sonlar ve başlangıçlar benzer bütünler oluşturur: doğum, toplumsal ergenlik, evlilik, babalık, sınıfsal ilerleyiş, mesleki uzmanlaşma ve ölüm.*”²³. Gennep’in halk bilimi alanına getirdiği özgün tespit yukarıda sıraladığı toplumsal olgular, aşamalar ve konumlar arasındaki değişim ve dönüşüm şemasını ortaya koymasıdır. Geçiş ritleri; bireylerin, toplumsal rolleri arasındaki geçiş ve dönüşümlerin getireceği altüst edici, zararlı etkisini hafifletmesi işlevi üzerinden doğmaktadır²⁴. Özkul Çobanoğlu, bu işlevi şöyle özetlemektedir: *Bu olayların her biri için törenler vardır. Bu törenlerin temel görevi veya işlevi bireye tanımlanmış, belirgin bir durumdan bir başkasına geçişte yardımcı olmaktır*²⁵. Gennep’e göre toplumsal hayat hareketi içeren ve sürekli yeni eşiklerin aşılması gereken bir süreci ifade etmektedir. Maddi veya doğum, ölüm, erginlenme, evlenme gibi statü bakımından geçiş süreçlerinde ise birey için “ara” tehlikeli ve riskli bir konumdur²⁶. Gennep, geçiş ritlerine dair üç temel adlandırma önermektedir: *Önceki dünyadan ayrılma ritlerine ön hazırlık ritleri, ara evrede yapılan ritlere hazırlık ritleri, yeni dünyayla kaynaşma ritlerine de son hazırlık ritleri*²⁷. Özellikle maddi geçiş ritleri açısından giriş ve çıkış ritleri mekânla insan topluluklarının kurduğu ilişkiyi ortaya koyduğu için futbol stadyumuna giriş ve çıkış ritüellerini incelemek konusunda çalışmada değerlendirilecektir.

Oyun Kuramı

Türklerin en eski kaynakları olan Yenisey Yazıtları ve Dîvân-u Lugâti't-Türk'te geçen “oyun” kavramının yarış anlamını karşılayacak şekilde Eski Türkçede kullanıldığı görülmektedir²⁸. Bir amaç için mücadele anlamına gelen oyun²⁹; kendi içerisinde belli kural, zaman ve mekânlar barındırmaktadır³⁰.

²¹Mehmet Ali Yolcu, “Halk Bilimi Araştırma Kuram ve Yöntemleri”, *Halk Bilimi El Kitabı*, (ed. Mustafa Aça), 5. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2023, s. 154.

²²Arnold Van Gennep, *Geçiş Ritleri Tabular, Batıl İnançlar, Büyüler, Ayinler ve Törenler*, (çev. O. B. Beşler), Nora Kitap, İstanbul 2022.

²³ Arnold Van Gennep, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴ Arnold Van Gennep, *a.g.e.*

²⁵ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019, s. 186.

²⁶ Mehmet Ali Yolcu, *a.g.b.*, s. 154.

²⁷Arnold Van Gennep, *a.g.e.*, s. 29.

²⁸ <https://www.etimoloji.com/kelime/oyun>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).

²⁹ Gülin Ögüt Eker, “Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş”, *Milli Folklor*, Sayı: 85, Ankara 2010, s. 173.

³⁰ Fatih Balcı, “Dijital Kültürde Çocuk Oyunları”, *Dijital Kültür Tradijital-Medya-İnternet-Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları*, (ed. Mehmet Özdemir), Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2019, s. 274.

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

Gerek insan türü olarak gerek doğadaki varlıkların yaşamlarının bir parçası olarak oyun hakkında sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde türlü açıklamalar yapılmaktadır. Evrimci Halk Bilimi kuramcılarında Herbert Spencer ve Friedrich Schiller, oyunu Fazla Enerji Kuramı'nda temel ihtiyaçları ebeveynleri tarafından karşılanan çocuğun artık enerjisi ile açıklamaktadır³¹. George Thomas White Patrick tarafından çerçevesi çizilen Rekreasyon Kuramı'nda oyun, uyumanın alternatifi olan bir dinlenme yöntemi olarak ifade edilmektedir³². Karl Groos'un Oyun Kuramı'nda ise oyun kişiyi çevresine ve hayata hazırlayan bir egzersizdir³³. Stanley Hall'ın Özünü Yenileme Kuramı'nda oyun, bir bakıma kalıtsal olarak çocuğun atalarının yaptığı olayları tekrar etmesidir. Literatürde “Klasik Oyun Kuramları” olarak geçen bu kuramların yanında oyunu inceleyen modern kuramlar da mevcuttur: Freud'un Psikanalitik Oyun Kuramı, Piaget'nin Bilişsel Oyun Kuramı, Vygotsky'nin Sosyokültürel Oyun Kuramı³⁴... Bu kuramların literatüre getirdiği açıklamalar ise çalışmada inceleyeceğimiz sınırlılığı; oyunu, kültürü yaratan bir mefhum olarak görmediği için açıklamamaktadır. Oyun kavramının bütüncül şekilde kültürle ilişkisi üzerinden açıklaması Johan Huizinga tarafından 1938 yılında kaleme aldığı Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme eserinde ortaya koyulmuştur.

“*Oyun kültürden daha eskidir*” sözü ile kitabına başlayan Huizinga³⁵ eserindeki temel tezini ilk cümlesinde ifade etmektedir. Üretici anlamda yaratıcılık ve oyunseverlik ilişkisi Bateson ve Martin'in “Oyun, Oyunseverlik, Yaratıcılık ve Buluş”³⁶ eserinde detaylı örneklerle incelemiştir. Huizinga'nın Oyun Kuramı'nı yukarıda belirttiğimiz oyun kuramlarından ayıran şey “*Her oyun bir anlam taşır.*”³⁷saptamasıdır. Bu sebeple oyunu ortaya çıkaran motivasyon olarak içgüdüyü yetersiz görmüştür. Oyunun insanlarla kısıtlı olmadığı da gözlemlenebildiği için akıl ile de açıklanamayacağını söylemektedir. Eugen Fink'in Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun³⁸ eserinde tanrıların ve insanların ortak özelliği, “meydana getirici bir güce sahip olmaları” şeklinde ifade edilmektedir. Aynı eserin “Oyun ve Kutsama” bölümünde Fink, “*Kült oyunu kendini tekrarlattırmaz. Yoksa oyunlar, çeşitli biçimlerde kutu gibi iç içe geçirilebilir.*”³⁹der. Futbol da belirli kurallar etrafında oynandığı için dışarıdan bir gözle bakıldığında aynı gibi gözükse de asla kendini tekrarlamamaktadır. Kendini tekrarlamadığı için seyircinin ritüelleri de teklesemez, kişiden kişiye çeşitlenmektedir.

Huizinga⁴⁰ oyun kavramının, ciddiyetin karşısı olduğunu ifade etmektedir. Günümüzün holiganlık kültürüne baktığımızda bu sınırların belirsiz olduğunu görülmektedir. Huizinga eserinin bir diğer bölümünde de bunun oyunla alakalı değil kazanma hırsı ile alakalı olduğuna işaret eder: “*Kazanmak söz konusudur ve insan öyle bir tutkuyla kazanmak ister ki bu durum oyunun hafifliğini ortadan kaldırma tehlikesini taşır.*”⁴¹.Bugün bizzat yetkililer tarafından yaratılan ve yükseltelen gergin holigan kültürü daha çok ekonomi ile ilgilidir. Tüzün bunu şöyle açıklar: “*modern kapitalist sistemin*

³¹Tina Bruce, *Time to Play in Early Childhood Education*, Third Edition, Hodder&Stoughton, London 1993.

³² Nihal Ahioğlu, *Sembolik Oyunun 4 Yaş Çocuklarının Dil Kazanımına Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.

³³Michel Ter Hark, “The Psychology of Thinking, Animal Psychology and The Young Karl Popper”, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Vol.: 40, Issue: 4, s. 375-392.

³⁴ Yücel Dursun, *Oyunun Ontolojisi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.

³⁵Johan Huizinga, *a.g.e.*, s. 16.

³⁶ P. Bateson ve P. Martin, *Oyun, Oyunseverlik, Yaratıcılık ve Buluş*, (çev. M. Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

³⁷Johan Huizinga, *a.g.e.*, s. 17.

³⁸Eugen Fink, *Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun*, (çev. N. Aça), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

³⁹Eugen Fink, *a.g.e.*, s. 189.

⁴⁰Johan Huizinga, *a.g.e.*

⁴¹Johan Huizinga, *a.g.e.*, s. 72.

gözetdiği temel ilke 'kâr maksimizasyonu' spora hâkim olmaya başlamıştır ve sporu dönüştürmektedir.”⁴² Huizinga'nın “Oyun daha zorlaştıkça seyircilerin gerilimi artar” sözü işte bu gerilimli ortamdan çıkar elde edenlerin davranışlarını izah etmektedir. Kontrol edilebilir haz ve gerilim süreçleri yeni ikilikler yaratan futbol, popüler kültürün önemli parçalarından biridir⁴³. Huizinga oyunun bu gerilimi besleyen bir yapısı olduğu tespitini de yapmaktadır: “Kültür ne oyun olarak ne de oyundan doğmaktadır, o, oyunun içindedir. Kültürün zıtlaşmalı ve agonistik temeli, bu kültürden önce var olan oyunun içinde yer almaktadır.”⁴⁴

Huizinga, oyunu “özgürce razı olunan, ama tamamen emredici kurallara uygun olarak belirli zaman ve mekân sınırları içinde gerçekleştirilen, bizatihi bir amaca sahip olan, bir gerilim ve sevinç duygusu ile ‘alışılmış hayat’tan ‘başka türlü olmak’ bilincinin eşlik ettiği, iradi bir eylem veya faaliyet”⁴⁵ olarak tanımlamıştır. Bu sebeple akıl ve içgüdü, sevinç ve gerilim, belirli ve aykırı arasında olan “Oyun” kavramı sosyal bilimlerde konu edinmesi gereken bir olgudur.

Fenerbahçe Futbol Taraftarlığı

Arapça da “taraf” köküne eklenen Farsça sahip olunan, mâlik olunan anlamlarına gelen “-dâr” ekinin birleşmesi ile ortaya çıkan⁴⁶ taraftar kelimesi dilimizde ilk anlamıyla yandaş, ikinci anlamıyla ise çalışmamıza daha uygun kapsamda “*Sporcunun veya sporcuların temsil ettikleri renklere, kulübe veya bayrağa bağlı kimse*”⁴⁷ olarak tanımlanmıştır. Sonradan edinilen bir kimlik olarak taraftarlık çoğu zaman mantık sınırlarını ve fayda fonksiyonunun ötesinde davranışlara sebep olmuştur. Taraftarlık sosyolojisini en iyi açıklayan teori Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Teorisi’dir. İnsanın davranışlarını motive eden şeyin ihtiyaçlar olduğu ve sırasının da ihtiyaçların hayatiliği üzerinden tasnif eden Maslow, en temelde “fizyolojik” (Physiological) ihtiyaçları onun üstünde “güvenlik” (Safety) ihtiyaçları onun üstünde “ait olma” (Love&Belonging) ihtiyaçları onun üstünde “saygınlık” (Esteem) basamakları olduğunu söylemektedir. Bu basamaklardaki ihtiyaçlarını gereksinimleri doğrultusunda gideren insanlar “Kendini Gerçekleştirme” basamağına ulaşabilirler⁴⁸. Spor kulübü taraftarlığı davranışı bu piramidin “Ait Olma” basamağı ile ilişkilendirilmektedir. Takım sporlarında, icrasının ötesinde izleyicilerin de birlikteliği önemlidir. Bireyler birlikte aynı şeye (örneğin takımın galibiyeti) sevinmekte veya birlikte aynı şeye (örneğin takımın mağlubiyeti) üzülmektedir. Diğer yandan ise zamanla her takımın ve taraftar grubunun kendine ait kültürü geliştiği için taraftarlaşan birey bu kültürün önce bir parçası, sonra kültürün taşıyıcısı, daha sonra ise o kültürün savunucu olabilmektedir. Bu ortak faktör Alan Dundes’in⁴⁹ halk tarifi için yeterliken bireyin ait hissetmesi için de yeterlidir.

İngiliz sömürgeciliğinin özelliklerinden biri uzandığı yerlere kültürünü de taşımasıdır. Güney Afrika’nın çim kültürü veya Hindistan’ın rugby kültürü gibi topraklarımıza futbol kültürü de İngilizler başta olmak üzere gayrimüslim toplulukların faaliyetleri sonucunda gelmiştir. Başta İzmir ve İstanbul’da başlayan spor faaliyetleri,

⁴²Hüsameddin Mehmet Tüzün, *Futbol Taraftarlığının Değişen Sosyo-Ekonomik Biçimi Üzerine Nitel Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 24.

⁴³David Rowe, *Popüler Kültürler: Rock ve Sporda Haz Politikası*, (çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.

⁴⁴Johan Huizinga, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁵Johan Huizinga, *a.g.e.*, s. 50.

⁴⁶<https://lugatim.com/s/TARAF-TARAFDAR>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).

⁴⁷<https://sozluk.gov.tr/?ara=taraftar>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).

⁴⁸Abraham Maslow, *A Theory of Human Motivation*, Harper and Row, New York 1943.

⁴⁹Alan Dundes, “Halk Kimdir?”, (çev. Metin Ekici), *Millî Folklor*, Sayı: 37, 1998, s. 152.

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

araştırmacıların tahminlerine göre⁵⁰1875-1880 yılları arasında İngiliz Federasyonu'nun kurallarına bağlı faaliyet gösteren Constantinople Ragbi ve Futbol Kulübü ile başlamıştır. 1901 yılında, daha sonra bazılarının Fenerbahçe Spor Kulübü'nün de kurucularından olacağı, Black Stocking FC (Siyah Çoraplılar Futbol Kulübü) Reşat Dalyan Bey tarafından kurulmuştur. Siyah Çoraplılar, Rum takımı ile yaptıkları maçı 5-1 kaybetmiştir. Bu maç Siyah Çoraplılar'ın ilk ve son maçı olmuştur. Siyah Çoraplılar Kulübü daha sonra siyasal baskılar neticesinde kapatılmıştır. Bu maçta Türk takımının tek golünü atan Fuat Hüsnü, bugün popüler kültürde Yusuf Fahir Baba olarak bilinen Sadi Tekkesi'nin Bektaşî şeyhi Yusuf Fahir Ataer ve Nuri Bey gibi isimler Siyah Çoraplılar Kulübü kapandıktan sonra 1907 yılında Fenerbahçe'nin kurucuları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla kurulan ilk Türk takımı Black Stockings ile Fenerbahçe Spor Kulübü arasında inorganik de olsa ilişkiler tespit edebilmek mümkündür. 1909 yılında İstanbul ligine dâhil olan Fenerbahçe, ilk şampiyonluğunu 1912 yılında yaşamıştır. 1913 yılında Tanin gazetesindeki yayın ile kulüp tescil edilmiştir. Osmanlı döneminde tescil edilen tek Türk futbol kulübü Fenerbahçe'dir. Mütareke yıllarında aldığı zaferler ile "Esir Şehrin Moral Kaynağı"⁵¹ olduğu söylenmektedir. 29 Haziran 1923 tarihinde gerçekleşen General Harrington Kupası'nı Zeki Rıza Sporel'in iki golü ile kazanarak önemli bir başarıya imza atmıştır. Kulübün müzesinde 28 Türkiye Şampiyonluğu, 7 Türkiye Kupası, 9 Türkiye Süper Kupası, 1 Balkan Kupası, 8 Başbakanlık Kupası, 2 Atatürk Kupası, 16 İstanbul Ligi, 4 İstanbul Şildi, 1 İstanbul Kupası, 4 Donanma Kupası, 12 TSYD Kupası ve 1 General Harrington Kupası ödülü sergilenmektedir. Bu sebeple ülkenin en büyük taraftar gruplarından birine sahiptir.

Futbol taraftarının tasnif edilmesi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ancak kulüp ile sevgi bağı üzerinden ilişki kuran kişilerin davranışlarına göre yapılan tasnifler geçirgen olabildiği için bu çalışmada bağlılık düzeyi açısından Sutton ve arkadaşlarının aşağıda belirtilen tasnifi temel alınacaktır.⁵²

- *Düşük Kimlik*: Takımla duygu bağı düşük taraftarlar
- *Orta Kimlik*: Takım ile başarısı ölçüsünde bağ kuran taraftarlar
- *Yüksek Kimlik*: Takımına sadık, duygu bağı güçlü taraftarlar

Yöntem

Araştırma yöntemleri genel anlamda üç başlıkta incelenir: Nitel Araştırma, Nicel Araştırma ve Karma Yöntem. Descartes'ın "Düşünüyorum öyleyse varım." sözü, Aydınlanma Dönemi'nin fitilini ateşlemiş ve insanın doğayı algılamakta en güvenilir veri kaynağının "akıl" olduğu görüşü yaygınlaşmıştır. D'holbach başta olmak üzere radikal aydınlanmacı düşünürler olay ve olguları izah etmek için yoğun şekilde maddeci bakış açısını kullanırlar⁵³. Baltacı'ya⁵⁴ göre sorgulayıcı ve yorumlayıcı oluşuyla nitel araştırma yöntemi, problemi doğal ortamı içerisinde anlaşılmasını sağlamaktadır. Aynı makalede örneklem sınırlanmasının nicel araştırma için genellemeler üzerineyken nitel araştırmalarda örneklemin detaylı ve derinlemesine inceleme imkânı konusunda avantajlı olduğundan bahsedilir⁵⁵. Bu çalışmanın tanılayıcı ve genellenebilir yargılardan yararlanmayacak oluşu, verilerin toparlanması sürecindeki ve sosyal ilişkiselikleri yorumlama konularındaki

⁵⁰Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

⁵¹ Yalçın Doğan, *Fenerbahçe Cumhuriyeti-Dün Bugün Yarın ve Daima*, Doğan Yayınları, İstanbul 2007.

⁵² W. A. Sutton, M. A. McDonald, G.R. Milne ve J. Cimperman, "Creating and Fostering Fan Identification in Professional Sports", *Sport Marketing Quarterly*, Issue: 6, 1997, s. 15-22.

⁵³Jonathan Israel, *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri: Zihin Devrimi*, (çev. A. F. Yıldırım), VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

⁵⁴ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:2, 2019, s. 368-388.

⁵⁵ Ali Baltacı, a.g.m.

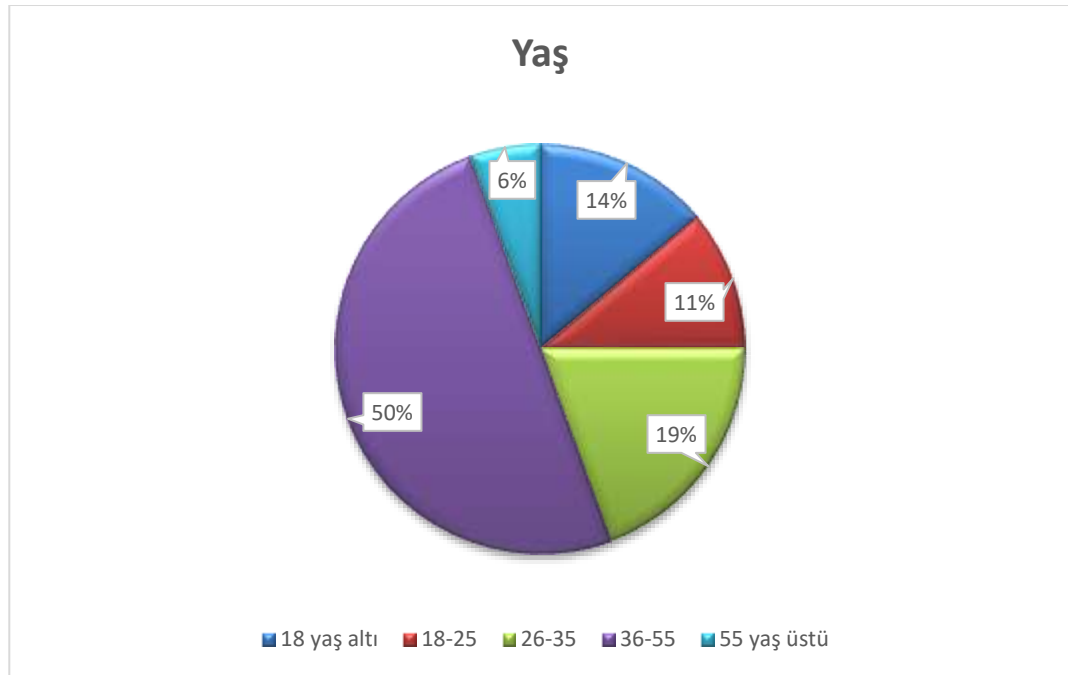
Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

kısıtları⁵⁶ sebebiyle bu çalışmada nicel araştırmadan yararlanılmamıştır. Yapılacak çalışmada icranın öznesi olan kişilerin aktif rollerinin ve bakış açılarının iyi anlaşılması gerekliliği, halk kültüründe icra edilen totem ve ritüeller ile incelenecek olgunun örüntüsünün olup-olmadığının sorgulanması, incelenecek olgunun sadece çıktı ve ürünle değil, icra sürecinin de incelenmesi ve bunların yorumlama sürecinde öznel görüşlerle desteleneceğinden dolayı nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir⁵⁷.

Ülkenin en çok takip edilen spor dallarından futbol, futbol kulüpleri arasında en çok takip edilenlerden Fenerbahçe Spor Kulübü ve müsabakaya yakınlığının ritüellere tespitine etkisi bakımından Fenerbahçe Spor Kulübü futbol taraftarlarının maç günü totem ve ritüelleri çalışmanın sınırlılığı olarak belirlenmiştir. Veri toplama desenlerinden anket deseni hızlı ve yaygın şekilde yeterli yanıtları alma imkânı sağladığı için tercih edilmiştir. Yapılacak kültürel araştırmanın online platforma taşınmasından ve taraftarlığın dijital boyutlarda kurulan sosyal ilişkilerini de etkili şekilde incelemek⁵⁸ açısından netnografi modelinden yararlanılmıştır. Online platformda hazırlanan anket soruları farklı görüşlerden, farklı ekonomik tabakalardan ve farklı aktiflikte bulunan taraftar gruplarına ve bireylere ulaştırılmıştır. Böylelikle taraftarın toplumsal yaşamına dair yorumsayıcı bir açıklama⁵⁹ hedeflenmiştir.

Bulgular ve Bulguların Değerlendirmesi

72 kişinin katıldığı online anket sonuç linki:
https://docs.google.com/spreadsheets/d/1pwNCILtL1iK78ZY4Q6Q_qHJ5yf7JU2l6MQ3rx7KRSE8/edit?usp=sharing

⁵⁶ M. Saunders, P. Lewis, ve A. Thornhill, (2003). *Research Methods for Business Students*, 3rd edition, Financial Times/PrenticeHall, Harlow, England 2003.

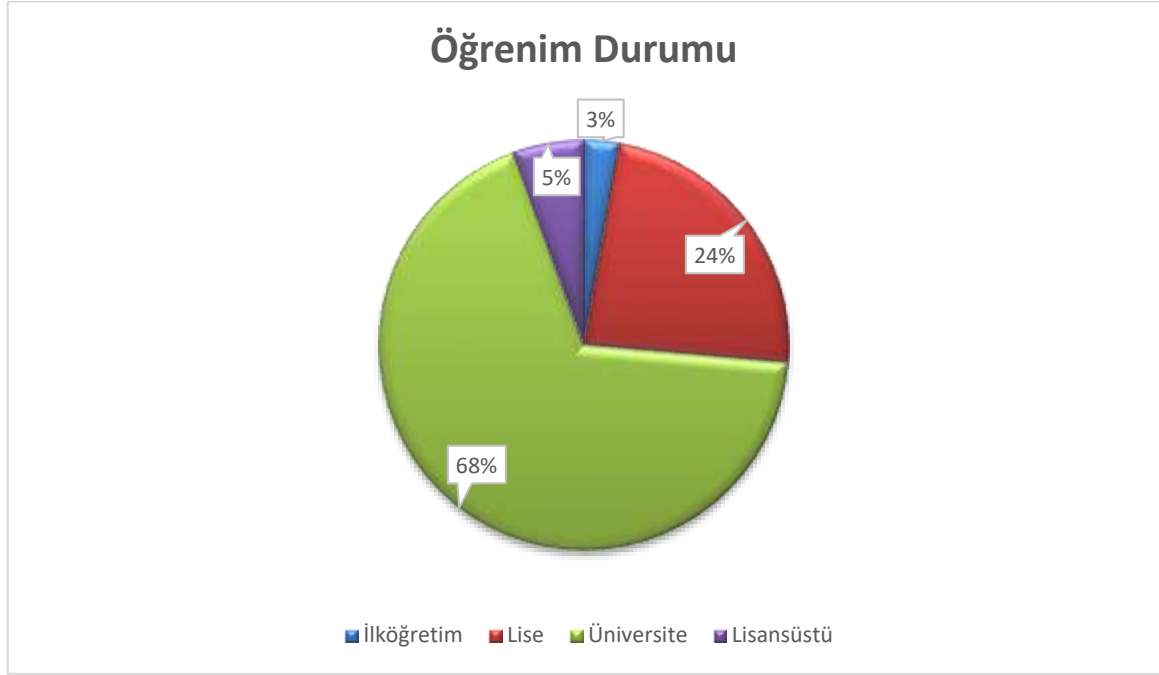
⁵⁷ R.C. Bogdan ve S.K. Biklen, *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*, Allyn and Bacon, Boston 1998.

⁵⁸ Robert Kozinets, *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*, Sage Publications, London 2010.

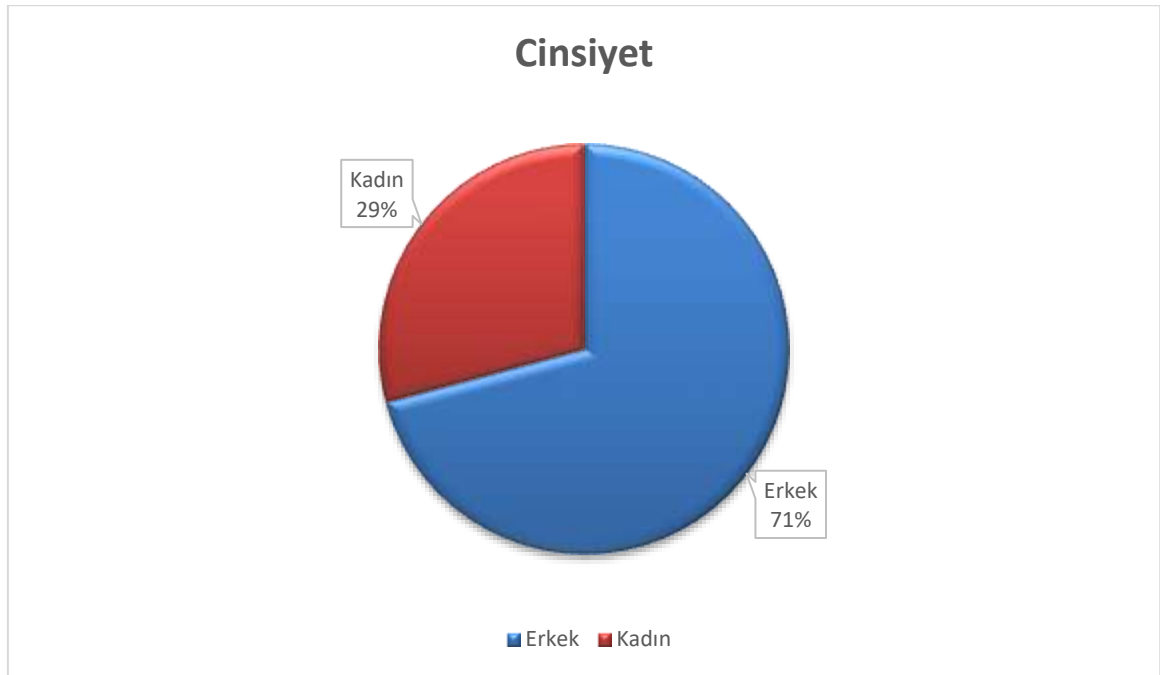
⁵⁹ T. Özbölük ve Y. Dursun, "Pazarlama Araştırmalarında Paradigmatik Dönüşüm ve Etnografinin Dijital evrimi: Netnografi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 46, 2015, s. 227-247.

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

**Tablo-1*

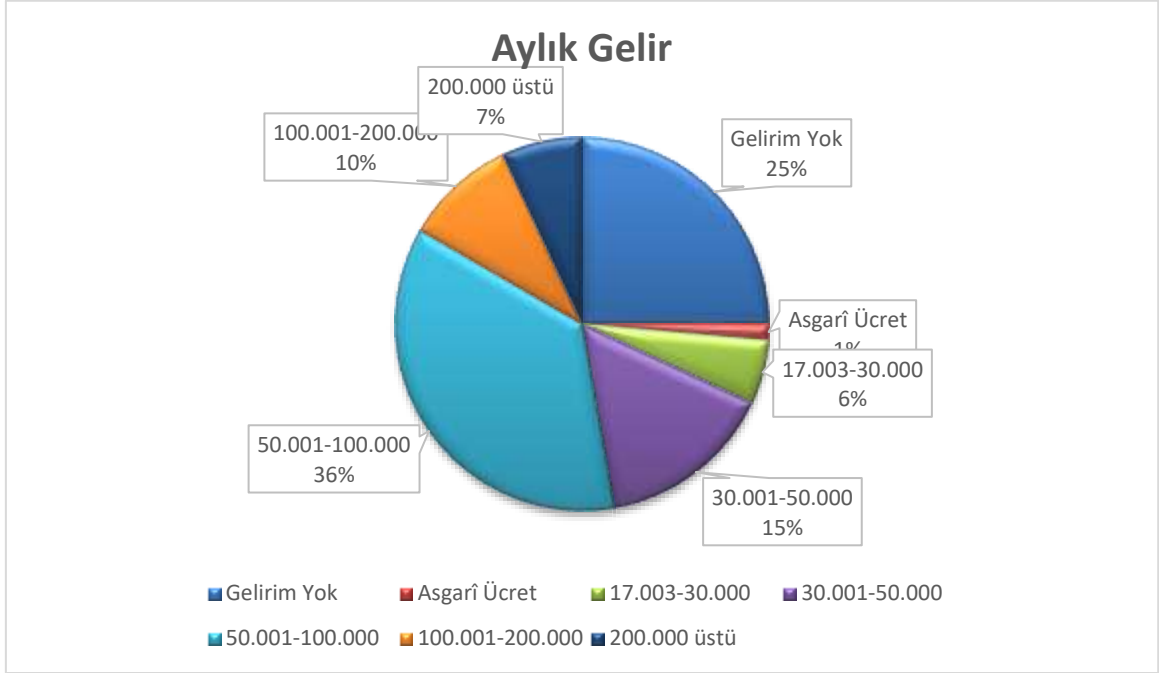

**Tablo-2*

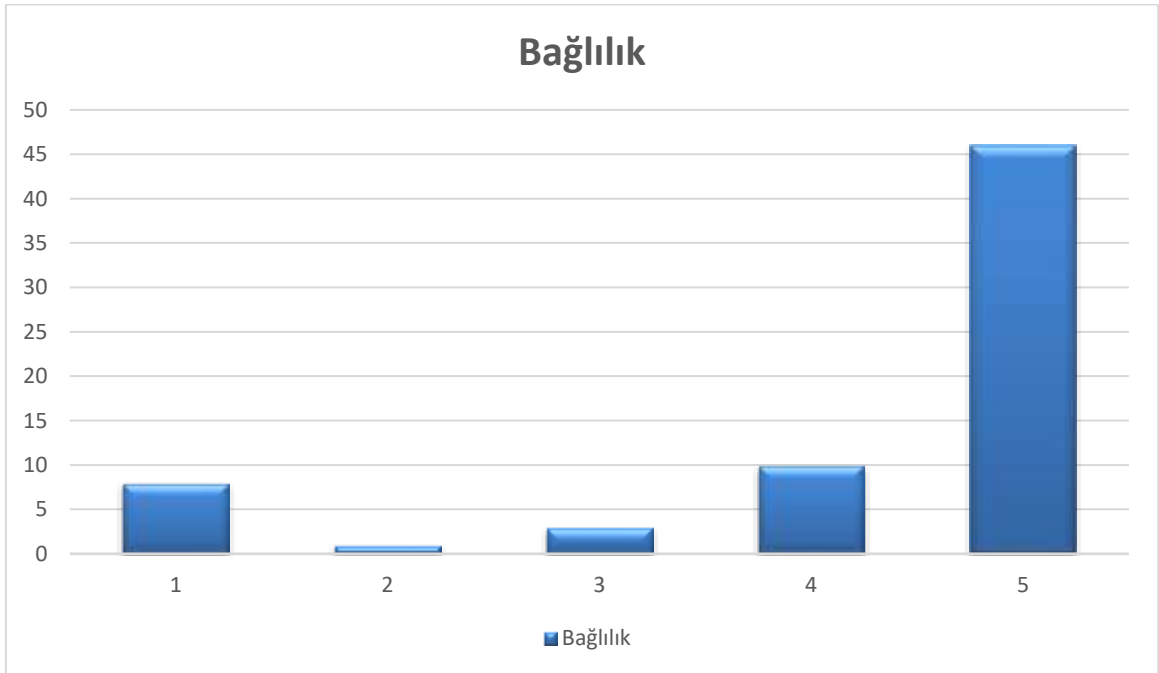

**Tablo-3*

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

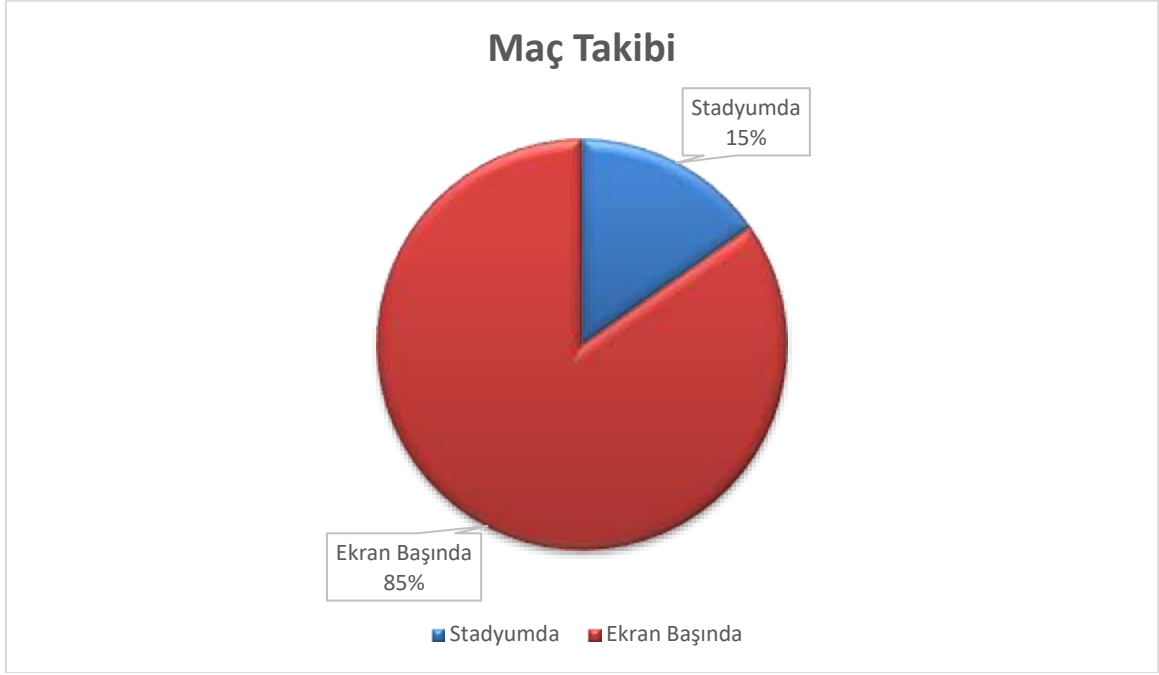

**Tablo-4*

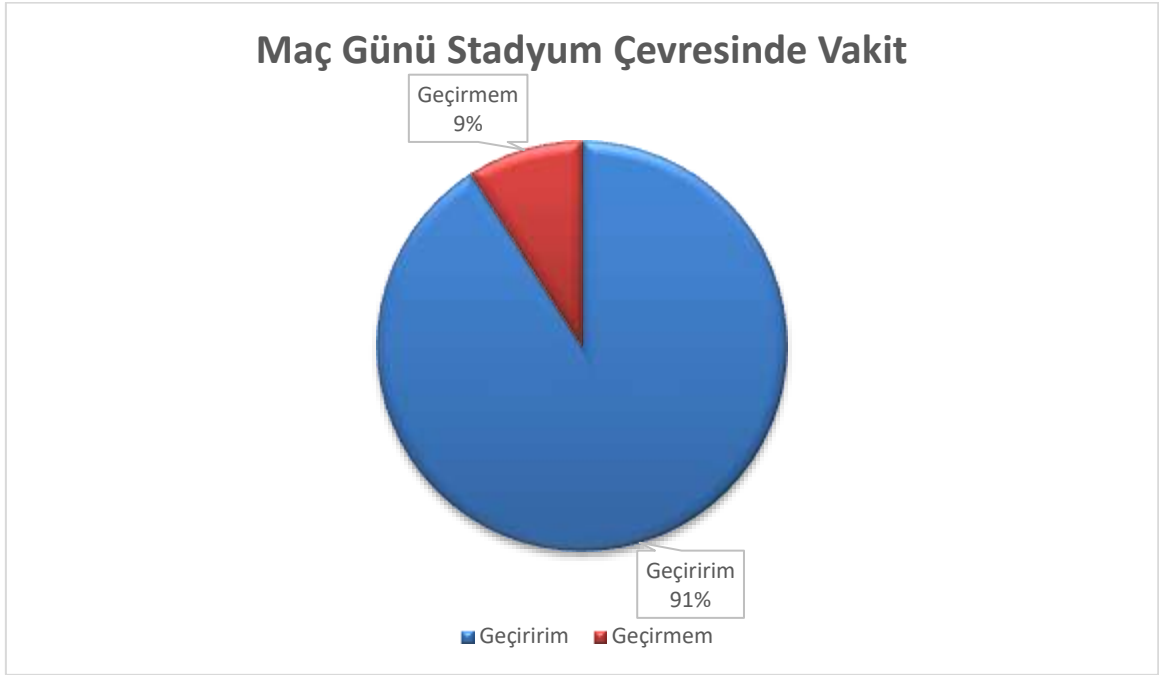

**Tablo-5*

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

**Tablo-6*

**Tablo-7*

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

**Tablo-8*

TARAFTAR GRUBU	ÜYE SAYISI
Genç Fenerbahçeliler	10
Dev Fenerbahçeliler	2
Sarı Lacivert Derneği	1
Saint Benoitli Fenerliler	1
Fenerbahçeli Doktorlar	1
Bir gruba dâhil olmayanlar	57

**Tablo-9*

Bağlılık Derecesi İfadesi	Sayısı/Oranı
1 Yıldız	8 (%11,1)
2 Yıldız	1 (%1,4)
3 Yıldız	6 (8,3)
4 Yıldız	10 (%13,9)
5 Yıldız	47 (%65,3)

**Tablo-10*

Bilet Bölümü	Sayısı
1907 Loca	1
Maraton Alt	4
Kuzey Üst	1
Fenerium Üst	1
Okul Açık	2
Spor Toto	1

**Tablo-11*

Maç Öncesi Mekânı	Sayısı
Yoğurtçu Parkı	3
Park/Açık Alan	3
Pub/Restoran	5
Nur Kebap	1
Kalamış Parkı	1

**Tablo-12*

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

Totem/Ritüel	Sayısı
Stadyum öncesi totem ve ritüeli	8
Stadyuma geçiş totem ve ritüeli	7
Stadyuma giriş totem ve ritüeli	7
Stadyumda maç anı totem ve ritüelleri	9
Stadyum çıkış totem ve ritüelleri	2
Galibiyet sonrası ritüeller	28
Puan kaybı sonrası ritüeller	28
Galatasaray maçına özel totem ve ritüeller	36
Trabzon maçına özel totem ve ritüeller	19
Ekran başında maç öncesi ritüeller	31
Ekran başında maç sırası totemler	25
Ekran başında maç sonrası ritüeller	18

**Tablo-13*

- Katılımcılar “stadyuma giriş totemi” sorusuna belirli kıyafetleri giymek, belirli el hareketleri sergilemek, belirli marşları söylemek gibi cevaplar vermiştir.
- Katılımcılar “maç anındaki totem” sorusuna belirli anlarda maça bakmamak, stattan çıkmak, çevresindekiler ile kol kola girmek, forma değiştirmek, belirli sözleri tekrarlamak, telefonu kapatmak, yer değiştirmek, sigara yakmak gibi cevaplar vermiştir.
- Katılımcıların maç çıkışında sabit bir ritüellerinin olmadığı; güzel sonuçta belirli yiyecek ve içecekleri tükettiği, kötü sonuçta telefonu kapatmak, sosyal medyaya bakmamak, sessizliğe gömülmek gibi davranışlar sergilediğini ifade etmiştir.
- Maçın önemine dair totemlerin ağırlıklı olarak değişmediği ifade edilmiştir.
- Galatasaray derbi günlerine özel ritüellerin sosyal medya ve sosyal hayattaki arkadaşları ile girilen özel diyaloglar üzerinde yoğunlaştığı görülür.
- Katılımcılar Trabzonspor maçları için özel bir âdetlerinin olmadığı ancak Trabzonspor ile alay etmek için hamsi üzerinden cevaplar verilmiştir.
- Soruyu cevaplayan katılımcıların çoğu dinî inançlarının totemlerini ve tezahüratlarını etkilemediğini ifade etmiştir.
- Maç sonucuna göre sosyal hayatlarında ve özellikle duygu durumlarında değişiklik olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Ekran başında takip eden taraftarlar ise spor programı izlemek davranışı gösterebilir.
- Ekran başında maç izleyen taraftarlarda ise çeşitli yiyecek ve içeceklerin hazırlanması, belirli kıyafetler giymek, koltuk seçmek, abdest almak gibi özel hazırlıklar belirtilmiştir.
- Ekran başında maç izleyen katılımcılar “maç sırası totemleri” sorusuna çeşitli el hareketleri, ekrana bakmamak, başka maç açmak, mekânı terk etmek, sağ ayak üzerine oturmak, ayakta maçı takip etmek, yer değiştirmek, matematik sorusu çözmek, telefonu kapatmak, nefes egzersizi yapmak cevapları verilmiştir.
- Ekrandan tek başına maç izlerken daha sakin olduğunu ifade eden katılımcılar topluluk ile maç izlerken daha fazla heyecanlandığını, eğlendiğini, agresifleştiğini ve küfür miktarının değiştiğini ifade etmiştir.

Kendini yoğunluklu olarak (tablo-5) Fenerbahçe Spor Kulübüne bağlı hisseden 72 katılımcı ile düzenlenen anket sonuçlarına bakıldığında maç günü gerçekleştirdikleri aktivitelerde birtakım totem ve ritüeller (tablo-13) saptanmıştır. Anket katılımcılarının ağırlıklı (tablo-6) kısmının müsabakayı ekrandan takip ettiği görülmektedir. Bundan dolayı ekran başında gerçekleştirilen totem ve ritüellere dair daha geniş veri elde edilmiştir. Anket

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

katılımcılarının; yaşı, eğitim durumu, gelir dağılımı gibi veriler incelenmiş ancak davranışlar üzerine farklılaşma beklenen bu ayrımlar söz konusu müsabakalar için geliştirilen totem ve ritüeller olduğunda bir farklılaşmaya neden olmamıştır. Yalnızca genç yaştaki taraftarların maçları ekran başından izleyen kesiminde toplu hâlde izlemek ve bireysel takip arasında, cep telefonunu kullanma farkı gözlenmiştir. Katılımcıların “stadyuma giriş ritüelleri” sorusuna belirli kıyafetleri giymek, belirli el hareketleri sergilemek, belirli marşları söylemek; “maç anındaki totem” sorusuna belirli anlarda maça bakmamak, stattan çıkmak, çevresindekiler ile kol kola girmek, forma değiştirmek, belirli sözleri tekrarlamak, telefonu kapatmak, yer değiştirmek, sigara yakmak; “maç çıkışı ritüelleri” sorusuna güzel sonuçta belirli yiyecek ve içecekleri tükettiği, kötü sonuçta telefonu kapatmak, sosyal medyaya bakmamak, sessizliğe gömülme şeklinde cevaplar verdiği görülmektedir. Buradan totem ve ritüellerin sabit olmadığı ve kişiye göre değiştiği görülmekle birlikte mekânların ve bu mekânlar arasındaki maddi geçişin totem veya ritüel bulunması ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Galatasaray Spor Kulübü ve Trabzonspor Kulübü gibi Fenerbahçe Spor Kulübünün ezeli rakipleri ile müsabakalarında katılımcıların sosyal medya paylaşımları ve sosyal yaşantılarındaki çeşitli rutinler tespit edilmiştir. Katılımcılar özellikle Trabzonspor Kulübü maçlarından önce “hamsi” paylaşımını ifade ederek rakip takımın maskotu ile alay ettikleri görülmektedir. Katılımcılar, dinî inanışlarının totem ve ritüelleri ile ilgisi ve etkisi olmadığını belirtmiştir. Schechner’ın⁶⁰ ifade ettiği gibi ritüel, farklı biçimlerde tanımlanmış ve kelimenin telaffuzu başlı başına bir sorundur. Dolayısıyla rit, ritüel totem gibi kavramların taraftarın zihninde net bir karşılığı olmadığı görülmektedir.

Sonuç

Oyunun kültürün bir sonucu mu nedeni mi olduğu sorusu modern felsefede tartışılmış ve oyun kuramları olarak adlandırılan çeşitli görüşler geliştirilmiştir. Huizinga, *Homo Ludens* eserinde oyunun kültür yaratıcı ve kendi anlamını taşıyan bir olgu olduğundan bahsetmektedir. Bu çalışmada Huizinga'nın Oyun Kuramı bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı taraftarının maç günü gerçekleştirdiği totem ve ritüeller anket yöntemiyle tespit edilmiştir. Anketin katılımcılarının yaş, eğitim ve gelir dağılımlarına bakıldığında yaygın bir denge görülmektedir. Bu sebeple her demografiden farklı görüşler tespit edilmiştir. Öncelikle taraftarlığı duygular üzerinden tarif etmek gerektiği için bağlılık üzerine beş kademeli bir soru sorulmuştur. Katılımcıların yarısından fazlası; yaş, eğitim ve gelir fark etmeksizin çoğunlukla beş yıldızı seçmiş; kulübe bağlılıklarını ifade etmişlerdir. Din ile yapılan totemlerin ilişkisini kurmakta zorlanan katılımcılardan görüldüğü üzere totem ve ritüelin inançsal boyutu hakkında taraftarın yeterli bilgisinin olmadığı görülmektedir. Bunun yanında, aidiyet bağı fark etmeksizin çoğu taraftarın üzerinde durduğu, sıkça tekrarladığı belirli hareketler bulunmaktadır. Yükseköğretim Kurumları Sınavı'na çalışan bir öğrenci matematik sorusu çözebilmesini gol atma ihtimali ile ilişkilendirirken kimisi maçın stresini gidermek için kullandığı tütünü doğru zamanlarsa takımının iyi oynayacağını düşünmektedir. Bu inanışlar gösterilen totem ve ritüellerin arkasında egosantrik anlayışın bir tezahürü olduğu görülmektedir. Tespit edilmek istenen bir diğer husus ise maddi geçiş ritleridir. Özellikle stadyumdan maçı takip eden taraftarda veya toplu şekilde maç izlemeye gidilen süreçte anket katılımcılarının çeşitli ritüellere sahip olduğu görülmektedir. İslam dininin kutsallık atfettiği sağ yönü ritüellerin icrasına da tesir etmiştir. Sağ ayakla evden çıkmak, sağ asansöre binmek, sağdan gitmek gibi sağ alternatifin tercih edildiği görülmektedir. Maç sonrası ritüellere bakıldığında ise skora göre değişen ruh hâlinin insanların sosyal yaşantılarındaki davranışlarını dolayısıyla ritüellerini de etkilediği

⁶⁰Richard Schechner, *Ritüelin Geleceği Kültür ve Performans Üzerine Yazılar*, (çev. Z. Ertan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

görülmektedir. Ekran başından maçı takip eden taraftarların ise toplulukla gösterdiği davranışların bireysel maç izleme deneyimlerinden çok farklı olduğu görülmektedir. Toplulukla maçı takip edenlerin müsabakaya daha fazla odaklandığı ve küfür miktarlarının artması gibi davranışlar görülürken tek başına ekrandan müsabakayı takip edenlerin odağı azalmakta daha sık cep telefonuna bakma gibi davranışlar göstermektedirler.

Gerek ülkemizde gerek dünyada spor kulüplerinin simgesi hâline gelen hayvanlar bulunmaktadır. Totem hayvanlarının animist dünya görüşüne sahip insan topluluklarında sahip olduğu kutsal konuma benzer bir durum da taraftarların bu simge hayvanlar ile kurduğu ilişkide görülmektedir. Anket katılımcıların Trabzonspor ile ilgili verdiği cevap üzerinden değerlendirilirse hamsi maskotu ile alay etme ritüelleri, totem hayvanı ile gerçekleştirilen psikolojik bir rekabeti göstermektedir. Her müsabakanın kendi içinde anlam ve önemi olduğu ve belirlenen kurallarda her müsabakanın özgün bir ilerleyişi olduğu için taraftarların durumlara göre ritüelleri çeşitlenmektedir.

Huizinga'nın Oyun Kuramı'nda bahsettiği gibi Fenerbahçe Spor Kulübü'nün Futbol müsabakaları anket katılımcılarının hayatında bir kültür kurucu işlevi görmektedir. Gündelik yaşamlarındaki kültür ile iç içe geçmiş ancak oyun kültürden önce gelerek bazı kişilerin hayatına yeni edimler sağlamıştır. Oyun olarak futbol maçlarını çok ciddiye almayan “düşük profil” taraftarlarda bir ritüel gelişme oranı düşüktür. Fenerbahçe futbol takımının Süper Lig'de şampiyon olmamasıyla doğru orantılı olarak en geniş profil “orta profil”dir. Galibiyet alındığında ve derbilerde takımı ile daha yükselen bağ kurarlar. Ancak düşük bir oranda “yüksek profil” taraftar Fenerbahçe futbol takımının kaybettiği günden sonra hayatı bir miktar olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. Kişilerin hayatlarında birçok davranış ve kültür değişimine neden olması beklenen gelir, eğitim, yaş, cinsiyet farklılıklarının taraftarlık davranışlarında bir değişikliğe neden olmadığını gözlemlenmiştir. Bu da oyunun doğrudan doğruya amaç olduğu ve her türlü propagandayı dışarıda bıraktığı yönündeki Oyun Kuramı ile paralellik göstermektedir.

Kaynaklar

- “Oyun”, *Etimoloji*, <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/oyun>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).
- “Ritüel”, *Nişanyan Sözlük*, <https://www.nisanyansozluk.com/>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).
- “Taraftar”, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).
- “Taraftar”, *Kubbealtı Lugatı*, <https://lugatim.com/>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).
- “Totem”, <http://aksozluk.org/>, (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2025).
- AHIOĞLU, Nihal, *Sembolik Oyunun 4 Yaş Çocuklarının Dil Kazanımına Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999.
- BALCI, Fatih, “Dijital Kültürde Çocuk Oyunları”, *Dijital Kültür Tradijital-Medya-İnternet-Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları*, (ed. Mehmet Özdemir), 1. baskı, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2019, s. 269-284.
- BALTACI, Ali, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2019, s. 368-388.
- BATESON, P. ve MARTİN, P., *Oyun, Oyunseverlik, Yaratıcılık ve Buluş*, (çev. M. Pekdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- BAUDRILLARD, Jean, *Simülarklar ve Simülasyon*, (çev. O. Adanır), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2016.
- BOGDAN, R. C. ve BİKLEN, S. K., *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*, Allyn and Bacon, Boston 1998.
- BRUCE, Tina, *Time to Play in Early Childhood Education*, Third Edition, Hodder&Stoughton, London 1993.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2019.
- DOĞAN, Yalçın, *Fenerbahçe Cumhuriyeti-Dün Bugün Yarın ve Daima*, Doğan Yayınları, İstanbul 2007.
- DUNDES, Alan, “Halk Kimdir?”, (çev. Metin Ekici), *Millî Folklor*, Sayı: 37, 1998, s. 139-153.
- DURSUN, Yücel, *Oyunun Ontolojisi*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2014.
- ELİADE, Mircea, *Şamanizm*, (çev. İ. Birkan), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- FINK, Eugen, *Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun*, (çev. N. Aça), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- FREUD, Sigmund, *Totem ve Tabu*, (çev. Z. A. Yılmaz), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2024.

Huizinga'nın Oyun Kuramı Bağlamında Fenerbahçe Futbol Takımı Taraftarının Maç Günü Totem ve Ritüellerinin İncelenmesi

- HARK, Michel Ter, The Psychology of Thinking, Animal Psychology and The Young Karl Popper, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Vol.: 40, Issue: 4, s. 375-392.
- HUIZINGA, Johan, *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, (çev. M. A. Kılıçbay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.
- ISRAEL, Jonathan, *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri: Zihin Devrimi*, (çev. A. F. Yıldırım), VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- KOZINETTS, Robert, *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*, Sage Publications, London 2010.
- LE BON, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, (çev. G. Birol), Dorlion Yayınları, Ankara 2020.
- MASLOW, Abraham, *A Theory of Human Motivation*, Harper and Row, New York 1943.
- MCLENNEN, John Ferguson, "Hayvanlara ve Bitkilere Tapmak", (çev. Tayyib Gümüşer), *Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 16, 2023, s. 289-333.
- ÖĞÜT EKER, Gülin, Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş", *Millî Folklor*, Sayı 85, Ankara 2010, s. 173-182.
- ÖZBÖLÜK, T. ve DURSUN, Y., "Pazarlama Araştırmalarında Paradigmal Dönüşüm ve Etnografinin Dijital Evrimi: Netnografi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 46, 2015, s. 227-247.
- ROWE, David, *Popüler Kültürler: Rock ve Sporda Haz Politikası*, (çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996.
- SAUNDERS, M., LEWIS, P. ve THORNHILL, A., *Research Methods for Business Students*, 3rd Edition, Financial Times/Prentice Hall, Harlow, England 2003.
- SCHECHNER, Richard, *Ritüelin Geleceği Kültür ve Performans Üzerine Yazılar*, (çev. Z. Ertan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- SMITH, Adam, *Milletlerin Zenginliği*, (çev. M. Acar), Liberus Yayınları, İstanbul 2020.
- SUTTON, W.A., MCDONALD, M.A., MILNE, G.R. ve CIMPERS, J., "Creating and Fostering Fan Identification in Professional Sports", *Sport Marketing Quarterly*, Sayı: 6, 1997, s. 15-22.
- ŞENEL, Alâeddin, *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- TÜZÜN, Hüsamettin Mehmet, *Futbol Taraftarlığının Değişen Sosyo-Ekonomik Biçimi Üzerine Nitel Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- VAN GENNEP, Arnold, *Geçiş Ritleri Tabular, Batıl İnançlar, Büyüler, Ayinler ve Törenler*, (çev. O. B. Beşler), Nora Kitap, İstanbul 2022.
- YOLCU, Mehmet Ali, "Halk Bilimi Araştırma Kuram ve Yöntemleri", *Halk Bilimi El Kitabı*, (ed. Mustafa Aça), 5. baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2023, s. 147-155.
- YÜCE, Mehmet, *Osmanlı Melekleri Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Katkı Oranı Beyanı/Author Contributions: Her iki yazarın da katkı payı oranı eşittir./ Both authors contributed equally.

İTTİHAT VE TERAKKİ FIRKASI'NIN KANUN-I MUVAKKAT UYGULAMALARINA KARŞI POZİTİVİST BİR JÖN TÜRKÜN MUHALEFETİ: AHMET RIZA BEY VE MECLİS-İ AYANDAKİ ETKİNLİĞİ

THE OPPOSITION OF A POSITIVIST YOUNG TURK AGAINST THE TEMPORARY LAW PRACTICES OF THE UNION AND PROGRESS PARTY: AHMET RIZA BEY AND HIS ACTIVITY AT THE AYAN ASSEMBLY

Serap SARIHAN*

Öz

Ahmet Rıza Bey, kurucusu ve ideoloğu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile 1908-1912 yılları arasında giderek azalan bir uyum içerisinde çalışmıştır. Fikirselsel ve eylemsel anlaşmazlıklar üzerine Cemiyet ile arası açılan Ahmet Rıza Bey, 1912 yılında atandığı Meclis-i Ayanda Cemiyete karşı muhalefete başlamıştır. 1914-1918 yılları arasında altı toplantı yılı boyunca görev yapan Meclis-i Ayana on iki kanun teklifi sunulmuş ve bunlardan yedisi Ahmet Rıza Bey tarafından hazırlanmıştır. Ahmet Rıza Bey'in teklifleri, İttihatçıların hızlı ve engelsiz karar almalarını sağlayan kanun-ı muvakkatlere yönelik olmuştur. Ahmet Rıza Bey, kendi pozitivist ideolojisi ile bağdaşmayan kanun-ı muvakkatlerin yürürlüğe girmesini engellemek amacıyla kanun teklifleri hazırlamıştır. 1913-1918 arasının en büyük siyasal gücü olan İttihat ve Terakki Fırkası hem yürütme gücünü elinde bulundurmış hem de Meclis-i Mebusan ve Ayanın çoğunluğunu oluşturmuştur. Bu nedenle Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki Fırkasına karşı yaptığı muhalefet İttihatçıların egemenliğini sarsacak düzeyde olamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terakki Fırkası, Meclis-i Ayan, Pozitivizm, Birinci Dünya Savaşı

Abstract

Between 1908 and 1912 Ahmet Rıza Bey, the founder and ideologue of the Committee of Union and Progress (İttihad ve Terakki Cemiyeti, CUP), collaborated with the organisation in a relationship that gradually declined. Having fallen out with the organisation over intellectual and operational disagreements, he began to oppose CUP from his seat in the Ayan Assembly (Meclis-i Ayan), to which he had been appointed in 1912. Between 1914 and 1918, during the six legislative years in which the Ayan Assembly convened, twelve draft laws were submitted to the Assembly, seven of them authored by Ahmet Rıza Bey. His proposals targeted kanun-ı muvakkatler that enabled the CUP to make decisions swiftly and without oversight. Ahmet Rıza drafted these bills to prevent the enactment of any kanun-ı muvakkatler that he regarded as incompatible with his own positivist ideology. Between 1913 and 1918 the CUP, the era's dominant political force, held the reins of the executive and commanded majorities in both the Chamber of Deputies (Meclis-i Mebusan) and the Ayan Assembly. Consequently, Ahmet Rıza Bey's parliamentary opposition never reached a point at which it could jeopardise CUP hegemony.

Keywords: Ahmet Rıza Bey, Party of Union and Progress, Positivism, The World War I, Senate

Giriş

Birkaç kuşak üst düzey devlet memuriyeti üstlenmiş bir ailenin mensubu olan Ahmet Rıza Bey'in babası Teşrifat Nazırlığında bulunmuş ve I. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Meclis-i Ayana atanmış olan Ali Rıza Bey'dir.¹

* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Programı Öğrencisi/İstanbul-ssarihan@itu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4347-0446

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 23. 05. 2025

Makale Kabul Tarihi: 18.06.2025

¹ Ali Rıza Bey, dış işlerinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra Şura-yı Devlet üyesi olmuş ve Ekim 1877'de Ayan Meclisi'ne atanmıştır. Meclis-i Mebusanın kapatılmasının ardından Konya'ya sürülen Ali Rıza Bey

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

Ahmet Rıza Bey, sıbyan mektebinde başladığı eğitimini, Beylerbeyi Rüştîyesi, Mahrec-i Aklam ve Galatasaray Sultanisinde devam ettirmiştir. Babîâli Tercüme Odasına memur olarak atanmış ancak bir süre sonra istifa ederek Anadolu'da sürgünde bulunan babasının yanına gitmiştir. Ziyad Ebüzziya, Ahmet Rıza Bey'in bu yolculuk sırasında köylünün sefaletini yakından görerek etkilendiğini belirtir. Ona göre Ahmet Rıza Bey'in ziraat öğrenimi görmek için 1883'te Paris'te Grignon Ziraat Mektebine gitmesinin nedeni bu deneyimdir.² Babasının vefatı üzerine 1887 yılında İstanbul'a dönen Ahmet Rıza Bey eğitim gördüğü alanda çalışmak üzere çiftliklere ve Ziraat Nezaretine başvurmuştur. Ancak Ahmet Rıza Bey'in ziraat alanında çalışmak için yaptığı başvurular sonuçsuz kalmış ve Maarif Nezaretince Bursa Maarif Müdürlüğüne getirilmiştir.³ Devlet işlerinin kötü gidişiyle maarife değil hiçbir şeye hizmet edilemeyeceğini düşünerek yakınan çığlıklarını Paris'ten yükseltmek istemiştir. Ahmet Rıza Bey Fransız İhtilali'nin yüzüncü yılında Paris'te düzenlenecek uluslararası sergiye katılmak gerekçesiyle Maarif Nezaretinden izin talep etmiştir. İzni elde edemediği halde Paris'e giden Ahmet Rıza Bey, bir mektupla Nezaretteki görevinden istifa edecek ve meşrutiyetin yeniden ilanına kadar Osmanlı Devleti'ne dönmeyecektir.⁴

İttihatçılarla Fikir Ayrılığı ve Meclis-i Ayan Üyeliğine Getirilişi

Ahmet Rıza Bey henüz yükseköğrenimi için Paris'e gitmeden önce Şinasi Efendi ve Namık Kemal Bey'in etkisi ile “akıl”, “aydınlanma” ve “terakki” düşüncelerini⁵ benimsemiştir. Fransa'da bulunduğu yıllarda Sorbonne Üniversitesi'nden ve -Auguste Comte'un öğrencisi- Pierre Lafitte'ten aldığı dersler fikirlerinin oluşmasında etkili olmuş ve onun pozitivist⁶ anlayışına temel oluşturmıştır.⁷ Avrupa'da 1789 ve 1848 sonrası toplumsal kargaşa ve belirsizlik, pozitif bilimler sayesinde sağlanacak “düzen ile ilerleme” fikrinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸ Bu ideolojik yaklaşımdan beslenen Ahmet Rıza Bey, “Düzen” içerisinde “ilerleme” fikrini Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlık sorununu çözmek için kullanma yolunu seçmişti. Ona göre bu geriliği eğitim ile çözmek mümkündü.

burada vefat etmiştir. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: 2, TBMM Yayınları, Ankara 1997, s. 105.

² Ziyad Ebüzziya, “Ahmed Rıza (1858-1930)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 2, İstanbul 1989, s. 124.

³ Ahmet Rıza Bey, İstanbul'a dönüşünde kimsenin kendisini çiftliğine almadığını ya da sermaye koyarak çiftlik işletmeye yanaşmadığını belirtmiştir. Fransa'da bulunan tarım üniversitesi ve üç büyük tarım okulundan mezun olan öğrencilerin tamamı iş bulduğu halde kendi parasıyla öğrenim görerek yurda dönmüş olan bir kişiye “iş yok” denilmesini eleştiren Ahmet Rıza Bey bu nedenlerle memuriyete girdiğini belirtmiştir (Ahmed Rıza, *Anılar*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001, s. 13).

⁴ Maarif Nazırı Münif Paşa, fermanlı memur olduğundan Ahmet Rıza Bey'in Paris'e gitmek için Saray'dan izin alması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca serginin, İhtilalin yüzüncü yılına rastlamasının Saray'ı kuşkulandığını ve izni ancak iki ay sonra verebileceğini de ilave etmiştir. Münif Paşa, Ahmet Rıza Bey'in “Benim sarayla alışverişim yok. Benim amirim sizsiniz, size söylüyorum” şeklindeki ısrarını “Öyleyse bana da söylememiş olunuz, sıvışıp gidiniz” sözleriyle yanıtlamıştır (Ahmet Rıza, *Anılar*, a.g.e., s. 14).

⁵ Erdem Sönmez, *Ahmed Rıza Bir Jön-Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 62-68.

⁶ Pozitivism; doğa bilimlerinin geliştiği 19. yüzyılda bilim deneysel geleneğinin bir türevi olarak De Saint-Simon ve Auguste Comte tarafından ortaya atılan, olayların yalnızca deneysel bilimlerle ulaşılabilecek bilgilerle incelenebileceğini ileri süren bir felsefe sistemidir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Veysel Sönmez, “Auguste Comte (1798-1857) Pozitivism (Olguculuk)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, Cilt: 3, Sayı 3, 2010, s. 161-163).

⁷ Ahmet Rıza Bey, pozitivismi 1887 yılında Dr. Robinet'in Auguste Comte hakkındaki yazılarından keşfetmiş ve Comte'un fikirlerini öğrencisi Pierre Lafitte'in derslerine devamla yakından tanımıştır (Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.175).

⁸ Ekrem Işın, “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivism”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 352-362.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

Bu yüzden Fransa'dan Padişah'a gönderdiği ilk ıslahat layihasında hükümet etmek için bir uzmanlar zümresinin varlığını şart koşmuştu.⁹ Ahmet Rıza Bey'e göre askeri elitler sivil hayata önderlik etmeli ve iktidarın yetersizlerin eline geçmesini engellemelidir.¹⁰ Saray Ahmet Rıza Bey'e bir yerde yayımlanmaması kaydıyla layihalarını sunmaya devam etmesini bildirir ve iki bin lira para gönderir. Ahmet Rıza Bey parayı iade ederek beş layiha daha kaleme alır. Ancak Saray layihalarındaki önerileri dikkate almayacaktır. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey Sadrazama hitaben yazdığı bir mektupla birlikte ilk layihasını yayımlayacak ve II. Abdülhamit'le özdeşleşen mutlakıyete karşı bir mücadele başlatacaktır.

Mücadele, örgütlenme boyutuna da taşınmış ve Ahmet Rıza Bey -1889 yılında İstanbul'da kurulmuş olan- İttihad-ı Osmani Cemiyeti¹¹ liderlerinin yaptığı teklif üzerine 1894 yılında Cemiyete katılmıştır. 1895 yılına gelindiğinde Ahmet Rıza Bey'in isteği üzerine Cemiyetin adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Ahmet Rıza Bey, Cemiyetin hem Paris şubesi başkanlığını hem de Aralık 1895'te yayımlamaya başladığı *Meşveret* gazetesi aracılığı ile de sözcülüğünü üstlenmiş bulunmaktadır.¹²

Meşrutiyetçi unsurlar ile arasındaki ideolojik farklılıklar ve siyasi hayatın dinamikleri Ahmet Rıza Bey ile Cemiyet arasında inişli çıkışlı bir çizginin gelişmesine yol açar. Örneğin Cemiyet Kasım 1896'da yaptığı bir toplantı ile başkanlığa *Mülkiye Mektebi* hocalarından Mizancı Murat Bey'i getirirken Cemiyetin yeni yayın organı da Mizan gazetesi olur. Ahmet Rıza Bey ve Murat Bey ideolojik ve yöntemsel farkları bakımından Cemiyet içerisinde iki hizbi temsil etmişlerdir. Murat Bey'in meşrutiyetin ilanı için "dış müdahale" ya da "darbe"yi çağıran tutumu, Ahmet Rıza Bey'in -Comte ve pozitivizm dayanaklı- ihtilal aleyhtarlığı görüşleri ile karşı karşıya kalacaktır. Yine Ahmet Rıza Bey'in pozitivist ve genel anlamda laik düşünce tarzı karşısında Murat Bey devletin İslami niteliğini ve hilafeti ön plana çıkartmıştır.¹³ II. Abdülhamit 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı galibiyeti sayesinde konumunu pekiştirerek içlerinde Murat Bey'in de bulunduğu meşrutiyet taraftarlarından pek çoğunu harekettten koparmayı başarmıştır. Bu siyasi dinamik Ahmet Rıza Bey'in etkinliğini güçlendirmiş ve *Meşveret*, Eylül 1897'de yeniden İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı olmuştur.

Ahmet Rıza Bey Jön Türklerden Prens Sabahattin grubu ile de fikirsel ve eylemsel düzlemde ayrışacaktır. Le Play okulunu ve buradan Edmond Demolins'in fikirlerini benimseyen Prens Sabahattin'e¹⁴ göre Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilanı tüm sorunları çözmekte yetersiz kalacaktır. Meşrutiyetin ilanının yanı sıra istibdadı tamamen yıkmak için devlet yönetiminde adem-i merkeziyet idaresine geçiş ve şahsi teşebbüsü geliştirecek tedbirler sağlanmalıdır.¹⁵ Jön Türkler tarafından düzenlenen 1902 Kongresi'nde Prens Sabahattin grubunun ülkede ihtilal çıkarmak için askerle temas edilmesi ve dış müdahalenin zararsız bir şekilde sokulması yönünde karar almaları ayrışmayı derinleştirmiştir.¹⁶

⁹ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 181-182.

¹⁰ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 216.

¹¹ İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve I/I No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 2000, s. 104.

¹² Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 26-27.

¹³ Erdem Sönmez, *a.g.e.* s. 76-77. Ayrıca bk. Ahmet Rıza Bey, Yeni Osmanlıların şeriat ya da akıl kurallarıyla bir tuttukları tabii hukukun yerine, maddi varlıklar aracılığıyla ve etki sağlayan objektif tabiat kanunlarını yerleştirmiş ve böylece düşüncede laikleşme mekanizmasını oluşturmuştur (Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 177, 181, 187).

¹⁴ "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" Prens Sabahaddin tarafından 1906'da Paris'te kurulmuştur (Pelin Helvacı, *Prince Sabahattin (1878-1948) and His Place in Ottoman Intellectual Development*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 70-76).

¹⁵ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 47.

¹⁶ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 43-46.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

Kararın ülkedeki ayrılıkçı yapıları güçlendirerek bölünmeye yol açmasından endişe eden Ahmet Rıza Bey müdahaleye tamamen karşı çıkmıştır. Ona göre toplumların gelişmesi düzenin ve organik dengenin sağlanmasıyla mümkündür. Pozitivizmin otorite prensibi, “dengeyi ve düzeni sağlayan padişah” üzerinden eyleme geçecektir. Pozitivizmin inançları gelişmeye engel görmeyen ve ciddiye alan tavrı ile otorite prensibi kozmopolit devlet yapısını bir arada tutmak ve yönetmek açısından işlevsel olacaktır. Böylece pozitivizm, otoriter tarafı ile Osmanlı ahalisine yön verilmesini, inanca karşı toleranslı tutumu ile de teokratik devlet yapısının devamlılığını sağlayacaktır.¹⁷ Ahmet Rıza Bey bu nedenlerle siyasi düşüncesini saltanat ve hilafetin birleştiriciliği etrafında geliştirecek ve ikisine de zarar verecek eylemlerin karşısında yer alacaktır. Bu düşüncelerini; “*Amacımız düzenin sürdürülmesi için gerekli olduğuna inandığımız hanedanı devirmek değil barış içerisinde zafere ulaşmasını dilediğimiz terakki kavramını aşılamdır. İlkemiz intizam ve terakkidir; şiddet yoluyla elde edilen imtiyazlar karşısında dehşet duyarız*” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁸

1906 yılına gelindiğinde Selanik’te daha genç ve çoğunluğunu subayların oluşturduğu meşrutiyet taraftarı kadrolar tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla yeni bir örgüt kurulmuştur.¹⁹ Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin Avrupa’daki Jön Türkler ile teması sonrasında 27 Eylül 1907 tarihinde iki grup Terakki ve İttihat adıyla birleşmiştir. Ancak bu birleşme organik olmamış²⁰ ve genel merkezinde kendi kararlarını alan Selanik örgütlenmesi dayandığı silah gücü ile ön plana çıkmıştır. Cemiyetin silahlı kanadı olan son bileşen, meşrutiyetin ilanını sağlamış ve önce denetleme sonra tam iktidar dönemleri ile imparatorluğun siyasi kaderini belirlemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde barındırdığı kuşaklar, ideolojik gruplar ve örgütlenmeler açısından kozmopolit bir örgütlenmedir. Bununla beraber Selanik örgütlenmesi ve genel merkezi, artan bir güçle imparatorluğa hükmettiği için artık İttihat ve Terakki Cemiyetini resmen ve fiilen temsil eden yegâne güç olmuştur. Selanik Genel Merkezi siyasi amaçları doğrultusunda İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup gruplarla -iş ve güç birliğine dayalı- koalisyonlar oluşturmuş ancak bu koalisyonlar siyasi sürecin çalkantıları içerisinde yeri ve zamanı geldikçe sona ermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahmet Rıza Bey arasındaki siyasi uzlaşma da uzun ömürlü olmamıştır. Tarık Zafer Tunaya, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahmet Rıza Bey arasındaki ilişkiyi iki döneme ayırmıştır. Ona göre; 1908-1912 yılları arasında Ahmet Rıza Bey büyük ve ünlü bir İttihatçı olarak meclis kürsüsünden Cemiyetin savunuculuğunu yapmış ve bütün bu dönem boyunca değişmez Mebusan Meclisi başkanı olarak kalmıştır.²¹ Bununla birlikte Ahmet Rıza Bey ile Cemiyet arasında 1908-1912 yılları arasında da pürüzsüz bir ilişki bulunmamaktadır. Cemiyetle hem teorik ve hem de fiili tavırdan ayrılmaya başlayan Ahmet Rıza Bey, aynı zamanda Mebusan Meclisi Başkanlığı vazifesini yaparken Cemiyet ile muhalefet arasında kalarak zorluklar yaşamıştır.²² Buna karşılık Cemiyet de Ahmet Rıza

¹⁷ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 183, 219.

¹⁸ Ernest Edmondson Ramsaur Jr., *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 40.

¹⁹ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 21-22, 30-31.

²⁰ Bu birleşme organik olmayıp iki örgütün ittifakı şeklinde gerçekleşmiştir. Zira Paris ve Selanik olmak üzere iki ayrı genel merkez, nizamname ve maliyeye sahip olan örgütlenmeler birbirlerini “ikna” ile denetleyebileceklerdir. Sina Akşin, “Jön Türkler”, *TCTA*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 837.

²¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 231-234.

²² 10 Aralık 1910 tarihinde Menteşe Mebusu Halil Bey, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa Hükümetinin politikalarını savunan bir konuşma yapmış ve bu konuşma muhalefetin itirazına neden olmuştur. Muhalefetten Gümüllü Mebusu İsmail Hakkı Bey söz istemiş ancak Ahmet Rıza Bey İttihatçıların baskısı nedeniyle derhâl güven oylamasına geçmiştir. Bu durum Ahmet Rıza Bey’e duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Mebusan Meclisi Ahmet Rıza Bey’i 16 Kasım 1911 ve 4 Ocak 1912 tarihlerinde de müzakere usulünde görevini kötüye kullanmakla eleştirmiştir (Veysi Kayıran, *Reis Paşalar Birinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Meclis Başkanlığı Kurumu (1877-1950)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 95-97).

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

Bey'e olan desteğini azaltmış, bu durum Meclis Başkanlığı seçimlerine yansımıştır. Ahmet Rıza Bey başkanlık seçimi için Meclisin ilk üç toplantı senesinde sağladığı oy çoğunluğunu dördüncü senede elde edememiştir.²³

Cemiyet ile koalisyonu 1911 yılı sonu itibarıyla son bulmuş olan Ahmet Rıza Bey 1912 seçimlerinde mebusluğa aday gösterilmemiş ve 23 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Ayanüyeliğine atanmıştır.²⁴ Tarık Zafer Tunaya, Mebusan Meclisinde Ahmet Rıza Bey hakkında devlet malını suiistimal ettiği iddiasıyla Arnavutluk Mebusu Esat Paşa'nın verdiği takrir²⁵ kırılma noktası kabul eder. Ona göre takrir sonrasında ilişkiler olumsuz bir hâl almış ve "İttihatçılarla arası açılan" Ahmet Rıza Bey, "belki de unutulmanın kurbanı olmamak ve bir çeşit intikam almak için" 1912 itibarıyla Meclis-i Ayandaki sert muhalefet cephesine geçmiştir.²⁶

II. Abdülhamit'in Ahmet Rıza Bey'e hediye ettiği saray eşyalarının Meclis Başkanlığı makamına iade edilmesini talep eden takrir 24 Temmuz 1912 tarihinde Mebusan Meclisinde görüşülmüştür. Oysaki İttihatçılar arasında Ahmet Rıza Bey'e karşı hoşnutsuzluk, takririn verilmesi öncesinde de açıkça dile getirilmiştir. 14 Mart 1912 tarihinde Cavit Bey "Ayan olduğu halde mebus reisi sıfatıyla aldığı konakta hala oturan" Ahmet Rıza Bey'e "kızdığını" günlüğüne kaydetmiştir.²⁷ Ahmet Rıza Bey 28 Nisan 1913'te Cavit Bey'e, Mebusan Meclisi Başkanları için tahsis edilen konağı boşaltıp kendisine Padişah tarafından verilmiş ve "kil-u-kal olan" eşyayı İnas-ı Sultani'ye vereceğini söyleyecektir.²⁸

Şerif Mardin, Ahmet Rıza Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki kırılmaya gerekçe olarak, Cemiyetin 1908 sonrasındaki otoriter tavrı ve I. Dünya Savaşı'na girişteki sorumsuz tutumunu gerekçe göstermiştir.²⁹ Dönemi konu alan çalışmalarda Cemiyet ile Ahmet Rıza Bey arasındaki anlaşmazlık ve soğukluğa işaret edilirken³⁰, Ziyad Ebüzziya 31

²³ 23 Aralık 1908 tarihinde Ahmet Rıza Bey Meclis Başkanlığı için 205 oy almıştır. Ahmet Rıza Bey 1909'da 262 mevcuttan 164'ü ve 1910'da 161 mevcuttan 124'ü tarafından Meclis Başkanlığına seçilmiştir. 15 Ekim 1911 tarihinde yapılan seçimde 157 mevcuttan ancak 86'sının oyunu almayı başarabilen Ahmet Rıza Bey, son kez Mebusan Meclisi Başkanı olmuştur.

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Dosya Usulü İradeler Kataloğu (İ. DÜİT), 11/22, 3.S.1330/23 Ocak 1912 (Osmanlı Ayan Meclisi Üyeleri Özlük Dosyaları, nr. 67, Osmanlı Ayan Meclisi Azaları Sicil Defteri, s. 62)

²⁵ Mebusan Meclisi Başkanı olması nedeniyle Ahmet Rıza Bey'e Meclis Başkanlığı ikametgâhı için bir konak tahsis edilmiş ve konağın iki odası II. Abdülhamit'in "ihsan buyurduğu" eşya ile döşenmiştir. Mebusan Meclisi Başkanlığına Halil (Menteşe) Bey'in seçilmesi sonrasında Ahmet Rıza Bey'in Meclis Başkanlığı makamı için tahsis edilmiş eşyayı Hazine-i Hassa memurları aracılığıyla teslim etmesi gerekmektedir. Ancak Draç Mebusu Esat Paşa, Ahmet Rıza Bey'in eşyaların tamamını teslim etmediğini iddia etmiş ve 24 Temmuz 1912 tarihli bir takrir ile Meclisten sarayın demirbaşı olan eşyaların akıbeti hakkında tahkikat yapılmasını istemiştir. İttihat ve Terakki Fırkası da Mehmet Emin Seyyit Bey'in bu konunun Meclis İdare Heyetine havalesini öneren takririni kabul etmiştir. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Cilt (C): 1, Toplantı Senesi (T.S.): 1, Devre (D): 2, İçtima (İ): 39, s. 415-431.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 233-234.

²⁷ Cavit Bey günlüğünde Padişah Mehmet Reşat'ın da bu durumdan rahatsız olduğunu şu şekilde nakletmiştir: "...Ahmet Rıza'nın hâlimden çok şikâyet etti. Evden çıkmıyormuş. Kendi müracaatları kâfi gelmemiş gibi hemşiresini de Zat-ı Şahaneye göndermiş. Zat-ı Şahane bu işlere Babîâli karışır, bana ait değil cevabını vermiş. Bu ne şayan-ı hayret şey! Bir evde oturmak için insan haysiyetini tenzil edecek hareketlerde bulunur mu?...". 17 Nisan'da Ahmet Rıza Bey'in konağı boşaltırken II. Abdülhamit tarafından kendisine hediye edilmiş eşyaları da yeni ikametgâhına nakletmek istediğini Padişah'a ilettiğini nakleden Cavit Bey Padişah'ın Ahmet Rıza Bey'i "hiç sevmediği"ni de notlarına ilave etmiştir (Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, (haz. Hasan Babacan ve Servet Avşar), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 286, 293-294, 319)

²⁸ Cavid Bey, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 685. Ayrıca bk. Meltem Begüm Saatçi Ata, *Ahmed Rıza Bey'in Kamunun Eğitimi Üzerine Görüş ve Faaliyetleri*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2018, s. 92-101.

²⁹ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 220.

³⁰ Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 195. Ayrıca bk. Erdem Sönmez, *a.g.e.*, s. 126; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 150.

**İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön
Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği**

Mart Vakası sırasında gazetecilerin öldürülmesi gibi “tehdiş” hareketlerini bu duruma gerekçe göstermiştir.³¹

Ahmet Rıza Bey ise Cemiyete ilişkin eleştirilerini Selanik örgütlenmesinin ülke yönetimindeki etkinliği, Cemiyete eski hafiyeler dâhil olmak üzere “müstebit ve mayası bozuk kişilerin alınması”, Cemiyet üyelerinden çok azının bilgili ve deneyimli oluşu, istibdat ve çıkar düşkünlüğü konularında yoğunlaştırmıştır. 31 Mart Vakası'ndan sonra genel merkez başkanlığı ile Mebusan Meclisi başkanlığını aynı anda üstlenmenin Meclisteki tarafsızlığına zarar vereceği gerekçesiyle Cemiyet Genel Merkezi Başkanlığından ayrılmıştır.³² Tarık Zafer Tunaya ise Ahmet Rıza Bey'in 1910 yılından sonra Mecliste hızla gelişen muhalefetin hedefi hâline geldiğini ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bozuştugu için “İsa'yı da Musa'yı da kızdırarak” yıprandığını belirtmiştir.³³

V. Mehmet Reşat'ın Başmabeyncisi Lütfi Simavi Bey hatıratında, Ahmet Rıza Bey'in, Mebusan Meclisi başkanı olamayacağını anladığında Padişah'a başvurup, “Mebusan Meclisi başkanlığında bulunmuş kendisi gibi bir kişi için bunun kazanılmış bir hak olduğu” gerekçesiyle “Meclis-i Ayana atanmayı talep ettiği”ni ifade etmiştir. Ona göre Padişah, Ahmet Rıza Bey'den hoşlanmamakta ve onun Meclis başkanlığında bulunmasından rahatsız olmaktaydı. Bu yüzden Ahmet Rıza Bey'in Mebusan Meclisi başkanlığından kurtulmak için bu fırsatı ganimet bilerek Meclis-i Ayana atanmasını sağlayacaktır.³⁴

Ahmet Rıza Bey Meclis-i Ayana atandıktan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı I. Dünya Savaşı'na giriş, savaş çerçevesinde alınan kararlar ve bu kararların uygulanma yöntemleri gibi pek çok konuda muhalif bir tutum almıştır. Özellikle savaş sırasında iâşenin temini konusundaki eleştirileri ve “yiyecek vurgunculuğu” iddiası Cemiyet ile arasındaki gerginliği en üst noktaya taşımıştır. Zira bu iddia sonrasında Merkez-i Umumi üyelerinden Mithat Şükrü (Bleda), Mehmet Emin Seyyit Bey ve Ağaoğlu Ahmet Bey, Ahmet Rıza Bey'i ziyaret ederek “Cemiyetin bu iddialardan üzüntü duyduğunu ve eğer davranışlarını değiştirmemezse Cemiyetten çıkartılacağını” kendisine bildirmişlerdir.³⁵ Ancak Ahmet Rıza Bey kimi zaman Damat Ferit Paşa ile birlikte yaptığı muhalefetinde ısrarcı olmuş ve Cemiyetin otoriter yönetim anlayışına karşı Anayasa'nın - Meclis-i Ayan üyelerine de-sağladığı kanun teklifi sunma hakkından³⁶ yararlanarak tutumunu sürdürmeye devam etmiştir. Tarık Zafer Tunaya'nın ifade ettiği şekliyle “O artık İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısında tek kişilik bir muhalefet partisidir”.³⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti askerî ve mali cephelerde geriledikçe Ahmet Rıza Bey'in muhalefetinin şiddeti artmıştır. Üstelik savaşın Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin aleyhinde geliştiği bir dönemde tahta İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı Vahdettin geçmiştir. Ahmet Rıza Bey, Vahdettin ile teması sonrasında³⁸ 10 Ekim 1918 tarihinde Padişah tarafından Meclis-i Ayan başkanlığına getirilmiştir.³⁹ Vahdettin, Ahmet Rıza Bey'in Meclis-i Ayandaki

³¹ Ziyad Ebüzziya, “Ahmed Rıza”, s. 124-127.

³² Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 32, 52-55.

³³ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 234.

³⁴ Lütfi Simavi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, (haz. Fatih Akyüz ve Fatih Tetik), Timaş Yayınları, İstanbul 2022, s. 150.

³⁵ Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 55-57.

³⁶ Kanun-ı Esasi, 53. madde için bk. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982, s. 7-8.

³⁷ Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 233.

³⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 150.

³⁹ BOA, İ.DUİT, 10/101, 3.M.1327 (31 Mart 1909); Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC), C: 1, T.S.: 5, D: 3, İ: 1, s. 2. Haluk Y. Şehsuvaroğlu, Ahmet Rıza Bey tarafından Sadrazam'a yazılmış bir mektuba dayanarak onun Ayan Meclisi başkanlığına atanma süreci hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; İttihatçılar Ahmet Rıza Bey'in Ayan Meclisi başkanlığını uygun görmüş ancak sonradan bu durumu Padişah'ın istemediği söylentisini çıkartmışlardır. Fakat Ahmet Rıza Bey, Padişah'ın verdiği güvence üzerine bu söylentiye çıkartan İttihatçıları tespit etmiştir (Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 92-93).

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

muhalefedinin “ikbal hırsı”ndan kaynaklandığını düşünmüş ve Meclis Başkanlığına tayin edildiğinde “münasebetsizliğine nihayet vereceğine” inanmıştır.⁴⁰ Ahmet Rıza Bey de Meclis-i Ayan başkanlığına getirilişi münasebetiyle Meclisin beşinci toplantı senesinde yaptığı konuşmasında belirttiği üzere Vahdettin'in İmparatorluğun kurtuluşunu sağlayabileceğini umut etmiştir.⁴¹

Savaş yenilgiyle son bulmuş, İttihatçılar iktidardan ayrılmış ve Ahmet İzzet Paşa kabinesi 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. İttihatçı olarak görülen kabine İtilaf Devletleri ve Sarayın baskısı sonrasında istifa etmiş ve sadrazamlığa 11 Kasım 1918 tarihinde Ahmet Tevfik Paşa getirilmiştir. Bu esnada Meclis-i Mebusanda savaş kabinelerinde görev yapan nazırların yargılanması için bir önerge verilmiş ve nazırların Divan-ı Ali'ye sevki istenmişti. Kanun-ı Esasi gereğince 10'u Heyet-i Ayan'dan olmak üzere toplam 30 kişiden oluşacak Divan-ı Ali'nin tarafsız davranamayacağını düşünen Damat Ferit Paşa Meclis-i Ayandaki İttihatçıları hedef almış ve bunlara Ahmet Rıza Bey'i dâhil etmiştir. Ona göre toplamda 48 kişiden oluşan ve o tarihte 32 mevcutlu Meclis-i Ayanda Ahmet Rıza Bey'in de olduğu İttihat ve Terakki'nin 24 yeminli üyesi bulunmaktaydı. Ahmet Rıza Bey ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensubiyetini kabul ettiği 24 kişiyi “namuslu” ve “hamiyetperver” olarak tanımlamıştır.⁴² Böylece savaş kabinelerinin kimi kararlarına karşı ortaklaşa muhalefet yapabilen Damat Ferit Paşa ile Ahmet Rıza Bey karşı karşıya gelmiştir.

21 Aralık 1918'de Meclisin feshi ile Ahmet Rıza Bey çalışmalarını Paris Konferansı'na gidecek delegelerle bir Şura-yı Saltanat toplanması talebinde yoğunlaşmıştır. Bu girişiminden istediği sonucu elde edemeyen Ahmet Rıza Bey, bütün Fırka temsilcileriyle Meclis-i Ayanda dış siyaseti saptamak üzere 28 Ocak 1919 tarihinde bir toplantı yapmıştır. Ertesi gün Meclis-i Ayanda yapılan özel bir toplantıda; kabinede tasfiye ve Padişah'ın uyarılması konularını ele alacak bir Şura-yı Saltanat toplanması yönünde karar alınmış ve bu karar önce Tevfik Paşa'ya sonra da Padişah'a bildirilmiştir. Ahmet Rıza Bey'in Şura-yı Saltanat toplanması ve muhalefet fırkalarının birleştirilmesi yönündeki girişimleri Hükümet, Saray ve muhalefetten destek görmemiştir. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey, bağımsız kişilerce desteklenecek partiler dışı Vahdet-i Milliye Cemiyetini kurmuştur.⁴³

Vahdettin hem Ahmet Rıza Bey'in girişimlerinden hem de Tevfik Paşa Hükümetinin İttihat ve Terakki içindeki “suçlulara” karşı gereken sertliği göstermemesinden rahatsızlık duymuş ve 4 Mart 1919 tarihinde sadrazamlığa Damat Ferit Paşa'yı atamıştır.⁴⁴ Hükümet, Mebusan Meclisince savaş kabinelerinin savaştaki sorumluluğuna ilişkin yapılmış soruşturmaya ait belgelerin 26 Mart'ta Divan-ı Harb'e verilmesini talep etmiştir. Meclisin feshedilmiş olmasından dolayı Meclis-i Ayan Başkanı sıfatıyla belgeleri elinde bulunduran Ahmet Rıza Bey, bu talebi “yasamanın bağımsızlığına müdahale” olarak görmüş ve reddetmiştir. Vahdettin bu durumu Ahmet Rıza Bey'i Meclis-i Ayan başkanlığından almak için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.⁴⁵ Böylece Ahmet Rıza Bey'in Meclis-i Ayan başkanlığı ve Çürüksulu Mahmut Paşa'nın başkan yardımcılığı görevlerine son verilmiştir. Meclis-i Ayan üyelerinden Mehmet Tevfik Bey hatıratında, Ahmet Rıza Bey tarafından kurulmuş olan Vahdet-i Milliye Cemiyeti'nin Vahdettin ve Damat Ferit Paşa ile Hürriyet ve

⁴⁰ Lütfi Simavi, *a.g.e.*, s. 223.

⁴¹ MAZC, C: 1, T.S.: 5, D: 3, İ: 2, s. 8-9.

⁴² MAZC, C: 1, T.S.: 5, D: 3, İ: 14, s. 176.

⁴³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, c. 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 191-195. Vahdet-i Milliye kurulu için bk. Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s.101-102.

⁴⁴ Sina Akşin, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 173.

⁴⁵ Sina Akşin, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 210-211.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

İtilaf Fırkası mensuplarında yarattığı “kuşku”yu bu değişikliğin gerekçesi olarak değerlendirmiştir.⁴⁶

Meclis Başkanlığına Ahmet Rıza Bey'in yerine Mustafa Asım Efendi, başkan yardımcılıklarına da Aristidi Paşa ve Azaryan Efendi getirilmişlerdir.⁴⁷ Meclis Nizamnamesi'ne göre başkanlık görev süresi bir yıl olmasına rağmen⁴⁸ bu süre dolmadan yeni bir meclis başkanı atanmasını Ahmet Rıza Bey hukuken sorunlu bulmuş ve itiraz etmiştir.⁴⁹

Damat Ferit Paşa, Ahmet Rıza Bey ile arasındaki gerginliği onun tutuklanmasını sağlayarak tırmandırmıştır. Ahmet Rıza Bey'e göre tutuklanmasının arkasındaki isimler Damat Ferit Paşa ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'dir. Yine ona göre birkaç saat süren tutukluluk hadisesinin Hükümet üzerinde yaptığı olumsuz etki üzerine Damat Ferit Paşa korkarak emrini geri almak zorunda kalmıştır. Hatıratında “*Mebusan ve Ayan Meclislerine başkanlık ederek ulusun en büyük birer makamında yıllarca görev yapmış bir adamın canı gibi sokak ortasında tutuklanmasının pek gücüne gittiğini*” ve “*artık İstanbul'da duramaz olduğunu*” belirten Ahmet Rıza Bey tutuklanma girişiminden birkaç gün sonra Roma yoluyla Paris'e gitmiştir.⁵⁰ Henüz Roma'da bulunduğu sırada Sevr'de değişiklik yapılması amacıyla Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Ocak 1921'de düzenlenen Kongre'ye Talat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Cavit Beyle birlikte katılmıştır.⁵¹ Paris'te bulunduğu süre içerisinde Mondros ve Sevr'in hukuksuzluğu konusunda bildiriler yayınlamış ve Milli Mücadele lehinde tutum sergilemiştir. Bununla birlikte yeni ve ulusal bir devletin varlığı düşüncesine uzak bir Osmanlı aydını olduğu için Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul'a dönecek ancak yeni dönemin seçkinleri arasında yer alamayacaktır. Ahmet Rıza Bey hayata gözlerini yumacağı 26 Şubat 1930'a kadar siyasi hayatın dışında kalacaktır.⁵²

Ahmet Rıza Bey'in İttihatçı Yürütme Organının Sınırlandırılmasına İlişkin Tezleri

Ahmet Rıza Bey'in Meclis-i Ayanda İttihat ve Terakki Fırkasına getirdiği eleştirilerin başında Fırkanın kararname çıkartma yöntemi bulunmaktadır. Bunun nedeni İttihat ve Terakki Fırkasının, Kanun-ı Esasi'nin hükümlere devleti kanun hükmünde kararnamelerle yönetmek yetkisini tanıyan 36. maddesine dayanarak düzenlediği kararnamelerin niteliği, niceliği ve çıkartılma yöntemidir. Kanun-ı Esasi 36. maddesi ile meclisin kapalı olduğu ya da toplanamadığı zamanlarda hükümlere bazı şartlar dâhilinde kanun hükmünde karar

⁴⁶ Mehmet Tevfik Biren, “Bir Devlet Adamının” Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (haz. F. Rezan Hürmen), Cilt: 2, Arma Yayınları, İstanbul 1993, s. 159.

⁴⁷ BOA, İ.DUİT, 10/104, 28 C 1337/31 Mart 1919.

⁴⁸ 1917 Tarihli Ayan Meclisi Nizamnamesi'nin 1. ve 2. maddeleri için bk. Şeref İba, *Parlamento İç Tüzük Metinleri Osmanlı'dan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 593.

⁴⁹ Ayan Meclisi üyeliğinin geçerli olabilmesi ve üyelere maaş verilebilmesi için Meclis açılır açılmaz üyelerin yemin etmesi gerekmektedir. Mustafa Asım Efendi ise Meclisin fesih hâlinde bulunduğu bir sırada Ayan Meclisine atanmıştır. Mehmet Tevfik Bey anılarında bu usulsüzlüğe işaret etmiştir (Mehmet Tevfik Biren, *a.g.e.*, s. 159-160).

⁵⁰ Damat Ferit Paşa'ya göre “Fransız yanlısı” olan Ahmet Rıza Bey'in Vahdet-i Milliye Heyeti'ni Ayan Meclisinde toplamak gibi “gayr-ı kanuni” hareketleri İngilizlerde işgal isteği uyandırmaktaydı. Ahmet Rıza Bey aslında etkinliği kalmamış olan Vahdet-i Milliye Heyeti'nin faaliyetleri bahane edilerek tutuklanmıştır. (Sina Akşin, *a.g.e.*, Cilt: 1, s. 211). İtilaf Devletleri'nin daha fazla İttihatçıyı tutuklamak için kullanacakları soruşturma belgelerinin Ahmet Rıza Bey tarafından teslim edilmemesi, onun tutuklanmasına esas gerekçeyi oluşturmuştur. Zira kendisinin de ifade ettiği üzere Ahmet Rıza Bey'in tutuklanacağına ilişkin söylentiler tutuklanmasından önce başlamıştır (Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 106-108).

⁵¹ Ahmet Rıza Bey'in 1919 yılı ortalarından itibaren Avrupa'daki faaliyetleri ve Kurtuluş Savaşı'na ilişkin tutumu için bk. Eminağ Malkoç, *Ebü'l-Ahrâr Ahmet Rıza Bey Bir Pozitivistin Hayatı Yazışmaları ve Düşünce Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul 2017, s. 80-94

⁵² Erdem Sönmez, *a.g.e.*, s. 131.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

almak yetkisi tanımıştır. Hükümetler bu yetkiyi devletin tehlikeden korunması, genel emniyeti sağlayabilmek için kaçınılmaz bir zorunluluğun ortaya çıkması ve Kanun-ı Esasi'ye uygunluk şartlarına bağlı kalarak kullanabileceklerdir. Ahmet Rıza Bey'e göre İttihat ve Terakki Hükümetleri bu koşulları sağlamaksızın ya da Ermenilerin tehcir edilmesi ve Ermeni mallarının tasarrufu gibi önemli konularda tek başına karar almak için özellikle meclis tatil dönemlerinde kararname çıkartarak ve çıkartılan kararnamelerin meclislere gönderilmesini geciktirerek Kanun-ı Esasi'yi suiistimal etmektedir.⁵³

Ahmet Rıza Bey'in eleştirisini sıklıkla dile getirmesinin nedeni II. Meşrutiyet Dönemi'nin sıkıyönetim⁵⁴ ve meclis fesih⁵⁵ kararları açısından yoğun bir süreç olmasıdır. Bu dönemlerde hükümetler yetkileri kapsamındaki kanun-ı muvakkatler aracılığı ile yürütme görevinde bulunmuşlardır. Ülkede 31 Mart Olayı üzerine 25 Nisan 1909 tarihinde başlayan sıkıyönetim idaresi Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin üç aylık olağan yönetim kararı istisna tutulduğunda 1918 yılına kadar aralıksız devam etmiştir.⁵⁶ Yine Meşrutiyet meclislerinin siyasi hayatları da istisnasız fesihle son bulmuştur. Bu sayede Meşrutiyet hükümetleri sıklıkla kararname çıkartmak yetkisine başvurmuştur.

Kanun-ı muvakkatler; biri 5 Ağustos 1912 tarihli meclis feshinden yeniden açılacağı 14 Mayıs 1914 tarihine dek, diğeri savaş yıllarında olmak üzere Meşrutiyet'in iki döneminde yoğunlaşmıştır. 1908-1918 yılları arasında hükümetlerce toplam 1061 kanun-ı muvakkat çıkartılmıştır.⁵⁷ İttihat ve Terakki Fırkasının kararname çıkartma yetkisini bu şekilde sıklıkla kullanması, eleştirilere neden olmuştur.⁵⁸ Muhalefete göre Fırka bu yetki üzerinden “yok kanun yap kanun” ve “yaparım olur, bozarım olmaz”⁵⁹ anlayışlarını geliştirmiştir. Bu yöntemle İttihatçılar için “engelsiz” ve “hızlı” biçimde karar alınması sağlanmış olurken savaşın olağanüstü şartları da buna elverişli bir ortam yaratmıştır. Kanun-ı muvakkatler vasıtasıyla sergilenen bu tutum muhalefetten önemli eleştirileri beraberinde getirmiştir.⁶⁰

⁵³ Hükümet, devleti bir tehlikeden veya genel emniyetin bozulmasından korumak için kaçınılmaz bir zorunluluk ortaya çıktığı ve bu konuda konulmasına gerek görülecek kanunun görüşülmesi için meclisin toplanmasına vakit uygun olmadığında Anayasa'ya aykırı olmamak koşuluyla, Mebusan'ın toplanmasıyla alacağı karara kadar geçerli olacak kararlar alabilir. Bk. Kanun-ı Esasi, 36. madde için bk. Tarhan Erdem, *a.g.e.*, s. 6.

⁵⁴ II. Meşrutiyet Dönemi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti sıkıyönetim idaresine sıklıkla başvurmuştur. 25 Nisan 1909'dan -Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin görev süresi dışında- I. Dünya Savaşı sonuna kadar sıkıyönetim kararları alınmıştır. Ayrıntılar için bk. Osman Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harbi Örfiler 1877-1922*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1996, s. 21-25.

⁵⁵ Bu bağlamda 17 Aralık 1908 Meclisi 18 Ocak 1912'de; 18 Nisan 1912 Meclisi 5 Ağustos 1912'de; 14 Mayıs 1914 Meclisi 21 Aralık 1918'de ve 12 Ocak 1920 Meclisi 11 Nisan 1920'de olmak üzere feshedilmişlerdir. (Ahmet Ali Gazel, “Osmanlı Devleti'nde Parlamento Fesihleri 1877-1920”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, Bahar 2022, s. 67-101.

⁵⁶ Osman Köksal, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Düster ve Takvim-i Vekayi* kaynaklı çalışmasının sonucunda 1908-1918 arasında 1061 ve 1918-1922 yılları arasında 621 adet kanun-ı muvakkat çıkartıldığını saptamıştır (Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1975, s. 113-114). Ayrıca bk. Seda Örsten Esirgen, “Türk Hukuk Tarihinde Kanun-ı Muvakkat Kavramı ve Uygulaması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 71, Sayı: 1, 2022, s. 490.

⁵⁸ Tarık Zafer Tunaya, uzun yıllar devam eden sıkıyönetim ve meclis hayatını kesintiye uğratan fesih uygulamalarının hukukun durmasına ve hukukiliğin bozulmasına yol açtıklarını ve “kanun-ı muvakkatler” gibi istisnai hukuksal kurumların sürekli hâle gelmelerine neden olduklarını belirtmektedir (Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, Cilt: 3, s. 466).

⁵⁹ Falih Rıfkı Atay, *Zeytin Dağı*, Bateş Yayınları, İstanbul 1981, s. 78.

⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, cemiyetin kanun-ı muvakkatlerden yalnızca hızlı karar alabilmek için değil laikliğin hukuk sistemine girmesine olanak sağlamaları bakımından da yararlandığını belirtmektedir (Tarık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 466-469).

**3. Devre Toplantı Senelerinde Hükümetten Gönderilen Kararname ve Kanun
Layihalarını Gösteren Tablo⁶¹**

SENELER	KARARNAMELER			KANUN LAYİHALARI		
	Meclise Gönderilen	Meclişçe Muamelesi Tamamlanan	Bakaya Kalan	Meclise Gönderilen	Meclişçe Muamelesi Tamamlanan	Fesih Tarihine Kadar Görüşülemeyen
İctima-i Fevkalade	574	486	88	52	42	10
I. İctima	267	202	65	134	117	17
II. İctima	1	-	1	132	119	13
III. İctima	115	95	20	66	40	26
IV. İctima	26	10	16	127	89	38
V. İctima	23	2	21	34	8	26
Yekûn	1006	795	211	545	415	130

Ülkenin yaklaşık yirmi bir ay meclissiz yönetildiği dönemde çıkartılmış olan 574 kanun-ı muvakkat Meclisin İctima-i Fevkalade Döneminde gündeme alınmıştır. Mebusan Meclisine hükümetlerce altı toplantı yılı için sırasıyla 574, 267, 1, 115, 26 ve 23 adet kararname ile yine sırasıyla; 52, 134, 132, 66, 127 ve 34 adet kanun layihası gönderilmiştir. Böylece 3. devreye ait toplantı senelerinde Meclis-i Mebusana toplam 1006 kararname ve 545 kanun layihası gelmiştir.

Meclis-i Mebusanda işlemi tamamlanarak Meclis-i Ayana gönderilen kanun layihası ve kanun-ı muvakkatlerin sayısı tespit edilememiş ancak gönderilen tezkire sayısı altı toplantı dönemi için saptanabilmektedir. Buna göre İctima-i Fevkalade döneminde Meclis-i Mebusanda 486 kararname ve 42 kanun layihasının işlemi tamamlanmış olup Meclis-i Ayana 233 tezkire gönderilmiştir. Meclis-i Mebusan Meclis-i Ayana birinci toplantı senesinde 202 kararname ile 117 kanun layihası, ikinci toplantı senesinde 119 kanun layihası, üçüncü toplantı senesinde 95 kararname ile 40 kanun layihası, dördüncü toplantı senesinde 10 kararname ile 89 kanun layihası ve beşinci toplantı senesinde 2 kararname ile 8 kanun layihası göndermiştir. Meclis-i Ayana birinci toplantı senesinden itibaren Meclis-i Mebusandan gelen tezkire sayısı ise sırasıyla 166, 271, 266, 163 ve 16'dır.⁶² Meclis-i Mebusanda işlemi tamamlanan kararname ve kanun layihalarının sayıları ile Meclis-i Ayana gelen tezkire sayılarının karşılaştırılması sonucunda ilk iki toplantı senesinde Meclis-i Ayan gündeminde de kararname görüşmelerinin yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

14 Mayıs 1914 tarihinde Meclis-i Umuminin açılmasıyla birlikte Meclis-i Mebusana gelen kanun-ı muvakkatlerin sayısı tepkilere neden olmuştur. Tepkiler kararnamelerin sayısı, çıkartılma biçimlerinin Kanun-ı Esasi'ye aykırılığı ve özellikle bu yöntem üzerinden İttihat ve Terakki Fırkasının kuvvetler ayrılığını bozarak yasama yetkisini gasp ettiği iddiaları üzerinde biçimlenmiştir.⁶³ Meclis-i Ayanda bu husustaki eleştiriler Ahmet Rıza Bey tarafından yapılmıştır.

Kanun-ı muvakkatlerin Meclis-i Ayandaki müzakereleri sırasında sıklıkla Hükümetin tavrını Anayasa'ya aykırılığı iddiası üzerinden eleştiren Ahmet Rıza Bey, çareyi Kanun-ı

⁶¹ *Meclis-i Mebusan Üçüncü Devre-i İntihabiye Resmi ve Umumi Fihristi*, Meclis-i Mebusan Matbaası, Dersaadet 1335, s. 505.

⁶² *Meclis-i Mebusan Üçüncü Devre-i İntihabiye Resmi ve Umumi Fihristi*, Meclis-i Mebusan Matbaası, Dersaadet 1335, s. 509.

⁶³ Geniş bilgi için bk. Seda Örsten Esirgen, *a.g.e.*, s. 477-514.

**İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön
Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği**

Esasi'nin hükümetlere bu yetkiyi veren 36. maddesinin tadilinde görmüştür. Ahmet Rıza Bey 15 Ocak 1918 tarihinde Meclis-i Ayanda görüşülen önergesinde hükümetlerin, 36. madde ile belirlenen devletin savaş ve benzeri bir tehlike içinde olması, genel güvenliğin tehlikeye düşmesi ve “zarure-i mübreme”nin oluşması gibi koşulları gözetmeksizin kanun-ı muvakkatler çıkarttığını ifade etmiştir. Bu yüzden 1909 değişiklikleri gereğince çıkartılmış kararnamelerin meclis açılışını takip eden ilk oturumda derhâl görüşülerek kabul ya da reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ahmet Rıza Bey sorunun, maddeye ilave edilecek bir fıkra ile çözülebileceğini düşünmekteydi. Önerisi; bu şekilde çıkartılmış kanun-ı muvakkatlerin bir ay içerisinde görüşülerek kabul edilememeleri durumunda hükümsüz sayılmalıydı. Ancak Kanun-ı Esasi değişikliği için gereken 2/3 oy çoğunluğun Meclis-i Ayanda sağlanamaması nedeniyle teklifin görüşülmesi ertelenmiştir.⁶⁴

Erteleme kararını “kasıt” olarak değerlendiren Ahmet Rıza Bey 29 Ocak 1918 tarihinde aynı konuda yeni bir önerge hazırlamış ve Hükümeti meclislerin onayı olmaksızın kararnamelerle vergi aldığı için eleştirmiştir. Ahmet Rıza Bey önergenin gündeme alındığı 5 Şubat 1918 tarihinde Meclisten, usule uygun olmayan kanun-ı muvakkatlerin uygulamadan kaldırılmasını ve diğerlerinin bir toplantı dönemi içerisinde görüşülmemeleri durumunda “hükümden sakıt” sayılmalarını talep etmiştir. Yeni önerge altı kişiden oluşturulacak bir Encümen-i Mahsusa havale edilirken⁶⁵ Kanun-ı Esasi değişikliği konusunda Meclis-i Ayana bu kez Hükümetin hazırladığı bir layiha gelmiştir.

Hükümet devam eden savaş yüzünden Meclis-i Umuminin çalışma süresini uzatmak istemiş ve bu amaçla Kanun-ı Esasi'nin ilgili 69. maddesinde değişiklik öngören bir kanun layihası düzenlemiştir. Meclis-i Ayan 12 Mart 1918 tarihinde gündemine aldığı layihayı Nizamnamesi gereği Kanun-ı Esasi Encümenine sevk ederken Ahmet Rıza Bey aynı konuda verilmiş iki teklife Meclisçe eşit muamelede bulunulmadığı düşüncesini; kendi teklifinin “bir aydan beri çekmecelerde saklı tutulduğu” sözleriyle dile getirmiştir. Ona göre kendi teklifinin Hükümetin layihısından önce Encümene gitmesi ve Mecliste görüşülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Meclis-i Ayan “Hükümetin emrine tabi bir heyet”ten ibaret olacaktır. Bu gelişme üzerine Ahmet Rıza Bey'in teklifi 14 Mart 1918 tarihinde Meclis gündemine tekrar alınmıştır. Ancak bu kez de anayasa değişikliği teklifi sunma yetkisinin Meclis üyelerinde değil Mecliste bulunduğu belirtilerek önergenin Kanun-ı Esasi Encümenine gönderilmesine karar verilmiştir.⁶⁶ Encümen 24 Mart 1918 tarihli mazbatası ile Kanun-ı Esasi'nin Hükümete ve Meclise verdiği hakların tartışılmayacağı ve Meclislerin kanunları inceleme haklarının şekil ve müddet bakımından sınırlandırılmayacağı yönünde tutum almıştır. Encümen Meclislerin sakıncalı buldukları kararları yürürlükten kaldırma hakkına Kanun-ı Esasi ile zaten sahip olmaları nedeniyle Ahmet Rıza Bey'in önerdiği değişikliğe gerek olmadığı yönünde görüş bildirmiştir.⁶⁷ Ancak Meclis-i Ayanda karar yeter sayısı sağlanamadığından teklifin görüşülmesi bir sonraki oturuma bırakılmıştır.⁶⁸

Ahmet Rıza Bey Encümenin, Hükümetle kanun teklifi arasında çıkmaza girdiğini düşünmektedir. Ona göre Kanun-ı muvakkatlerin bir ay içerisinde Meclisçe kabul edilememeleri durumunda hükümsüz olacakları kararı Encümen tarafından onaylanırsa Hükümetin eli bağlanmış olacaktır. Bu yüzden aslında Hükümeti kurtarmaya çalışan Encümen zor duruma düşmüş ve hem Hükümeti hem de Meclisi itham yoluna gitmiştir.⁶⁹

⁶⁴ MAZC, C: 1, T.S.: 4, D: 3, İ: 18, s. 231-234. Kanunun teklifinin Meclis-i Ayanın 3/2 çoğunluğunun olduğu bir oturumda görüşülmesi için ayrıca bk. “Meclis-i Ayan”, *Sabah*, 16 Kanun-ı Sani 1334/1918, s. 2.

⁶⁵ MAZC, C: 1, T.S.: 4, D: 3, İ: 23, s. 335-340.

⁶⁶ MAZC, C:2, T.S.: 4, D: 3, İ: 37, s. 126-128. Encümenin 4. Toplantı senesindeki üyeleri; 1. Şubeden Salih ve Aristidi Paşalar, Nuri ve Seyyit Beyler ile 2. Şubeden Hayri, Bohor ve Dilberzare Efendiler ve İbrahim Bey'dir. Ayrıca bk. “Meclis-i Ayan”, *Sabah*, 15 Mart 1334/1918, s. 2.

⁶⁷ Mazbata için bk. MAZC, C: 2, T.S.: 4, D: 3, İ:41, s. 222.

⁶⁸ “Dâhili Şu'ûn : Meclis-i Ayan”, *Sabah*, 25 Mart 1334/1918, s. 1.

⁶⁹ MAZC, C: 2, T.S.: 4, D: 3, İ: 42, s. 243.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

25 Mart 1918 tarihli oturumda İttihat ve Terakki Fırkasının Meclis-i Ayandaki üyelerinden hukukçu Mehmet Emin Seyyit Bey Hükümetin kanun-ı muvakkat çıkartma yetkisini Kanun-ı Esasi'den aldığını ve Encümenin önergeyi “sakite bir söz isnad olunmaz”⁷⁰ hükmüne dayanarak değerlendirdiğini belirtmiştir. Ona göre önerge, “sakite bir söz istinat etmekten ibaret”tir. Çünkü Ahmet Rıza Bey, bir ay içerisinde değerlendirilmeyen, böylece “sükût edilmiş olan” bir durumda ret kararı alınmasını talep etmektedir ki bu da hukuk ilkelerine uygun değildir. Encümenin görüşü “Kanun-ı Esasi’ye ve meşrutiyet esaslarına uygun bulunmayan önergenin reddedilmesi” yönündedir. Önergenin teklif hâline getirilerek Mebusan Meclisine gönderilmesi için yapılan oylamada yalnızca Ahmet Rıza Bey, Tefvik, Mahmut ve Damat Ferit Paşalar lehte oy kullanmışlardır.⁷¹

Ahmet Rıza Bey İttihatçıların önemli konularda kanun-ı muvakkatlerle karar aldığını ve gerektiğinde bunları çoğunluğunu oluşturduğu Meclis-i Mebusanda bekleterek muhalefeti engellediği yönündeki eleştirisini sonraki dönemlerde de dile getirecektir. Önergesinin teklif haline getirilmesinin dahi engellenmesi Ahmet Rıza Bey’in bir başka yönetime başvurmasına yol açacaktır. Ahmet Rıza Bey bazı kanun-ı muvakkatlerin uygulanmasını engellemek için bunları yürürlükten kaldıran ya da yeni baştan düzenleyen teklifler hazırlayacaktır. Bunlardan iki önemli örnek yürütmenin yetkilerini sınırlandırmak açısından dikkat çekmektedir. Ahmet Rıza Bey’in bu husustaki ilk girişimi hükümetin tehcir edilen Ermeni mallarını tasarrufu hakkındadır. Diğeri ise iaşenin temini için yeni bir teşkilat kurmakla ilgilidir.

Ermeni Tehciri Üzerinden Yürütmenin Yetkilerini Sınırlandırma Uğraşı

Ahmet Rıza Bey, Paris’te bulunduğu zamanlarda azınlıkların ayrılıkçı talepleri konusundaki görüşlerini Meşveret Gazetesi’nde dile getirmiştir. Özellikle Ermeni ayrılıkçı taleplerine⁷² neden olarak gördüğü II. Abdülhamit ve hükümetlerini “barış ve asayiş içinde tatlılıkla ilerleme ve medenileşme” yolunu tutmadıkları için suçlamış ve Osmanlıcılık ideolojisini savunmuştur. İmparatorluğun yıkılışını “düzen içinde bir arada yaşamak”la aşacağını düşünen Ahmet Rıza Bey bu amaç için Comte’un “intizam, birlik ve yeknesaklık” düşüncesinden yararlanmak istemiş ve diğer Jön Türkler gibi milliyetçilik akımının gücünü ilk başta fark edememiştir. Zira Ermeniler henüz I. Dünya Savaşı başlamadan ayaklanacaklardır.⁷³

İttihat ve Terakki Fırkası savaş koşullarında ülke aleyhine değerlendirdiği Ermeni ayaklanma ve faaliyetlerine yönelik tedbirler almayı kararlaştırmıştır. Bunlardan ilki komitelerin vilayetlerdeki şubelerinin kapatılması, bütün evraklarının ele geçirilmesi, ellerindeki silahların toplatılması ve komitelerle iş birliği içinde olan Ermenilerin gözaltına alınmasını amaçlayan 24 Nisan 1915 tarihli karardır.⁷⁴ Bu kararı Talat Paşa’nın Meclis-i Vükela’ya sunduğu 26 Mayıs 1915 tarih ve 270 numaralı tezkiresi takip etmiştir. Meclis-i Vükela tarafından 30 Mayıs’ta kabul edilen tezkire ile Ermenilerden geriye kalan taşınır ve

⁷⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin 67. maddesi: “sakite bir söz isnad olunmaz. Lakin ma’raz-ı hacette sükût beyandır.” (Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul 2008, s. 81).

⁷¹ MAZC, C: 2, T.S.: 4, D: 3, İ: 42, s. 245-248.

⁷² Ermeni ayrılıkçı talepleri 19. yüzyılın son çeyreğinde uluslararası çevrelerce dikkate alınmış ve 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi ile kısmen karşılanmıştır (Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 24-26).

⁷³ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, 192-196.

⁷⁴ *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, (haz. Recep Karacakaya, vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 125-126. Ayrıca bk. Bülent Bakar, *a.g.e.*, s. 68-71.

**İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön
Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği**

taşınmazlar hakkında düzenlemeler yapılmıştır.⁷⁵ 27 Mayıs 1915 tarihli kanun-ı muvakkatle⁷⁶, tehcir başlatılmış ve bu süreç beraberinde Ermeni mülklerine yönelik düzenlemeleri getirmiştir. Bu hususta önce 10 Haziran 1915 tarihli “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlak ve Arazinin Keyfiyet-i idaresi Hakkında Talimat” yayımlanmıştır. Talimatname ile Emval-i Metruke Komisyonlarının kurulması ve Ermenilerden kalan mallara ilişkin düzenlemelerin komisyonlarca yapılması kararlaştırılmıştır. Ermenilerin Osmanlı Devleti ile yabancı devletler ve bunların şirketlerine ilişkin bir borç kaydı bulunmaması ve alacaklı konumunda bulunan Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükümetlerinden gelen baskıların artması nedenleriyle Hükümet bu konuda ayrı bir kanun-ı muvakkat yapmıştır.⁷⁷ On bir maddeden oluşan 26 Eylül 1915 tarihli “Aher Mahallere Nakl Edilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”le Ermenilerin borç, alacak ve kredilerinin idaresi Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonlarına bırakılmıştır.⁷⁸

Ermenilerin ayrılıkçı eylemleri gibi İttihatçıların tehcir ve Ermeni mallarına yönelik kararları da Ahmet Rıza Bey'in İmparatorlukta “düzen” “reform” ve “ilerleme” aracılığıyla “birlik” sağlanabileceği yönündeki teorisine zıt düşmüştür. Ahmet Rıza Bey Ermeni milliyetçiliğinin artık Osmanlıcılık ideolojisi içerisinde eritilemeyeceğini fark etmiş olsa da İttihatçıların bu konuda aldığı kararları onaylamamıştır. Comte'culuğunun özelliklerinden olan toplumu sağlamlaştırmak, unsurlarını uyumlu hâle getirmek ve dağınıklıktan kurtarmak düşüncesi ile başından beri savunduğu şiddet yoluyla edinilmiş tüm kazanımlara karşı olan tutumu bu politik sorun konusunda da devamlılık göstermiştir.⁷⁹ Ona göre ilerleme ve yenileşme taraftarı olan bir devlet dikkatli davranarak tecrübelerden yararlanmalıdır.⁸⁰

Ahmet Rıza Bey kanun-ı muvakkatin uygulanmasına engel olmak amacıyla kanunun yayımlandığı tarihten itibaren geçerli olacağını hükme bağlayan 11. maddesinin tadiline yönelik bir kanun teklifi hazırlamıştır. Teklifi inceleyen Layiha Encümeni Ahmet Rıza Bey'in teklifinin hâlihazırda Meclis-i Mebusanda bekleyen kanun-ı muvakkatle birlikte değerlendirilmesi yönünde görüş bildirmiştir.⁸¹

Ahmet Rıza Bey Meclis-i Ayanın 13 Aralık 1915 tarihinde gündeme aldığı kanun teklifini dört esas üzerinden değerlendirmiştir. Öncelikle Encümen önerisinin kabulü durumunda Ermenilerin telafisi imkânsız kayıplar yaşayacağını; “...Bu kanun buraya gelip müzakere olununcaya kadar ne mal kalacak ne mülk. Bade harabi'l-Basra. Biz ne müzakere edeceğiz?” sözleriyle dile getirmiştir. İkinci olarak ona göre Meclis açılmadan üç gün önce

⁷⁵ Dâhiliye Nezareti “düşmanla iş birliği yapan, masum halkı katleden ve isyan çıkaran Ermenilerin, harp harekât alanlarından uzaklaştırılarak Musul, Zor, Halep ve Suriye'nin bazı bölgelerine sevk edilmeleri” için 26 Mayıs 1915 tarih ve 270 numaralı bir tezkire düzenlemiştir. Bu tezkire üzerine 30 Mayıs 1915 tarihinde Meclis-i Vükela 30 Mayıs 1915 tarihli kanun-ı muvakkatle Ermenilerin tehcir edilmesini kararlaştırmıştır (*Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, s. 155-157).

⁷⁶ “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler için Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, *Düstur*, Tertip: 2, Cilt: 7, nr. 244, 14 Mayıs 1331, s. 609. Ayrıca bk. “Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler için Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, *Takvim-i Vekayi*, nr. 2189, 19 Mayıs 1331.

⁷⁷ Firdes Temizgüney, *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 47-58, 60-61.

⁷⁸ “Aher Mahallere Nakl Edilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat.”, *Düstur*, Tertip: 2, Cilt: 7, nr. 351, 17 Zilkade 1333/13 Eylül 1331, s. 737-740. Ayrıca bk. “Aher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat.”, *Takvim-i Vekayi*, nr. 2203, 18 Zilkade 1333/14 Eylül 1331.

⁷⁹ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 183.

⁸⁰ “...Terakki ve tecdid taraftarı olan bir devlet vukuattan daima mütenebbih olmalı ve tecrübeden istifade etmelidir”. Mustafa Gündüz ve Musa Bardak, *Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve “Vazife ve Mesuliyet” Eserleri*, Divan Kitap, İstanbul 2011, s. 68.

⁸¹ MAZC, C: 1, T.S.: 2, D: 3, İ: 10, s. 133-136.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

alınan bu kararların kanun-ı muvakkat yoluyla icra edilmesi Kanun-ı Esasi'ye aykırıdır. Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Mebusana gönderilmiş bir kanunun artık Meclisin malı sayılacağını belirterek yürürlükten düşmüş ve hükümlerinin geçersiz kabul edilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Yine ona göre Ermenilerden kalan mallar için kanun-ı muvakkatte yer alan “emval-i metruke” ibaresinin kullanımı doğru değildir. Zira Ermeniler mallarını isteyerek terk etmemiş, yerlerinden zor ve kuvvetle çıkartılmışlardır. Ahmet Rıza Bey'in üzerinde durduğu son husus, Ermeni mallarının değerinde satılmayacak olması nedeniyle uğrayacakları zarar ve haksızlıktır. Ayrıca anayasa ve meşrutiyetin olduğu bir ülkede razı olmadıkça hiç kimsenin malını satmaya mecbur edilemeyeceğini ve bunun Kanun-ı Esasi'nin yirmi birinci maddesine aykırı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenlerle kanunu yürürlüğe koyan 11. maddesinin tadili yoluyla kanunun uygulanmasına engel olmak istemiştir. Ancak Meclis-i Ayanda Ahmet Rıza Bey'in teklifinin, Meclis-i Mebusana gönderilmiş olan kanun-ı muvakkatle birlikte değerlendirilmesine ve hıfzına karar vermiştir.⁸²

İttihat ve Terakki Fırkası, Meclis-i Ayanda da çoğunluğu elinde bulundurduğu için bir kez daha Ahmet Rıza Bey'in muhalefeti sonuçsuz bırakmıştır. Ancak Ahmet Rıza Bey savaşın sonuna kadar İttihatçılarca çıkartılan kararnamelerin uygulanmasını engellemeye çalışacaktır. Bunlardan bir diğeri ülkenin iâşe sorunu hakkındadır.

İâşe Sorunu Üzerinden Yürütmeye Yönelik Eleştiriler

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde panik baş göstermiş ve halk temel tüketim maddelerine yönelmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ise Havaic-i Zaruriye Komisyonu ve Heyet-i Mahsusa-i Ticari⁸³ gibi teşkilatlar kurarak ve kanun-ı muvakkatlere başvurarak fiyat artışını engellemek ve iâşenin teminini sağlamak istemiştir.

Ahmet Rıza Bey ise savaşın başlangıcından itibaren iâşe sorunundan İttihat ve Terakki Fırkasını sorumlu tutmuştur. Şeyhülislam Hayri Efendi'ye henüz 13 Nisan 1916 tarihinde yazdığı bir mektupta genel ve ekonomik durumu şu sözlerle değerlendirmiştir:

“Balkan Savaşı'ndan ezilmiş derecesinde yenilmiş olarak çıkan devletin, önce genel durumunu incelemeden geçirmek; ikinci olarak aslında servet kaynakları kıt, taşıt araçları sınırlı olan ülkenin gereksinimlerini, eldeki gereçlerini sorup anlamak ve ona göre eksikleri tamamlamak; üçüncü olarak da bir kez bilgili kişilere danışmak, sonra gerekirse savaşa girmek gerekirdi. Bunların hiç biri yapılmadı... Durumun vahim olduğunu herkes az çok biliyor, hiss ediyor. Şehit ya da hasta olarak ölenlerin, sakat kalanların sayısı yarın yurdu askersiz ya da çiftçisiz bırakacak derecede korkunçtur... Bir çok savaş ve nakliye gemimiz battı... Ulusun bugün yarısı yiyecekten, sığınaktan yoksundur... Hükümetin, günümüzdeki bunalımla uyumlu olmayan sınırsız harcamaları ve savurganlıkları, saygınlığımızı ve mali bağımsızlığımızı tehlikeye düşürdü. Bir yandan paranın az ve nakit kaymelerin kısmen değersiz, başkent dışında itibarsız olması; öte yandan ticaret özgürlüğüne müdahale edilmesi, alışverişi durdurdu. Açlık ve yoksulluk ulusun hemen her tarafını istila etti. Bu yokluktan sefillikten ulusun sağlığının etkileneceği ve pek zarar göreceği pek apaçıktır.”⁸⁴

Fırkanın Talat Paşa'nın başını çektiği sivil kanadı ise iâşe meselesini orduya devredeceği 18 Ağustos 1917 tarihine kadar yeni kanun-ı muvakkatler çıkartmaya ve kuruluşlar oluşturmaya devam edecektir.⁸⁵ 23 Temmuz 1916 tarihinde İâşe Kanun-ı

⁸² MAZC, C: 1, T.S.: 2, D: 3, İ: 10, s. 133-136.

⁸³ Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016, s. 172-174.

⁸⁴ Ahmet Rıza, *a.g.e.*, s. 71-72.

⁸⁵ “Mevâdd-ı gıdaiyye ve havayic-i sairinin suret-i fûruht ve tevzii hakkında kanun-ı muvakkat ile İstanbul Şehremaneti ve valiler usulsüz satış, stokçuluk gibi faaliyetlere karşın dükkân kapatmak, mallarına el koymak,

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

Muvakkati ile Alman iâşe örgütüne⁸⁶ benzer bir örgütlenme girişiminde bulunulacak⁸⁷ ve örgütlenmeyi tamamlayıcı düzenlemeler yapılacaktır.⁸⁸ Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen, para piyasalarındaki darlık, küresel ve yerel ulaşım sıkıntıları, karaborsa, stokçuluk, iâşe ve enflasyon savaş ekonomisinin temel sorunları olmaya devam etmiştir.

Hükümetin iâşe meselesinde kanun-ı muvakkatlerle aldığı tedbirlerin yeni sorunlar yarattığını düşünen Ahmet Rıza Bey, temel gıda maddelerinin teminindeki sıkıntıların bir iâşe teşkilatı kurularak giderilebileceğini düşünmüştür. Bu amaçla 25 Ocak 1917 tarihinde Meclise bir iâşe teşkilatı kurulması hakkında kanun teklifini sunmuştur. Ona göre iâşe sorunun çözümüyle düşmana karşı aç kalmamak için de mücadele edilmiş, askerî sıkıntılar giderilmiş ve savaşın başarıyla tamamlanması sağlanmış olacaktır. Kanunun işlevsel olabilmesi, üretimin sağlanabilmesi ve verim alınabilmesi için iyi bir teşkilat gereklidir.⁸⁹

Meclis-i Ayanın Layiha⁹⁰, Mülkiye ve Ziraat Encümenleri tarafından değerlendirilen teklif ve buna ilişkin mazbata Sadrazam Talat Paşa'nın da bulunduğu 19 Şubat 1917 tarihli oturumda görüşülmüştür. Talat Paşa Hükümetin de karaborsacılığa ve enflasyona mâni olmak için bir çalışma yaptığını⁹¹ belirterek aynı konu hakkındaki iki teklifin birleştirilmesi önerisinde bulunmuştur. Ahmet Rıza Bey'in bulunmadığı bu oturumda teklifin Hükümete gönderilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu durum üzerine Ahmet Rıza Bey Meclis-i Ayanda 26 Kasım 1917 tarihinde görüşülecek olan yeni bir takrir düzenlemiştir. Kendisinin bulunmadığı bir oturumda layihanın görüşülmesini ve Talat Paşa'nın vaatleri üzerinden iâşe işlerinin Hükümete bırakılmasını eleştiren Ahmet Rıza Bey, ülkenin zaruri işlerinin yapılmasında hiçbir gelişme olmadığını, halkın kuru ekmek temininde dahi zorluk yaşadığını söylemiştir. Görüşmeler sonunda iâşe meselesinin çözümüne ilişkin bir kanun hazırlanarak bu amaç için çalışacak özel bir Encümen seçilmesine karar verilmiştir.⁹² Ahmet Rıza Bey'in de üyeleri içinde yer aldığı Encümen⁹³ çalışmaları sonucunda bir mazbata düzenlemiştir.⁹⁴ Mazbatada ifade edilen Encümen görüşü; Harbiye ve Ziraat Nezaretlerinin ortaklaşa çalışması, satın alma bedellerinin sonraya ertelenmesi, nakil vasıtalarından halkın eşit bir şekilde yararlanması, hariçten getirilecek gıda maddelerinin miktarının arttırılması ve halka adil ve eşit bir biçimde

para ve hapis cezası vermek yetkilerine sahip olmuştur (Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 3, Kısım:1, Ankara 1991, s. 536).

⁸⁶ I. Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra Almanya'da gıda arzına yönelik kapsamlı yasal düzenlemeler yapılmış, bunları yürütecek devlet kurum ve kuruluşları oluşturulmuştur. Bunlardan birisi de Haziran 1915'te kurulan ve ülkedeki tüm tahıl sektörünü tekeline alan Alman İmparatorluğu Tahıl İdaresi (Reichsgetreidestelle)'dir. <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ersterweltkrieg/alltagsleben/zwangsbewirtschaftung> (Erişim Tarihi: 09.05.2025)

⁸⁷ Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 188-189.

⁸⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s. 536-537.

⁸⁹ MAZC, C: 1, T.S.: 5, D: 3, İ: 24, s. 315-316.

⁹⁰ MAZC, C: 1, T.S.: 5, D: 3, İ: 25, s. 331-332.

⁹¹ MAZC, C: 1, T.S.: 3, D: 3, İ: 31, s. 500. Talat Paşa'nın Meclis-i Ayandaki konuşması hakkında bakınız bk. "Meclis-i Ayanda Sadrazam Talat Paşa'nın İâşe Meselesi Hakkındaki Beyanatı", *İkdam*, 8 Şubat 1332/1917, s. 1; "Meclis-i Ayanda Sadrazam Talat Paşa Hazretleri'nin İâşe Meselesi Hakkındaki Beyanatı", *Sabah*, 8 Şubat 1332 (1917), s. 1; "İâşe Teşkilatı", *Sabah*, 9 Şubat 1332/1917, s. 1. Talat Paşa'nın bahsettiği teşkilat, iâşe meselesinde yetki ve sorumluluğun sivillerden orduya geçmesini sağlayan 18 Ağustos 1917 tarihli İâşe-i Umumiye Kararnamesi ile kurulacaktır. "İâşe-i Umumiye Kararnamesi", *Düstur*, Tertip: 2, Cilt: 9, nr. 297, 18 Ağustos 1333, s. 708-710. Ayrıca bk. "İâşe-i Umumiye Kararnamesi", *Takvim-i Vekayi*, nr. 2977, 19 Ağustos 1333.

⁹² MAZC, C:1, T.S.: 4, D: 3, İ: 7, s. 80-85. Kanun teklifini görüşmek üzere özel bir Encümen kurulmasına dair ayrıca bk. "Meclis-i Ayan", *İkdam*, 22 Teşrinisani 1333/1917, s. 2.

⁹³ 29 Kasım 1917 tarihinde seçilen Encümenin üyeleri Salih Paşa, Mahmut Paşa, Topçu Feriki Rıza Paşa, Damat Ferit Paşa, İbrahim Bey, Seyyit Bey ve Ahmet Rıza Bey'dir. MAZC, C:1, T.S.:4, D:3, İ:8, s. 100-101.

⁹⁴ MAZC, C: 1, T.S.: 4, D: 3, İ: 19, s. 261. Kanun layihasının görüşmelerine Hükümetten gelecek bir temsilci ile devam edilmesi konusunda ayrıca bk. "Meclis-i Ayan", *İkdam*, 23 Kanunisani 1334/1918, s. 1; "Meclis-i Ayanda", *Sabah*, 23 Kanun-ı Sani 1334/1918, s. 2.

**İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön
Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği**

dağıtılması yönündedir. Ayrıca iâşe konusunda geniş ve iyi işleyen bir teşkilat ülkenin her yerinde derhâl oluşturulamayacağından yalnızca ekmeklik ve yemlik hububatı tekele mahsus kılma diğer gıda maddelerinin satışının serbest bırakılması gerekmektedir. Yine İâşe Müdüriyet-i Umumiyesinin izni dâhilinde yasağın kaldırılması uygun görülmüş ve derhâl bir İâşe Meclisinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu Meclis, Meclis-i Mebusan ve Ayan'dan altışar, İstanbul Vilayet Meclisi Umumiyesi, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye ile Ticaret Odası'ndan ikişer iâşe müdürü ve idare başkanlarından iki üyenin seçilmesiyle oluşacaktır.⁹⁵ İvedilik kararıyla görüşülen layiha Meclis-i Ayanda kabul edilerek Meclis-i Mebusana gönderilmiştir. Ancak Meclis-i Mebusan layihayı Hükümetten gelen layiha ile birleştirerek 18 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Ayana iade etmiştir.⁹⁶

Meclis-i Ayanda Ahmet Rıza Bey'in de dâhil olduğu hususi bir Encümen kurulmuş ve iki teklif birleştirilerek yeniden düzenlenmiştir.⁹⁷ Buna göre ekmeklik ve yemlik hububat ve tohum bedeli çiftçilere peşin olarak verilecek öşür haricindeki kısmının bir ve gerektiğinde ikinci misli İâşe Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından satın alınarak gerekli mahallere dağıtılabilecektir. Çiftçiler ellerinde kalan miktarın nakli ve satışı konusunda serbest olacaktır. Yapılmak istenen şey Ahmet Rıza Bey'in yeni bir iâşe teşkilatı hakkındaki teklifinin 18 Ağustos 1917 tarihli İâşe-i Umumiye Kararnamesi ile birleştirilerek yasalaştırılmasıdır. Ancak Ahmet Rıza Bey, İâşe-i Umumiye Kararnamesi ile kendisinin Encümenle birlikte düzenlediği teklifi arasındaki çelişkilere 27 Mart 1918 tarihli oturumda itiraz edecektir.

Ahmet Rıza Bey Encümenin hazırladığı ilk teklifte çiftçiye tohumluk, yemeklik ve ekmeklik bırakıldığını ve İâşe Müdüriyet-i Umumiyesinin çiftçiden öşür haricindeki hububatın yalnızca bir mislini alabileceğini belirtmiştir. Hükümet ise çiftçiden hem tohumluğun sekizde üçünün hem de hububatın gerektiğinde bir mislinin daha alımını kararlaştırmıştır. Ahmet Rıza Bey tohumluğa el konulmasının ve Hükümet eliyle yeniden dağıtılmasının yol açacağı sorunları ifade ederek düzenlemeye karşı çıkmıştır. Ertesi gün devam eden görüşmelerde iâşe ihraç ve ithalatının serbestliği ve iâşe komisyonlarının oluşturulması ve piyasaya müdahale yetkisi konuları üzerinde durulmuştur. İhtikârın önlenbilmesi için piyasalara müdahale yetkisi Ahmet Rıza Bey'e göre İâşe-i Umumiye Müdüriyetine ait özel bir yetki olmalıyken Hükümet bu konudaki sorumluluğu Men-i İhtikâr Heyeti'ne bırakmaktadır. Sorun Çürüksulu Mahmut Paşa'nın İâşe-i Umumiye Müdüriyetine sadece gıda maddelerinde ihtikâr girişiminin yasaklanması yetkisinin verilmesi yönündeki önerisinin Meclisçe de kabul edilmesiyle çözülmüş ve teklif Meclis-i Mebusana gönderilmiştir.⁹⁸

Meclis-i Mebusanın yaptığı düzenlemelerle 31 Mart 1918 tarihinde gündeme alınan layihada Meclis-i Ayanın hububata üst fiyat sınırı konulması yönündeki teklifi İâşe Müdüriyetine kısmen ihtikârla mücadele yetkisinin verilmesi nedeniyle reddedilmiştir. Kanunun toplantı senesinin son oturumunda aceleye getirilerek görüşülmesi Meclis-i Ayanda tepkilere neden olmuştur. Topçu Feriki Rıza Paşa, Birinci Ferik Ali Rıza Paşa ve teklif sahibi olduğu hâlde Ahmet Rıza Bey, kanunun bu şekliyle kabulüne muhalif olmuşlardır. Buna rağmen teklif 31 Mart 1918'de Meclis-i Ayanda kabul edilmiş⁹⁹ ve 4

⁹⁵ MAZC, C: 1, T.S.: 4, D: 3, İ: 20, s. 273-295. Görüşmeler hakkında ayrıca bk. "Meclis-i Ayan", *İkdam*, 27 Kanun-ı Sani 1334/1918, s. 2; "Meclis-i Ayanda İâşe Meselesi", *Sabah*, 27 Kanun-ı Sani 1334/1918, s. 2.

⁹⁶ Meclis-i Mebusanda yapılan görüşmeler için bk. "Meclis-i Mebusan-İâşe Kanunu Müzakerati", *İkdam*, 17 Mart 1334/1918, s. 2.

⁹⁷ MAZC, C: 2, T.S.: 4, D: 3, İ: 38, s. 133.

⁹⁸ MAZC, C: 2, T.S.: 4, D: 3, İ: 43, s. 304-334. Ayrıca bk. "Meclis-i Ayan-44. İnikad", *İkdam*, 29 Mart 1334/1918, s. 2., MAZC, C: 2, T.S.: 4, D: 3, İ: 46, s. 405-408.

⁹⁹ MAZC, C: 2, T.S.: 4, D: 3, İ: 46, s. 433-443. Kanunun Mebusan Meclisindeki müzakereleri için bk. İsmail Kandil, *Meclis-i Mebusanın Çalışmaları (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2023, s. 470-471.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-ı Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

Nisan 1918 tarihinde yasalasmıştır.¹⁰⁰ Kurulması kararlaştırılan İaşe Meclisine 11 Nisan 1918 tarihinde Meclis-i Ayandan içinde Ahmet Rıza Bey'in de bulunduğu altı kişi seçilmiştir. Ancak 18 Nisan 1918 tarihinde Şükrü Paşa ve Nuri Bey sağlık durumları gerekçesiyle, Ahmet Rıza Bey ise “bazı esbab ve mütalaata binaen” görevlerinden istifa etmişlerdir.¹⁰¹

Ahmet Rıza Bey, teklifi üzerine kurulacak ayrı bir teşkilatın yolsuzluk, ihtikâr gibi olumsuzlukları ortadan kaldıracığını, ticareti serbestleştireceğini ve çiftçinin durumunu iyileştireceğini düşünmekteydi. Ancak Hükümet Ahmet Rıza Bey'in teklifini 18 Ağustos 1917 tarihli kararname içinde eritmiş ve iaşe meselesini kendi denetimi altında tutmuştur. Ahmet Rıza Bey bu yüzden üyesi olduğu İaşe Meclisinden istifa etmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası ise iaşe meselesi için savaş sonuna kadar kanun-ı muvakkatler çıkartmaya devam edecek ancak bu husustaki tüm girişimler yolsuzluk iddiaları etrafında tartışılacaktır.¹⁰²

Sonuç

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ahmet Rıza Bey arasında meşrutiyyetin ilanından itibaren beliren anlaşmazlıklar 1911 yılı sonunda şiddetlenmiş ve 1912 yılında fikişel ve eylemsel düzlemde ayrışmalarıyla sonuçlanmıştır. Cemiyet, Ahmet Rıza Bey'i 1911 Meclis-i Mebusan Reisliği için yeterince desteklememiş, 1912 seçimlerinde mebusluğa aday göstermemiş ve Meclis-i Ayana atanmasına da karşı çıkmıştır. Cemiyet ile Ahmet Rıza Bey arasındaki anlaşmazlıklar dönemi konu alan çalışmalarda¹⁰³ tarihsel ve siyasal bağlamda ve farklı gerekçeler etrafında tartışılmıştır. Meclis tutanakları bu karşıtlığın temel nedeninin ideolojik farklılıklar olduğunu işaret etmektedir. 1908-1912 yılları arasında İttihatçıların sivil kanadı iktidarda etkin iken Ahmet Rıza Bey ile Cemiyet arasında görece olumlu ilişkiler sürdürülebilmektedir. Ancak sivillerin etkinliğinin gittikçe azalması ve 1913 Bâbîâli Baskını ile askeri kanadın iktidarının başlaması ilişkilerin olumsuz bir hal almasına neden olmuştur.

Ahmet Rıza Bey, askeri kanadın Kanun-ı Esasî'ye aykırı davranarak ve her fırsatta “şiddet” yöntemlerine başvurarak devlet ve toplum düzenini sarstığını iddia etmiş ve Fırkaya

¹⁰⁰ “İaşe-i Umumiye Kanunu”, *Düstur*, Tertib: 2, Cilt: 10, nr. 130, 22 Cemaziyelahir 1336/4 Nisan 1334, s. 427.

¹⁰¹ İaşe-i Umumiye Kanunu'nun 17. maddesi gereğince İaşe Müdüriyet-i Umumiyesinde teşkil olunacak Meclis-i İaşe azalığına Meclis-i Ayandan; Salih Paşa, İbrahim Bey, Bohor Efendi, Ahmet Rıza Bey, Şükrü Paşa, Nuri Bey, Meclis-i Mebusandan Cahit Bey, Sason Efendi, Hamit Bey, Faik Bey, Abdullah Azmi Efendi, Fehmi Bey, Ticaret Odasından; Mustafa Bey, Macit Karakaş Efendi, Meclis-i Umumi-i Vilayetten; Refet Bey, Mustafa Bey, Meclis-i Umumi-i Belediyeden Cavit Bey, Karakaş Nikolaki Efendi, Rüesa-yı İdareden; Mustafa Abdülhalik Bey, Lebîb Bey seçilmişlerdir. BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.) 211/173 29 C 1336. Ayrıca bkz.: BOA, Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO), 4511/338264, 29 C 1336. Üyeliklerde 22 Nisan 1918 tarihinde yapılan değişiklikle Ahmet Rıza Bey, Nuri Bey ve Şükrü Paşa yerine Topçu Ferikî Rıza Paşa, Mavrokordato Efendi ve Mahmut Paşa seçilmişlerdir. BOA, BEO, 4512/338376, 10 C 1336.

¹⁰² Savaşın sonuna yaklaşıldığı bir dönemde 30 Temmuz 1918 tarihli “İaşe Nezareti Hakkında Kararname” ile kurulan sivil idare de Kara Kemal Bey'in nezdinde yolsuzluk ve suiistimal iddialarıyla tartışılmıştır. Sonunda 20 Ocak 1919 tarihli bir kararname ile İaşe Nezareti lağvedilmiş ve yerine Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlı olmak üzere ve yalnızca iaşe işleriyle uğraşacak bir İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi 12 Şubat 1919 tarihinde çıkartılan bir kararname ile önce Şehremanetine bağlanmış böylece yolsuzluklara son verilmek istenmiştir. 12 Mart 1919 tarihinde bu kez Dâhiliye Nezaretine bağlanmasına karar verilen İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi önce mali açıdan incelenmiş ve 19 Haziran 1919 tarihinde lağvedilmiştir. İaşe Mütareke Döneminin de başlıca sorunlarından olmaya devam etmiş ve özellikle ihtikâr, vurgunculuk ve pahalılığı önlemek amaçlarıyla yeni bir İaşe Encümeni kurulmuş ancak o da 27 Mayıs 1920 tarihli bir kararname ile lağvedilmiştir (“İaşe Nezareti Hakkında Kararname”, *Düstur*, Tertip: 2, Cilt: 10, Numara: 181, s. 558). Ayrıca bk. “İaşe Nezareti Hakkında Kararname”, *Takvim-i Vekayi*, 30 Temmuz 1334, nr. 3320. Ayrıca bk. Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 243; Cem Doğru, “I. Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti”, *Sosyal Bilimler Metinleri*, No:4, 2009, s. 1-24. Ayrıntılar için bk. Büşra Karataşer, *1914-1923 Arası İstanbul'un İaşesi ve İhtikâr Sorunu*, Nobel Yayınları, Ankara 2019, s. 144-146.

¹⁰³ Ömer Avcı, *Ahmet Rıza Bey'in Fikirleri ve Siyasal Faaliyetleri (1894-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2023.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

karşı muhalefeti Meclise sunduğu kanun teklifleri ile gerçekleştirmiştir. Üçüncü dönemde Meclis-i Ayana sunulan toplam 12 tekliften yedi tanesi Ahmet Rıza Bey tarafından hazırlanmıştır. Ahmet Rıza Bey İttihat ve Terakki Fırkasının savaşın olağanüstü şartlarından yararlanarak hukuku göz ardı ettiğini her fırsatta yinelemiş ve yürütmenin sınırlandırılmasına yönelik teklifleriyle Fırkayı yasal zeminde davranmaya zorlamak istemiştir. İttihatçıların kanun-ı muvakkatler aracılığıyla hareket etmesinin önüne geçmek isteyen Ahmet Rıza Bey bu yetkinin suiistimal edildiğini sıklıkla dile getirmesine rağmen, Kanun-ı Esasi'de değişiklik teklifini Meclise ancak 1918 yılı başında sunabilmiştir. Teklif, Meclislerde bir ay içerisinde görüşülmeyen kanun-ı muvakkatlerin yürürlükten kaldırılması amaçlanmıştır. Birkaç üyenin desteklediği teklif, Meclis-i Ayanda reddedilmiştir.

İttihatçılar yalnızca Meclis-i Mebusana değil, Ayan'a da hâkim oldukları için Ahmet Rıza Bey'in yürütme gücünü sınırlandırma çabaları etkisiz kalmıştır. Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey İttihatçıların çıkarttığı önemli kanun-ı muvakkatleri yürürlükten kaldırmak ya da yeniden düzenlemek yöntemine başvurmuştur. Bu amaçla düzenlediği ilk teklif, Ermeni mallarının tasarrufu hakkında çıkartılan kanun-ı muvakkat hakkındadır. Ahmet Rıza Bey, doğru bulmadığı bu kararı kanun-ı muvakkati yürürlüğe koyan maddenin kaldırılması ile engellemeye çalışmıştır. Ancak Meclis-i Ayandan teklifin Mebusana gönderilmiş olan kanun-ı muvakkat ile birleştirilerek görüşülmesi kararı çıkmıştır. İttihatçıların etkin olduğu Meclis-i Mebusan kanun-ı muvakkati üçüncü devre yasama senelerinde gündeme almadığından, Ahmet Rıza Bey'in girişimi sonuçsuz kalmıştır. Bu yüzden Ahmet Rıza Bey İttihatçıları, muhalefetin itirazına uğrayacak kanunları Meclis-i Mebusanda kasıtlı olarak bekletmekle suçlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki Fırkası yalnızca Meclis-i Mebusanda değil Meclis-i Ayanda da hâkim durumdadır. Bu nedenle Ahmet Rıza Bey'in Meclis-i Ayanda yalnızca bazı konularda destek bulan muhalefeti ancak İttihatçıların izin verdiği ölçüde etkin olabilmektedir.

Ahmet Rıza Bey temel ilkeler konusunda İttihatçılarla aynı fikirleri paylaşmasına karşın onlardan devrim yerine evrim taraftarı olması nedeniyle ayrılmıştır. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, meşrutiyetin yeniden ilanı ve Osmanlıcılık ideolojisi etrafında Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmak hedefleri onun İttihatçılarla kesiştiği ve uyum içinde olduğu tutumlardır. Ancak bu hedeflere varmaya yönelik yöntemsel ayrılıklar Cemiyet ile Ahmet Rıza Bey'in ayrışmasına yol açmış, onun düzen içerisinde ilerlemeye dayalı pozitivist ideolojisi ile bağdaşmamıştır. Ramsaur'un ifade ettiği üzere; bir yandan Comte'un görüşlerine bağlılığı, öte yandan Cemiyetin emirlerine yöntem farklılığı nedeniyle boyun eğmemesi kısa zamanda Ahmet Rıza Bey'in Fırka içindeki etkin varlığını ortadan kaldırmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri*

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Kaynaklar

Düstur

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

Osmanlı Ayan Meclisi Azaları Sicil Defteri

Osmanlı Ayan Meclisi Üyeleri Özlük Dosyaları

Sürelî Yayınlar

İkdam

Sabah

Takvim-i Vekayi

Araştırma Eserler

* Arşiv belgeleri ve süreli yayınların künyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

**İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön
Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği**

- Ahmed Rıza, *Anılar*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001.
- AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, Cilt: 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.
- AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.
- AKŞİN, Sina, "Jön Türkler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- ATAY, Falih Rıfki, *Zeytindağı*, Bateş Yayınları, İstanbul 1981.
- AVCI, Ömer, *Ahmet Rıza Bey'in Fikirleri ve Siyasal Faaliyetleri (1894-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2023.
- BAKAR, Bülent, *Ermeni Tehciri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: 3, Kısım:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- BİREN, Mehmet Tevfik, "Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (haz. F. Rezan Hürmen), Cilt: 2, Arma Yayınları, İstanbul 1993.
- BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.
- Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, (haz. Hasan Babacan ve Servet Avşar), Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- DOĞRU, Cem, "I. Dünya Savaşı Döneminde Ekonomide Bir Kurumsallaşma Çabası: İaşe Nezareti", *Sosyal Bilimler Metinleri*, No:4, 2009, s. 1-24.
- EBÜZZİYA, Ziyad, "Ahmed Rıza (1858-1930)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 2, İstanbul 1989, s. 124-127.
- ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982.
- ESİRGİN, Seda Örsen, "Türk Hukuk Tarihinde Kanun-ı Muvakkat Kavramı ve Uygulaması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 71, Sayı:1, 2022, s. 477-513.
- GAZEL, Ahmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Parlamento Fesihleri 1877-1920", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, Bahar 2022, s. 67-101.
- GÜNDÜZ, Mustafa - BARDAK, Musa, *Eğitimci Bir Jön Türk Lider Ahmet Rıza Bey ve "Vazife ve Mesuliyet" Eserleri*, Divan Kitap, İstanbul 2011.
- GÜNEŞ, İhsan, *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, Cilt: 2, TBMM Yayınları, Ankara 1997.
- HELVACI, Pelin, *Prince Sabahattin (1878-1948) and His Place in Ottoman Intellectual Development*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.
- IŞIN, Ekrem, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- İBA, Şeref, *Parlamento İç Tüzük Metinleri Osmanlı'dan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- KANDİL, İsmail, *Meclis-i Mebusanın Çalışmaları (1914-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2023.
- KARATAŞER, Büşra, *1914-1923 Arası İstanbul'un İaşesi ve İhtikâr Sorunu*, Nobel Yayınları, Ankara 2019.
- KAYIRAN, Veysi, *Reis Paşalar Birinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Meclis Başkanlığı Kurumu (1877-1950)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- KÖKSAL, Osman, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harbi Örfler 1877-1922*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1996.
- MALKOÇ, Eminalp, *Ebü'l-Ahrâr Ahmet Rıza Bey Bir Pozitivistin Hayatı Yazışmaları ve Düşünce Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul 2017.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, (çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Meclis-i Mebusan Üçüncü Devre-i İntihabiye Resmi ve Umumi Fihristi, Meclis-i Mebusan Matbaası*, Dersaadet 1335.
- Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı*, (haz. Recep Karacakaya, vd.), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın NU:91, Ankara 2007.
- RAMSAUR, Ernest Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, (çev: Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972.
- SAATÇI ATA, Meltem Begüm, *Ahmed Rıza Bey'in Kamunun Eğitimi Üzerine Görüş ve Faaliyetleri*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2018.
- SİMAVİ, Lütfi, *Sultan Reşad ve Sultan Vahideddin Dönemlerinde Sarayda Gördüklerim*, (haz. Fatih Akyüz ve Fatih Tetik), Timaş Yayınları, İstanbul 2022.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Kanun-I Muvakkat Uygulamalarına Karşı Pozitivist Bir Jön Türkün Muhalefeti: Ahmet Rıza Bey ve Meclis-i Ayandaki Etkinliği

- SÖNMEZ, Erdem, *Ahmed Rıza Bir Jön-Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2012.
- SÖNMEZ, Veysel, "Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizm (Olguculuk)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 2010, s. 161-163.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet - EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, KTB Yayınları, İstanbul 2008.
- TEMİZGÜNEY, Firdes, *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- TEMÖ, İbrahim, *İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 No'lu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 2000.
- TOPRAK, Zafer, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1975.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Elektronik Kaynaklar

Alman İmparatorluğu Tahıl İdaresi (Reichsgetreidestelle):

<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ersterweltkrieg/alltagsleben/zwangsbewirtschaftung> (Erişim Tarihi: 09.05.2025)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Finansman/Fundig: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır./No support was received from any institution or organization for this study.

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Makalenin yazımında yol gösteren ve destek olan tez danışmanın Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU'na teşekkür ederim./ I would like to thank my thesis advisor, Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU, for guiding and supporting me in writing this article.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author's Note: Bu makale, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde hazırlanmakta olan "İttihat ve Terakki İktidarında Ayan Meclisi 1913-1920" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir./ This article is based on a doctoral thesis entitled "The Ayan Assembly under the Committee of Union and Progress, 1913-1920," currently being prepared at Istanbul University's Atatürk Principles and Revolution History Institute.

TÜRKİYE İLE RUSYA’NIN LOCARNO SÜRECİNE GÖSTERDİĞİ DİPLOMATİK TEPKİ

TURKEY AND RUSSIA’S LOCARNO PROCESS DIPLOMATIC REACTION

Gazi ÇAMUR*

Öz

Tarihsel bir metot kapsamında geçmişini analiz ettiğimizde, “dün ile yarın” arasında bir bağlantı olduğunu vurgulamaya gerek yoktur. Bu kapsamda 1920-1930 yılları arasında cereyan eden siyasî ve ekonomik hadiselerin temelini, Birinci Dünya Harbi’nin sonuçlarında görmek gerekir. Tarih sahnesindeki ilk genel harbin önemli sonuçları arasında XIX. yüzyıl boyunca birbirleriyle savaş meydanlarında karşı karşıya gelen Türkler ile Rusların, siyasî menfaat çatısı altında ortaya çıkan dostluk münasebetleri yer almaktadır. Farklı rejim anlayışlarına rağmen bahsedilen devletler, siyasette emniyet ve sulh anlayışı içerisinde ortak bir strateji temelinde hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bunun en somut kanıtı ise 1926 senesinde yürürlüğe giren Locarno Antlaşması’na karşı hayata geçirdikleri yeni diplomatik usuldür. Avrupa’da tesis edilen Locarno sistemine karşı tarafsızlık ve emniyet unsurlarını öne çıkartarak iki ülke arasında imzalanan ikili antlaşmalar, bölgesel sulh temini için atılan adımların neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada; Cemiyet-i Akvam’ın siyasî faaliyetlerine şüphe ile yaklaşp barışı tesis etme noktasında yetersiz olduğu düşüncesiyle harekete geçen Milliyetçi Türkiye ile Sovyet Rusya’nın kendi aralarında uyguladıkları ilk ikili antlaşma sürecinin nasıl gerçekleştiği, dönemin Basın ve Dış İşleri Bakanlığı arşivinden yararlanmak suretiyle elde edilen kaynaklar bağlamında değerlendirilecektir. Bu sayede genel politik ve ideolojik umdeleri farklı olan devletlerin müşterek mesai ile millî menfaatler çerçevesinde nasıl birlikte hareket ettikleri Locarno sistemi üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, Locarno ile ortaya çıkan yeni Avrupa düzeni karşısında, olayların ayrıntılı bir analizi yapılarak Türk-Rus ilişkileri farklı bir bakış açısıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Locarno Sistemi, İkili Tarafsızlık Antlaşması, Ortak Strateji

Abstract

When analyzing the past through a historical method, it is evident that there is a connection between “yesterday and tomorrow.” In this context, the political and economic events that took place between 1920 and 1930 must be understood within the broader consequences of the First World War. One significant outcome of this global conflict was the emergence of friendly relations between the Turks and Russians, two nations that had faced each other on the battlefield throughout the 19th century, now brought together under shared political interests. Despite their differing political systems, these states chose to act based on a common strategic approach, prioritizing security and peace in their diplomatic engagements. The most concrete example of this was the new diplomatic framework they introduced in response to the Locarno Treaty, which came into force in 1926. The bilateral agreements signed between the two countries, emphasizing neutrality and security, represented steps taken toward ensuring regional peace in opposition to the Locarno system established in Europe. This study examines the first bilateral agreement process between Republican Turkey and Soviet Russia, which, skeptical of the League of Nations’ political initiatives, took independent action due to concerns over its effectiveness in maintaining peace. Using primary sources from the press of the period and the archives of the Ministry of Foreign Affairs, this research evaluates how these two states, despite their differing political and ideological principles, cooperated within the framework of national interests. Their collaboration within the context of the Locarno system will be analyzed to illustrate how they navigated international diplomacy through joint efforts. Accordingly, by analyzing the details of events, Turkish-Russian relations will be examined from a different perspective in the context of the new European order shaped by Locarno.

Keywords: Locarno system, Bilateral Neutrality Treaty, Common Strategy

* Dr.- Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Programı
Öğrencisi-gazicamur.araban@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9692-9241

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 28.03.2025

Makale Kabul Tarihi: 14.06.2025

Giriş

XX. yüzyıla girilmesiyle muhtelif ideolojilerin hem siyasî hem de iktisadî anlamda devletlerin yönetim anlayışlarına doğrudan etki etmeye başladığı görülmüştü. Bilhassa genel harpten sonra ülkeler arasında politik farklılaşma daha açık bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştı. Elbette yeni rejimiyle yoluna devam etme kararı alan Türkiye ve Sovyet Rusya da bu farklılaşmadan etkilenmişti. Her iki ülke de kendi umdelerini hayata geçirirken benimsedikleri ideolojilerin yeniden şekillenmesine katkı sağlayacaktı.

Osmanlı ve Çarlık Rusya Devletleri döneminde iki rakip ülke görünümünde olan Türkiye ve Rusya, 1900'lü yıllar itibarıyla mevcut siyasî konjonktür gereği millî menfaatlerini tesis etmek adına birlikte hareket etme konusunda mutabakata varmışlardı. *Milliyetçi Türkiye* ile *Sosyalist Rusya*, farklı rejim anlayışlarına rağmen¹ Millî Mücadele'de olduğu gibi Lozan sonrası da birlikte hareket etmeye karar vermişlerdi. Bu durumun ortaya çıkmasına neden olan en temel unsurlardan birisi ise Birinci Dünya Savaşı sonrası barış ortamını yaratmak adına kurulan Milletler Cemiyeti'nin galip gelen devletlerin çıkarlarını koruyacak bir siyasî pozisyonu benimsenmiş olmasıydı. Genel harp sonrası Kıta Avrupa'sında hedeflerine ekseriyetle ulaşan İtilaf bloğu, askerî mücadelelere girişmeden diplomatik usullerle elde ettiği siyasî üstünlüğü kaybetme taraftarı değildi.

Türk ve Rus diplomatları, Lozan sonrası belirledikleri "siyasette emniyet"² parolasını tatbik edebilmek adına Locarno sürecinden sonra yeni bir siyasî adım atmışlardı. İkili antlaşmalarla sınırlarını teminat altına almayı planlayan ülke yönetimleri ilk olarak bölgesel, daha sonra ise dünyaya yayılan bir sulh siyasetinin var olmasından yana bir tutum içerisinde olmuşlardı. Böylece Yakın Doğu coğrafyasında yer alan iki önemli ülkenin de aynı perspektifle hareket etmesi neticesinde Avrupaî devletlerin de barış politikasına yönelmekten başka çaresi kalmayacaktı. Bu fikir, Türk ve Rus basını tarafından şiddetle savunulmuştu. Aksi takdirde "siyasette emniyet" parolasının tatbik edilmesinde başarı sağlanamazsa bölgesel barışın ortaya çıkması mümkün olamazdı. Bu da Türkiye ve Rusya'nın çok fazla zaman kaybetmeden kendilerini savaşın içinde bulmaları anlamına gelecekti.

İttifaklardan yana değil, ikili antlaşmalarla sınırlarını muhafaza altına almayı planlayan bu iki ülke, Avrupa'daki diplomatik gelişmeleri yakından takip edecek ve 1930'lu yıllara kadar kendi çıkarları etrafında birlikte hareket etmeye devam edecekti. Zira Türkiye'nin siyasî hedefi, hiçbir ideolojik kavganın içine girmeyerek bulunduğu jeopolitik konum gereği sulh temelli bir dış politika ilkesiyle yoluna devam etmekte.

1) Kıta Avrupa'sında Siyasî Vaziyet

1918 yılı itibarıyla Birinci Dünya Savaşı tamamlanmış ancak mağlup devletler kendi geleceklerini tayin etme noktasında bir güce sahip olmadığı için galip devletlerin kendileri adına vereceği kararı beklemeye başlamışlardı. Yeni siyasî teşkilat olarak devletler üstü konumda görülen Milletler Cemiyeti'nin adil bir düzen yaratması bekleniyordu. Fakat bu cemiyet kuruluş felsefesinden aykırı olarak İngiliz ve Fransızların güdümünde kalmış ve bu bloğun istekleri dâhilinde kararlar vermişti. Öte yandan İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere cemiyete üye olan devletler, siyasî ve iktisadî rekabet içerisinde oldukları ülkelerle bu cemiyet altında birbirlerine üstünlük kurmanın planlarını yapmaktaydı.³ Buradan hareketle teşkilat, barış yanlısı bir politikadan ziyade blokların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı.

¹ "Rusya ve Biz", *Akşam Gazetesi*, 19 Mayıs 1932, s. 1.

² Her iki ülke de kendi sınırları içerisindeki sorunları çözüme kavuşturmak ve sınır güvenliğini sağlamak için dış politikada emniyet esasıyla hareket ediyordu. Gerek Ruslar, yaptıkları parti kongrelerinde, gerekse Türkler, meclis toplantılarında dış politika bölümünde emniyet ve dürüstlük kavramlarını ilkesel olarak öne çıkarıyorlardı. Bk. (TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım (Teşrin-i Sâni) 1928, İçtima Senesi: I, Cilt: V, s. 73).

³ Rauf Ahmet, "Büyük Harpten Sonra Dünya İşleri Nasıl Gidiyor?", *Yeni Türk Mecmuası*, Sayı: III, 1932, s. 180.

Moskova, Avrupa'daki son gelişmeleri endişe ile takip ediyordu. Rus devlet adamlarına göre, dünya yeniden Birinci Dünya Harbi öncesi durumuna doğru gidiyordu. Rus Hariciye Komiseri⁴ Mösyö Çiçerin Nisan 1925 tarihinde yapmış olduğu konuşmasında, dış gelişmeleri ele aldıktan sonra İngilizlerle istedikleri seviyeye ulaşamadıklarını ve aralarındaki sorunların hâlâ önemini koruduğunu belirtiyordu.⁵ Oysaki bir yıl öncesinde iki taraf arasında olumlu gelişmelere tanık olunmuştu. Mc. Danold Hükûmeti'nin kurulmasıyla İngilizler, Ruslarla temas kurmuş ve Sovyet Rusya Devleti'ni tanımak için adımlar atmaya başlamıştı.⁶

İngiltere ile mevcut sorunları halletmek için iki seçeneğin masada olduğunu belirten Mösyö Çiçerin, bunlardan birinin sulh yapmak diğerinin ise savaşmak olduğunu açıklamıştı. Bu açıklamasına ilave olarak Rusların muhtemel bir savaşa karşı her zaman hazırlıklı olduğunu ancak İngilizlerin böyle bir durumda olmadığını belirtmişti.⁷ Rus diplomat, başka bir deyişle genel bir harpten sonra uzun süreli bir iç savaşın içinden çıkmış olan milletin üç sene zarfında kendisini toparladığını ve savaş yapabilecek güce eriştiğini vurguluyordu. Diplomatik usullerle de olsa Rusların savaş kelimesini kullanmış olması dikkate değer bir durumdu.

Ayrıca Rus hariciye komiserine göre, İngilizler Avrupa'da barışın tesisi için müzakerelerde yer alsa da sulh temelli bir politikanın güçlü bir taraftarı olamazdı. Zîrâ Milletler Cemiyeti teşkilatını kullanarak kendi çıkarları güdümünde bir Avrupa siyasetinin oluşmasını arzu ediyordu. Genel harpteki en yakın ortağı Fransa'ya dahi Versay Antlaşması'nın hükümlerine rağmen Almanya tehdidini ortaya koyarak Fransızların belli bir sınırdaki faaliyet hâlinde olmasını amaçlıyordu. Öyle görülüyordu ki, Mc. Danold'ın kabinesinin görev almasıyla hızlı bir şekilde görülen ikili yakınlık, kısa süre sonra iki devletin yine aynı hızla birbirinden uzaklaşmasına zemin hazırlıyordu.

Rusya ve İngiltere, Avrupa ve Şark dünyasında yer alan devletleri kendi tarafına çekmek için siyasî girişimlerde bulunuyordu. Ruslar, Avrupa kıtasında her ne kadar diplomatik girişimlerde bulunmuş olsa da sahip olduğu ideolojik yaklaşım, özellikle Avrupaî ülkeleri İngilizlere yaklaştırıyordu. Yine de kendisine karşı kurulacağını düşünen yeni Avrupa ittifakına karşı Fransa ve Almanya ile temas etmekten vazgeçmedi. Fransız Hükûmetine Çarlık rejiminden kalan borçları ödemeye hazır olduğunu dahi bildirmişti.⁸ Hatta borçları ödemek için tarafların heyetlerini kurarak ikili görüşmelere başlanması gerektiğini bile iletmişti.⁹ Öte yandan Alman seçimlerine karşı yaptıkları açıklama, bu meselenin Alman devletinin bir iç meselesi olduğunun altını çizerek diğer ülkelerin buna saygı ile yaklaşımları gerektiğini açıklamıştı. Bununla birlikte rejim farklılıklarına rağmen Alman Hükûmetine çeşitli imtiyazlar verebileceklerini ve bu kapsamda ticarî imtiyazlar verme konusunda hazır olduklarını beyan etmişlerdi. Rusların, Fransa ve Almanya üzerinden yaptığı siyasî hamlelere karşılık, İngilizler Rusya'ya karşı bir ittifakın oluşması için çalışmalarını sürdürüyordu.¹⁰ Bu dönemde Asya ile Avrupa arasında bir sınır oluşması hâlinde bu sınırın Lehistan üzerinden çizilmesi gerektiğine dair yorumlar yapılmaya başlanmıştı.¹¹

Şark dünyasında meydana gelen gelişmeler öyle gösteriyordu ki, Rus nüfuzu giderek Asya kıtası üzerinde yayılmaya başlamıştı. Şark ülkelerine tesir edebilecek bir geçmişe sahip olan Türklerin, Ruslarla dostane ilişkisi ve İngilizlerle devam eden Musul meselesi Türkiye'yi

⁴Sovyetlerde Dışişleri Bakanlığı anlamına gelmektedir. Hariciye Komiserliği bünyesinde Batı ve Doğu politikalarıyla ilgilenen iki ayrı bölüm bulunmaktadır.

⁵“Beynelmilel Vaziyetin Moskova'dan Görünüşü”, *Vatan Gazetesi*, 1 Haziran 1925, s. 1.

⁶Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, II. Basım, Ankara 2010, s. 108.

⁷*Vatan Gazetesi*, 1 Haziran 1925, s. 1.

⁸“Beynelmilel Vaziyetin Moskova'dan Görünüşü”, *Vatan Gazetesi*, 3 Haziran 1925, s. 1.

⁹“Rus Hariciye Komiserinin Mühim Bir Nutku”, *Vatan Gazetesi*, 8 Haziran 1925, s. 2.

¹⁰İngilizler, Alman devletini Sovyetlerden uzaklaştırmak için Rusya ile Almanya arasında her geçen gün itilafli sorunların giderek arttığı yönünde tespitlerinin olduğunu belirtiyordu (“Cemiyet-i Akvam'da”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 26 Haziran 1925, s. 2).

¹¹*Vatan Gazetesi*, 3 Haziran 1925, s. 1.

her geçen gün Sovyetlere bir adım daha yaklaşıyordu. Üstelik Ruslar, İran ve Afgan milletleri üzerinden de iktisadî ve politik sahasını geliştirme konusunda önemli adımlar atmıştı. Rusların Doğu'da elde ettiği avantaja karşılık İngilizlerin göstereceği tepki, Ruslara karşı bir araya gelmiş yeni bir Avrupa cephesi oluşturmaktı. Ancak bunu hayata geçirebilmesi için öncelikle Birinci Dünya Savaşı'nın neticesiyle ortaya çıkan galip ile mağlup devletleri bir araya getirmesi gerekiyordu.

Rus Hariciye komiseri konuşmalarında genellikle sulh kavramına vurgu yapıyordu. Dış politikada belirledikleri prensiplerin başında sulh gelmekteydi. Bu eksen çerçevesinde hareket edeceklerini her fırsatta ifade ediyordu. Böyle bir anlayışı benimseyerek hem iktisadî hayatta yapmaya çalıştıkları ıslahı gerçekleştirecek zamana sahip olacaklar hem de bu ıslah sürecinde gerekli gördükleri yabancı sermaye eksikliğini gidermiş olacaklardı. Ancak Batılı müttefiklerin iktisadî çalışmalarını sekteye uğratmak adına boykot uygulamaya çalıştıklarını dile getirmişti.¹² Boykot faaliyetlerine rağmen sulh yanlısı olan tutumlarından taviz vermeyeceklerini yinelemişti. Rus Hükûmeti'nin rehberinde savaş olmadığını müteakiben hatırlatmak durumunda kaldığını beyan etmişti. Tek isteklerinin kara ve denizlerini dış saldırılara karşı korumak olduğunu söylemişti. Bu bakış açısıyla boğazların harp gemilerine kapatılmasını savunduklarını açıklamıştı. Boğazların kapatılmasıyla birlikte mevcut olan harp riskinin en aza indirgeneceği yönünde fikirleri mevcuttu.¹³ Gerek Sovyetlerin gerekse bölgesel ülkelerin sulh temelli bir siyasî hayatın devamı için boğazların kapatılma meselesi önemli bir basamak olarak görülmüştü. Bu konuda ısrarcı davranmaya devam edeceklerdi.

Mösyö Çiçerin'in bu açıklaması bir anlamda Avrupa'da giderek yayılmaya başlayan bir konuya cevap niteliğindeydi. Avrupa basını Rusya'nın geçmişteki rejimin misyonunu benimseyerek yayılmacı bir politika etrafında yeni arayışlar içerisinde olduğunu yazmaktaydı. Rusların bu cevabına karşılık İngiliz matbuatı iddialarını sıralamaya devam etmişti. Rusların Balkan sahasında yer alan devletlerle münasebetlerini geliştirerek bölge devletlerini de içine alacak şekilde yeni bir ittifak hazırlığı içerisinde olduğunu okuyucularıyla paylaşmıştı. Bunun için de bölgedeki devletleri kendi topraklarını ilhak etmeden imzaladığı antlaşmalarla kendilerine bağımlı hâle getirmeye çalıştıklarını belirtiyorlardı. Bir başka deyişle, Çarlık rejiminin uygulayamadığı Panslavizm politikası, İngiliz matbuatına göre yeniden raftan indirilmişti.¹⁴ Türk diplomatları ise Balkan coğrafyasında yaşananlar noktasında İngilizlerle aynı düşünceye sahip değildi. Ankara'ya göre, Rusların bölgedeki faaliyetleri bölge ülkeleriyle mevcut ilişkilerini geliştirmekten ibaretti. Bununla birlikte Rus devleti, kendi Batı sınırlarını Avrupa'dan gelebilecek muhtemel tehditlere karşı bir güven ortamı oluşturarak koruma gayesi içerisindeydi. Rusya'nın bu hamlelerine karşılık İngiliz Hükûmeti'nin süreci sekteye uğratmak için siyasî hamleler arayışında olduğu ve özellikle Rusya'nın Bulgaristan ve Sırbistan ülkeleriyle ilişkilerini ilerletmesini engellemek adına çalışmalarını sürdürdüğü belirtilmiştir.

Avrupa matbuatının bu tutumuna karşılık Rus basını da aynı argümanla yazılar kaleme almıştı. Batılı devletlerin Rus topraklarına bir saldırı hazırlığında olduklarına dair duyum aldıklarını manşetlerine taşımıştı.¹⁵ Bu haberleri temellendirmek adına Letonya Hariciye vekilinin Rusya'ya karşı bir oluşum içinde olduğuna sayfalarında yer vermiştir. Büyük ihtimalle İngilizlerin destek verdiğini belirten Rus basını, ortak bir harekât için Baltık ülkeleriyle temasa geçildiğini belirtmişti. Bu temaslar neticesinde Litvanya'nın böyle bir oluşum içinde olamayacağı aktarılırken, Estonya Devleti'nin ise çekimser davrandığı ifade edilmişti.¹⁶ Her iki taraf basını da sulh ortamını bozacak eylemler dahilinde hareket ettiklerine dair bilgileri servis

¹² *Vatan Gazetesi*, 8 Haziran 1925, s. 2.

¹³ *Vatan Gazetesi*, 8 Haziran 1925, s. 2.

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 03.10.1925, Yer Bilgisi: 34917 – 137895 – 6, Kurum: 571.

¹⁵ "Moskova Matbuatında", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 10 Temmuz 1925, s. 2.

¹⁶ "Rusya'ya Karşı", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1925, s. 2.

etmekteydi. Karşılıklı paylaşılan bu görüşler, iki ülke arasında olası bir münasebet kurma ihtimalini bile şimdilik ortadan kaldırıyordu.

Rusya Locarno öncesi Avrupa'daki gelişmeleri bu şekilde okurken, Türkiye ise Lozan'da halledilemeyen sorunların çözümü için mesai harcamaktaydı. İngilizlerle önemini koruyan Musul meselesi henüz çözüme kavuşturulmamıştı. Lozan'da alınan karara göre, meselenin hâlli gerçekleşmediği takdirde taraflar Milletler Cemiyeti'ne başvuracaktı. Türkiye sorunun cemiyete taşımadan çözmeye çalışacaktı. Çünkü teşkilata üye olmadığı gibi İngilizler cemiyet üzerinde önemli bir nüfuza sahipti. Fakat Türk tarafı istediğini gerçekleştiremedi ve sorun, cemiyete havale edilmiş oldu. Böyle bir dönemde Türk Hükûmeti beklenmedik bir gelişme ile karşı karşıya kalmıştı. Doğu vilayetlerinde Şeyh Sait İsyanı adında bir ayaklanma meydana gelmişti. Türk Hükûmeti ayaklanmayı bastırabilmek için peşi sıra askerî tedbirler alma yoluna gitmişti. Görüldüğü gibi Türkiye, hem doğu sınırlarındaki bir isyanla mücadele içindeydi hem de Misak-ı Milli sınırları içerisinde gösterdiği Musul'u kendi topraklarına katmanın peşindeydi. Avrupa siyaseti yeni ittifaklar kurulmasının arifesindeyken Türkiye kendi sorunlarına yönelmiş durumdaydı.

Musul dosyası, cemiyetin ana gündem maddelerinden biri hâline gelmişti. Türk Hariciye vekili Tevfik Rüştü Bey, Musul vilayetinin Irak'a teslim edilmesi hâlinde bölgesel barış ortamından giderek uzaklaşılacağını savunmaktaydı. Bölgede huzurun ve güvenin sağlanması için Batılı devletler nazarında kurulması planlanan manda siyasetinin uygulanmasına son verilmeliydi.¹⁷ Aksi takdirde Lozan'ın ruhuna aykırı hareket edilmiş olacaktı. Türk hariciyeleri, Lozan'ı bölgesel sulh siyasetinin önemli bir eşiği olarak telakki ediyordu. Öte yandan Musul sorunu, Türk-İngiliz ilişkilerinin geleceği için bir fırsat olarak görülüyordu. İki ülke arasında en önemli mesele Musul idi. Bu sorunun ortadan kalkmasıyla iki ülke arasında herhangi bir mühim mesele kalmayacak ve iki ülke siyasetinin geliştirilmesi adına önemli bir adım atılmış olacaktı.

İngilizler, Türklerin bu yaklaşımına rağmen Musul'un Irak Devleti'ne verilmesi yönünde kararlıydı. Elbette bu durum, Türk Hükûmeti'ni Ruslara daha da yaklaştırıyordu. Zaten Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin "Doğu siyasetini Rusya üzerinden temellendireceğine" dair düşüncesini açıkça ifade etmişti.¹⁸ İstiklâl Harbi'nde kurulan ikili temasın Lozan sonrası da devam edeceği bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın ifadeleriyle anlaşılıyordu. Rus yönetimi de Türkiye ile olan ilişkilerinin dostâne bir şekilde devam ettiğini ve bunun daha da ilerletilmesi için Rus elçilerine talimatlar verdiğini söylüyordu.¹⁹ Durumun farkına varan İngilizler kısa bir zaman sonra basın aracılığıyla Musul sorununun çözümünde sona gelindiği bir zamanda Türkiye'nin cemiyete üye olmaya çalıştığına dair haberler yapmaya başlamışlardı. *The Morning Post gazetes*i, Türk Hükûmeti'nin cemiyeti tesir altına alabilmek için farklı yollar arayışında olduğunu yazmıştı.²⁰ İngilizler, Türkiye'nin cemiyete üye olacağına dair haberleri yaparak Türk-Rus münasebetlerine darbe vurmaya planlıyordu. Çünkü Rusların cemiyet ile ilgili düşünceleri değişime uğramamıştı. Galiplerin nüfuzu altında hareket eden ve Batı'nın siyasî emellerini gerçekleştirmek adına hareket eden bir teşkilatta yer almayacaklarını açıklamışlardı.²¹ Oysa iki devlet arasında siyasi süreçlerde herhangi bir sorun görünmüyordu. Sadece siyasette kurdukları ilişkinin ekonomiye de taşınması adına görüşmelerine devam ediyorlardı. Ortak mesai altında çalışmalarını engelleyecek tek durum, sahip oldukları ideolojik

¹⁷ "Musul Cemiyet-i Akvam 'da Mühim Bir Safhaya Girdi", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 6 Eylül 1925, s. 1.

¹⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt: XV (1923), İstanbul 2005, s. 177.

¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 03.07.1925, Yer Bilgisi: 34695 – 135212 – 9, Kurum: 571.

²⁰ "Musul Meselesi ve İngiliz Matbuatı", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1925, s. 1.

²¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 19.10.1925, Yer Bilgisi: 220033 – 213429 – 627 Kurum: 516.

prensipier gereği iktisadî sahada mütekabiliyet esaslı bir münasebeti henüz teşkil edememiş olmalarıydı.²²

2) Nihai Hedef: Locarno Sisteminin Teşkili

Avrupa kaynaklı haberler karşısında Ruslar, diplomatik kanallar vasıtasıyla son gelişmeler hakkında bilgilendirme talep etmişti. Türk yetkililerin Musul meselesi karşısında takındığı tutum, zaten Milletler Cemiyeti'ne mesafeli yaklaştırmayı gerektiriyordu. Sınırları belirlenmiş antlaşmaların imzalanmasıyla genel sulhtan bahsedilemeyeceğini Rus mevkidaşlarına da iletmişlerdi. Türkiye'nin Moskova elçisi Zekâî Bey, Mösyö Çiçerin ile yapmış olduğu görüşmelerden detay vererek Rusların, Türklerin kendileriyle olan ilişkilerinden emin olduklarına dair ifadeler kullandıklarını aktarmıştı.²³

Ekim 1925 itibarıyla Locarno müzakerelerine devam edilmekteydi. Bu süreçlerde dahi Mösyö Çiçerin, Avrupa'daki temaslarını sürdürdü. Görüşmelere katılmasına rağmen Almanya'nın 1922 yılında imzaladığı Rapolla'ya sadık kalacağına inanmak istiyordu.²⁴ Batı Güvenlik Paktına dair imzalar atılmadan önce 12 Ekim 1925 tarihinde Moskova'da Alman ve Rus heyetler bir araya gelerek bir ticaret antlaşması imzalamışlardı. Elbette imzalanan ticaret antlaşmasının tarihi tesadüfî değildi. Locarno görüşmeleriyle doğrudan bağlantılı idi. Alman Dışişleri bakanı Gustav Stresemann'ın bu hamlesiyle Almanya'nın Batı karşısında Rusları bir denge unsuru olarak kullanacağı fikrini doğurmuştu. Bir diğer taraftan Almanya, ticaret antlaşmasını imzalayarak Sovyetlerin kendisine karşı duyduğu endişeyi yatıştırmak adına bir diplomatik hamle yapmıştı.²⁵ Ancak atılan bu adıma rağmen Ruslar'da var olan derin güvensizlik hissi giderilememişti. Rus diplomatları, İngilizlerin Avrupa'da sulh arayışı içinde olmadıklarını, asıl amaçlarının kendilerini Avrupa'daki siyasî ve iktisadî hayattan ihraç etmeye çalıştıklarını belirtmişti. Bu hususta da İngilizlerin Almanları kullandıklarını açıklamıştı.²⁶ Dolayısıyla Ruslar, Almanların Locarno müzakerelerine katılmasından hoşnut değildi. Zirâ bu görüşmelerden sonra taraflar arasında imzalanacak bir ittifak antlaşmasıyla birlikte Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olacağına dair bir fikre sahiplerdi. Bilhassa cemiyetin nizamnamesinde yer alan 15. ve 16. maddelerden yola çıkarak Rusya'ya karşı oluşması muhtemel bloklaşmada Almanya'nın da teşkilatın bir üyesi olması hasebiyle dâhil olması gerekecekti.²⁷ Nitekim Almanya, Polonya'da 8 Şubat 1926 tarihinde cemiyete üyelik başvurusunda bulunarak Versay'ın kendilerinden aldığı özgürlükleri yeniden geri alma adına politikasını tasarlamaya başlayacaktı.²⁸

Ekim ayı içerisinde Rus Hariciye komiseri Almanya'da temaslarına devam etti. Almanya'nın Dış İşleri ve Başvekil ile toplantılar gerçekleştirdi. Alman devletinin bu konferanslara katılımının doğru olmadığını muhataplarına ilette. Alman basınına vermiş olduğu röportajında, Almanya'nın bu misakta yer almasıyla birlikte İngilizlerin hâkimiyeti altına gireceğini ve hatta Ruslara karşı kendilerini kullanacaklarını açıkça ifade etmişti.²⁹ Rusların tüm bu diplomatik girişimlerine rağmen müzakereye katılan devletler arasında 1 Aralık 1925 tarihinde Almanlar, Locarno Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında yerini alacaktı.

²² "Türkiye ve Rusya", *Vatan Gazetesi*, 15 Temmuz 1925, s. 2; "Yeni Türkiye-Yeni Rusya", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 15 Haziran 1925, s.1.

²³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 03.07.1925, Yer Bilgisi: 34695 – 135212 – 9, Kurum: 571.

²⁴ "Rusya-Almanya", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 4 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1925, s. 2.

²⁵ Gaynor Jhonson, *Locarno Revisited European Diplomacy (1920-1929)*, New York 2005, s. 84.

²⁶ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 4 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1925, s. 2.

²⁷ *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 4 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1925, s. 2.

²⁸ Jon Jakokson, *Locarno Diplomacy German and West 1925-1929*, Princeton Universty Press, New Jersey 1972, s. 90.

²⁹ "Rusya ve İngiltere", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 5 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1925, s. 1.

Almanya, Fransa, İngiltere, Polonya, Belçika, Çekoslovakya ve İtalya Devletleri'nin katılımıyla Locarno'da nihâi hedefe ulaşılmıştı. Locarno sistemiyle ortaya çıkan son duruma göre, Almanya ile Fransa arasında hudut güvenliği sağlanmıştı. Almanlar, Versay'da belirlenen sınırları kabul ettiğini imzaladığı metinle onaylamıştı.³⁰ Sınır meselesinin yeniden gündeme gelmesi hâlinde sorunun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesinde mutabakata varılmıştı. Ayrıca muhtemel bir Alman saldırısında İngilizler, Fransa ve Belçika ülkelerine yardım etme taahhüdünde bulunmuştu.³¹ Almanya'nın batı sınırları için alınan bu karar, doğu hudutlarını kapsamıyordu. Bu durum da Sovyetler için bir endişe kaynağı idi. Çünkü Rusların batı sınırına yönelik yeni bir tehdit algısı oluşmuştu. Sonuç itibarıyla Ruslar, kendilerini kuşatma altına alınmış gibi görüyordu.

Fransa, Versay hükümlerine rağmen Almanların kendilerine yönelik takındığı düşmanca tutumun farkındaydı. Fransız diplomatları, Almanların ilk fırsatta Versay'ı reddederek kendilerine karşı mücadeleye girişeceklerinden emindi. Ayrıca Avrupa'da daha etkili bir siyaset yapmak istiyorlarsa Alman tehdidinden kurtulmaları gerekiyordu. Locarno sistemiyle kendi sınırlarını bir anlamda güvence altına alan Fransız devleti amacına ulaşmıştı.

Locarno öncesinde Rusların gözünde Fransızlar, İngilizlere kıyasla ilişkileri geliştirilebilir bir ülke konumundaydı. İngilizler gibi emperyal bir tehdit oluşturmaması Ruslardaki bu fikrin ortaya çıkmasına sebep olmuştu.³² Hatta muhtemel bir İngiliz-Fransız çatışmasında Fransız Hükûmeti'nin Rusya'dan yardım talep edeceği konuşulmaktaydı. Çarlık rejiminin geçmişte yaptıklarından sorumlu olmadıklarını her fırsatta açıklayan Rus yetkililer, söz konusu Fransa olunca borçlarını ödemeyi bile gündeme getirmişlerdi. Fakat sınırlarını garanti altına almak maksadıyla Locarno sisteminin en önemli ülkesi hâline gelmeleri neticesinde Fransa'ya olan Rus yaklaşımı değişime uğramıştı.

Almanya bu sisteme dâhil olarak Batı yanlısı bir politika sürdüreceğini ilan etmiş oldu.³³ İngiltere'nin diplomatik hamlesiyle Sovyetler, Almanya'yı kendi tarafına çekememiş, Batı'nın müttefiki olmasını engelleyememişti. Ruslar artık emindi ki, Avrupa'da meydana getirilen Locarno sistemiyle yeni savaş koşullarının yaratılmasının önü açılmıştı. Temelde Locarno, sulh amaçlı bir sistem şeklinde tanıtılmış olsa da düşmanlık duyguları yok edilmemiş sadece rafa kaldırılmıştı. Siyasî emellerinden vazgeçmeyecek olan ülkelerin gizli ittifak arayışlarıyla yeni bir emperyalist savaşa doğru dünyayı sürükleyeceklerini savunuyorlardı.³⁴ Sovyetler, Avrupa'da kendisine karşı kurulmuş bir cephenin varlığından hareketle yeni siyasî adımlarını atmaya karar verecekti. Çünkü Locarno ile İngilizler, Sovyetler'in Avrupa kıtasındaki etkinliğini azaltmış gibi görünüyordu.

Locarno'daki anlayışın Balkan bölgesine de taşınması gerektiğine dair fikirler de mevcuttu. Fakat bu coğrafya pek çok etnik yapıya sahipti. Bulgar ve Arnavutlar, İtalyan yörüngesine girerek burada milliyetçi bir siyasî anlayışla hareket edebilirdi. Yine Yugoslavya ve Romanya'da Fransız siyasetinin etkinliğinde yeni bir yol haritası belirleyebilirdi.³⁵ Bu durumun bölgesel savaşların zeminini oluşturacağı şüphesiyle bölgede Locarno sisteminin tatbik edilmesi mümkün görülüyordu. Bu nedenle antlaşmanın sadece Avrupa kıtasında sınırlı tutulması yönünde mutabakata varılmıştı. Böylece Avrupaî devletler, Batı Avrupa hudutlarını güvence altına aldıktan sonra yeni bir aşamaya geçebilirlerdi. Bu aşama silahların kısıtlanması şeklinde olacaktı. Düzenlenen müzakerelerde devletlerin savaşı, kendi millî menfaatlerine

³⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2010, s.160-163.

³¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, XXVI. Baskı, Ankara 2016, s. 33.

³² *Vatan Gazetesi*, 8 Haziran 1925, s. 2.

³³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 13.11.1925, Yer Bilgisi: 44223 – 210223 – 60, Kurum: 541.

³⁴ Stalin, *Eserler (Aralık- Ağustos 1927)*, (çev. İsmail Yarkın), Cilt: 10, İstanbul 1992, s. 240-244.

³⁵ Rauf Ahmet, "Büyük Harpten Sonra Dünya İşleri Nasıl Gidiyor?", *Yeni Türk Mecmuası*, s. 180.

ulaşma noktasında bir araç olarak kullanmaması gerektiğine dair konferanslar düzenlenmeye başlanacaktı.

Öte yandan Locarno görüşmelerinde sona yaklaşıldığı bir dönemde Türk Hükûmeti artık Milletler Cemiyeti'nin Musul hakkında netleşen düşüncesini anlamıştı. Cemiyet, Türkiye'den temsilci gelmesini beklemeden toplantılarına bir yandan da devam etmişti.³⁶ Türk temsilciler masada kalmak için çaba içerisinde olsalar da cemiyetin bu tavrı Türkiye'yi Avrupa merkezli siyasetten uzaklaştırıyordu. Cemiyetin Musul hakkında uyguladığı anlayışın tesadüfi olmadığını dikkat çeken Ruslar, Locarno sisteminin sadece kendilerini değil aynı zamanda Türkleri de tehdit eder bir vaziyete sahip olduğunu belirtiyorlardı.³⁷ Türk tarafı karşılaştıkları bu durum sonrasında Ruslarla aynı çizgiye gelerek Batılı devletlerin genel harp öncesi emperyal bir zihniyetle hareket edeceğine dair endişesini dillendirmeye başlamıştı.³⁸ Özetle son gelişmeler ışığında Türk yetkililer, İstiklâl Harbi'nde olduğu gibi yine kuzey komşusuyla birlikte hareket etmeyi tercih edecekti.

3) Locarno'ya Diplomatik Cevap

Rus Devleti Locarno sistemine karşı yeni bir diplomatik arayışa girmişti. Avrupa kıtasından ihraç edildiği düşüncesiyle müzakereler yoluyla ikili antlaşmalar imzalamayı düşünüyordu.³⁹ Böylece Locarno'nun açık kapı bıraktığı ve tehlike altına girdiğini savunduğu batı sınırlarını koruma altına almış olacaktı. Bu konuda ilk teklifini Türkiye Devleti'ne yapacaktı.⁴⁰ Çünkü onlara göre Türklerin, Lozan sonrası sorunlarını ortadan kaldırmak için dış politikada güçlü bir ortağa ihtiyacı vardı. Musul konusunda manevî destek verilmişti⁴¹ ancak meselenin çözümünde katkı sağlanamamıştı. Bununla birlikte Sovyetlerin savaşa girmesi hâlinde ilk etkileneceği devletlerin başında Türkiye gelmekteydi. Kendilerinin zor duruma düşmesi, Türkiye için istenilen bir siyasî gelişme olamazdı.⁴²

Türk Devleti ise, Locarno sistemiyle Avrupa'ya getirilmek istenilen sulh ortamının sadece sınırlı ülkeler arasında imzalanmasına anlam veremiyordu. Bu sistemle Almanya ve Fransa kendi aralarında mutabakata varmışlar ve birbirlerinin sınırlarına saygı duyacaklarını taahhüt etmişlerdi. Bu durum sadece Avrupa ülkeleri arasında muhtemel bir savaşın önüne geçmek adına yapıldığına dair düşüncelerin doğmasına hizmet etmişti. Locarno sistemi belli ülkeleri kapsamıştı.⁴³ Bu antlaşmayla imza atmayan devletler yeni bir tehdit algısıyla karşı karşıya bırakılmıştı. Türk kamuoyu, Locarno'yu bu gözle görüyordu. Her iki tarafın da hariciyecileri yeni bir paktın imzalanmasını lüzumlu buluyordu. 1921 Moskova Antlaşması'ndan sonra ikinci bir diplomatik zaferin ortaya çıkması için çalışmalara başlayan heyetler nihayetinde Locarno Antlaşması'nın imzalandığı sürecin hemen sonunda Türk Hariciye vekili Tevfik Rüştü Bey ile Rus Hariciye komiseri Çiçerin'in katılımıyla Paris'te tarafsızlık ve dostluk başlığı altında ortak bir metin üzerinden uzlaşa sağlamışlardı.

Antlaşma metnine ilk bakıldığında “samimi dostluk ilişkilerinin takviye” ifadesi dikkat çekmektedir. İstiklâl Harbinde imzalanan Moskova Antlaşması ile ikili ilişkilerin bu metin sayesinde daha anlamlı olacağına dair bir tespitte bulunulmuştur. Birinci maddeye göre, taraflardan birinin askerî harekâta maruz kalması hâlinde akdin diğer temsilcisi olan ülke tarafsız kalmayı onaylamıştır. İkinci maddeye göre ise taraflardan biri diğerine karşı hiçbir şekilde saldırıda bulunmayacağını dile getirmiştir. Bununla birlikte herhangi bir taraf ülkenin

³⁶ TBMM Zabıt Cerideleri, 9 Ocak (Kanun-u Sani) 1926, İçtima Senesi III, Cilt: XXI, s. 91.

³⁷ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 111.

³⁸ “Türk Rus İtilafı”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 29 Aralık (Kanun-u Evvel) 1925, s. 1.

³⁹ Kamuran Gürün, a.g.e., s. 107.

⁴⁰ Evren Küçük - Nurgül Bekar, “Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1925”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 74, Sayı: 1, 2019, s. 190.

⁴¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, İkinci Kitap, Ankara 1987, s. 243.

⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Şubat 1926, İçtima Senesi III, Cilt: XXII, s.150.

⁴³ “İki Komşu Arasında”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 27 Aralık (Kanun-u Evvel) 1925, s. 1.

diğer ülkeye karşı siyasî, iktisadî ve askerî alanlarını tehdit etmek amacıyla oluşturulmak istenen ittifaklarda yer almayacağını kabul etmiştir. Üçüncü maddede ise antlaşmanın süresine dair bir bilgi verilmiştir. Burada yazan ifade de sürenin metnin onaylanmasıyla başlayacağı ve üç yıl süre ile geçerli olacağı belirtilmiştir. Yine taraflardan biri muahedenin bitimine altı ay kala buradaki hükümlere itiraz etmediği takdirde ise antlaşma kendiliğinde bir sene daha uzatılmış olacaktır. Elbette burada yer alan şartlar, ülke yönetimlerinin istediği bir devletle münasebet kurmasına mâni değildir. Bu husus için taraflar ayrı bir protokol imza etmişlerdir.⁴⁴

Türkiye ve Sovyet Rusya 17 Aralık 1925 tarihinde imzaladıkları Paris Muahedesi ile bir anlamda Locarno'da atılan adıma karşılık bir cevap vermişlerdir. Rusya, Batı'daki yeni oluşumlara karşı ikili antlaşmalar stratejisiyle Doğu ülkeleriyle birlikte hareket etmeye karar verdiğini ortaya koymuştur. Bu stratejisinin ilk adımı olarak Türkiye'yi tercih etmesi önemlidir. Farklı bir rejimle yoluna devam eden Türkiye ile Lozan sonrası da yoluna devam edeceğini göstermiştir. Ayrıca bu muahede ile görüşlerini değiştirmedeği Milletler Cemiyeti ile Türkiye'nin arasında oluşabilecek muhtemel münasebeti de engellemeyi planlamıştır. Öte yandan Türk tarafı ise, ikili antlaşmalarla gerçek anlamda bir barış politikasının mümkün olabileceği yönünde düşüncesini hayata geçirmişti. Musul'un elinden çıkmış olması, Batı ile münasebetlerin yakın bir zamanda iyileşme göstermeyeceğini ortaya koyduğundan olası bir diplomatik yalnızlığın önüne geçmek için Sovyet Rusya ile yeniden politik temas kurmuştu.

Her iki ülke de ortak stratejileri gereği sulh temelli bir politikanın devamından yana bir tavır göstermişlerdi. Geçmişte Batılı devletler, menfaatlerini elde etmek gayesiyle askerî bir mücadeleye girmekten kaçınmamıştı. Şimdi ise, Türkler ve Ruslar sınırlarına dayanma ihtimali olan bir harbe karşılık ortak bir güven antlaşmasını imzalamışlardı. Lozan sonrası Türk-Rus ilişkilerinin seyri hakkında bilinmezliklerin hâkim olduğu bir dönemde her iki ülke de İstiklâl Harbi dönemlerinde var olan dostluklarının devam edeceğini bir kez daha kanıtlamışlardır.

Bu sayede taraf ülkeler, sulhtan yana bir politik çizgi üzerinde hareket etmişler ve kolektif barış prensibiyle hareket etmeyen devletlerle birlikte olmayacaklarını bu vesileyle ortaya koymuşlardır. İttifakların, devletleri gelecekte yeni bir dünya savaşına sürükleyeceği konusunda hemfikir olan Türkiye ve Rusya, 1925 Paris Muahedesi'yle başta siyasî olmak üzere çeşitli alanlarda birbirlerine daha bağlı hâle gelmişlerdir.

Sonuç

Geçmiş senelerde birbirlerine karşı düşmanca yaklaşan Türkler ve Ruslar, Birinci Dünya Harbi'nden sonra mevcut siyasî vaziyet nedeniyle ortak düşmanla savaşma argümanı ile iki önemli müttefik ülke konumuna gelmiştir. Siyasî menfaatler temelinde hareket eden ülke yönetimleri farklı ideolojik yaklaşımlarına rağmen birlikte yol alma kararında ısrarcı davranmışlardır. Bu süreçte başta İngiliz propagandasını devre dışı bırakarak kendi bağımsızlık mücadelelerinden galibiyetle ayrılmışlardır. Bundan sonra Batılı devletlerin merak ettiği bir husus vardır ki o da 1923 sonrası yeni siyasî gelişmeler altında Türkiye ve Sovyet Rusya'nın dostluk ilişkilerinin devam edip etmeyeceği idi.

Batılı devletlerin aklındaki bu soru kısa zaman sonra Locarno sistemine karşı ortaya koydukları siyasî duruş vesilesiyle cevap bulmuştur. Almanya'nın Versay Antlaşması'nda yer alan hükümleri kabul etmesi, Fransa'nın kendi sınırlarını garanti altına alması ve İngiltere'nin batı sınırları için askerî taahhütlerde bulunmuş olması gibi ortaya çıkan yeni gelişmeler Sovyet Rusya Hükûmeti'ni tedirgin etmiştir. Fransa'ya sağlanan sınır güvenliğinin Doğu Avrupa için verilmemiş olması, Rusların gözünde yeni bir tehdit dalgası oluşuyor fikrini doğurmuştur. Rus diplomatları, Almanya'yı kendi tarafına çekmek adına imtiyazlar verdiği ticaret antlaşmasını imzalamış olmasına rağmen İngiltere'nin arzu ettiği yeni Avrupa oluşumunu

⁴⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi*, Belge Tarihi: 17.12.1925, Yer Bilgisi: 35603 – 140276 – 24, Kurum: 571.

engelleyememiştir. Bu durum üzerine Ruslar, Şark dünyasında önemli bir konuma sahip Türkiye'ye yönelmiştir.

Öte yandan Türkiye de Musul meselesi üzerinden Milletler Cemiyeti'nin yaklaşımını gördükten sonra Batı ile mesafesini muhafaza etme yönünde karar almıştır. Kendi sınırlarını ikili müttefiklerle teminat altına alma yoluna giden Türk Hükûmeti, Ruslardan gelen teklifi kabul etmiştir. 1925 yılında taraf ülkenin heyetleri arasında yeni bir metin üzerinde uzlaşa sağlanmıştır. Bu muahede, taraf ülkeler arasında 1921 Moskova Antlaşması'ndan sonra imzalanan en önemli muahede olarak telakki edilmiştir. Avrupa'da tesis edilen Locarno Antlaşması'na karşılık iki ülke bundan sonra sulh temelli çizgisinden ayrılmayarak hem Balkanlar'da hem de Doğu dünyasında diğer devletlerle aynı mahiyete sahip metinler üzerinde mutabakata varmak için diplomatik çaba içerisine girmişlerdir. İki ülke arasında bahsedilen bu süreç, 1930'lu yıllara kadar devam etmiştir.

Kaynaklar

1) Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, Belge Tarihi: 17.12.1925, Yer Bilgisi: 35603 – 140276 – 24, Kurum: 571.
Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, Belge Tarihi: 13.11.1925, Yer Bilgisi: 44223 – 210223 – 60, Kurum: 541.
Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, Belge Tarihi: 03.07.1925, Yer Bilgisi: 34695 – 135212 – 9, Kurum: 571.
Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, Belge Tarihi: 19.10.1925, Yer Bilgisi: 220033 – 213429 – 627 Kurum: 516.
Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, Belge Tarihi: 03.07.1925, Yer Bilgisi: 34695 – 135212 – 9, Kurum: 571.
Dış İşleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi, Belge Tarihi: 03.10.1925, Yer Bilgisi: 34917 – 137895 – 6, Kurum: 571.

2) Resmi Yayınlar

Zabıt Cerideleri

TBMM Zabıt Cerideleri, 9 Ocak (Kanun-u Sani) 1926, İçtima Senesi III, Cilt: XXI.
TBMM Zabıt Ceridesi, 11 Şubat 1926, İçtima Senesi III, Cilt XXII.
TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Kasım (Teşrin-i Sâni) 1928, İçtima Senesi: I, Cilt: V.

3) Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam

“Rusya ve Biz”, *Akşam Gazetesi*, 19 Mayıs 1932.

Hakimiyet-i Milliye

“Cemiyet-i Akvam’ da”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 26 Haziran 1925.
“Moskova Matbuatında”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 10 Temmuz 1925.
“Rusya’ya Karşı”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1925.
“Musul Cemiyet-i Akvam’ da Mühim Bir Safhaya Girdi”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 6 Eylül 1925.
“Musul Meselesi ve İngiliz Matbuatı”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 17 Temmuz 1925.
“Yeni Türkiye-Yeni Rusya”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 15 Haziran 1925.
“Rusya-Almanya”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 4 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1925.
“Rusya ve İngiltere”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 5 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1925.
“Türk Rus İtilafı”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 29 Aralık (Kanun-u Evvel) 1925.
“İki Komşu Arasında”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 27 Aralık (Kanun-u Evvel) 1925.

Vatan

“Beynelmilel Vaziyetin Moskova’dan Görünüşü”, *Vatan Gazetesi*, 1 Haziran 1925.
“Beynelmilel Vaziyetin Moskova’dan Görünüşü”, *Vatan Gazetesi*, 3 Haziran 1925.
“Rus Hariciye Komiserinin Mühim Bir Nutku”, *Vatan Gazetesi*, 8 Haziran 1925.
“Türkiye ve Rusya”, *Vatan Gazetesi*, 15 Temmuz 1925.

4) Araştırma ve İnceleme Eserleri

AHMET, Rauf, “Büyük Harpten Sonra Dünya İşleri Nasıl Gidiyor?”, *Yeni Türk Mecmuası*, Sayı: III, 1932.
ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi (1914-1995)*, İstanbul 2010.
Atatürk’ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, Cilt: XV (1923), İstanbul 2005.
GÜRÜN, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, II. Basım, Ankara 2010.
İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, İkinci Kitap, Ankara 1987.
JACOKSON, Jon, *Locarno Diplomacy German and West 1925-1929*, Princeton Universty Press, New Jersey 1972.
JHONSON, Gaynor, *Locarno Revisited European Diplomacy (1920-1929)*, New York 2005.
KÜÇÜK, Evren - BEKAR, Nurgül, “Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1925”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 74, Sayı: 1, 2019, s. 163-192.

Türkiye ile Rusya'nın Locarno Sürecine Gösterdiği Diplomatik Tepki

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 26. Baskı, Ankara 2016.

STALİN, *Eserler (Aralık- Ağustos 1927)*, (çev. İsmail Yarkın), Cilt: 10, İstanbul 1992.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author's Note: Bu makale, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ş. Can ERDEM danışmanlığında hazırlanan *Türk-Sovyet Etkileşiminin Türkiye'ye Yansımaları (1920-1929)* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This article is based on the doctoral thesis titled *Reflections of Turkish-Soviet Interaction on Turkey (1920-1929)*, prepared under the supervision of Prof. Dr. Ş. Can ERDEM at the Department of Turkish History, Institute of Turkish Studies, Marmara University.

MODERN METHODS OF TEACHING FOLKLORE USING DIGITAL TOOLS

◆
DİJİTAL ARAÇLARI KULLANARAK FOLKLORU ÖĞRETMENİN MODERN YÖNTEMLERİ

Bakytgul KALDYBAY*

Öz

Makale, modern eğitimin küreselleşmesi bağlamında dijital kaynakları kullanarak değerli edebi mirası öğretmenin etkili yollarını tartışmaktadır. Modern eğitim sisteminin temel görevlerinden biri, yenilikçi teknolojilerin tanıtılması ve dijital bir toplumda rekabetçi uzmanların yüksek kalitede eğitimi için yeni çözümler aranmasıdır. Bu nedenle çalışma, modern öğrenmenin yollarını analiz etmekte ve dijital teknolojileri kullanarak yenilikçi öğretim yöntemlerini sistematize etmektedir. Bu bağlamda folklor eserlerinin, özellikle de epik anlatılarla masalların analiz edilmesinde ve etkileşimli bir sanal ortam oluşturulmasında bu teknolojinin öneminden bahsedilmektedir. Eğitim sürecinde dijital teknolojilerin kullanılmasının avantaj ve dezavantajları nedeniyle, araştırma makaleleri ve dijital araçların kullanımıyla ilgili çeşitli bilimsel kaynaklar özetlenmiştir. Etkileşimli platformlar, multimedya kaynakları ve yapay zeka yetenekleri de kültürel mirası korumak ve yeni nesil arasında öğrenmeye ilgi uyandırmak için kilit araçlar olarak kabul ediliyor. Bu yenilikçi sistemin yetenekleri analiz, değerlendirme ve izleme için etkin bir şekilde kullanılabilir. Bu tür yenilikçi sistem teknolojileri sadece folklor eserlerini görselleştirmeye yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda öğrenciler için erişilebilirliklerini artırarak bilgilerinin daha derin bir şekilde anlaşılmasını ve genişletilmesini teşvik eder. Bu çalışmada örneklem, epik anlatılar ve masallarla sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dijital Kaynaklar, Yapay Zeka, Dijital Yeterlilik, Folklor, Yenilikçi Yöntemler.

Abstract

The article discusses effective ways to teach valuable literary heritage using digital resources in the context of the globalization of modern education. One of the main tasks of the modern education system is the introduction of innovative technologies and the search for new solutions for high-quality training of competitive specialists in a digital society. Therefore, the study analyzes the ways of modern learning and systematizes innovative teaching methods using digital technologies. In this context, the importance of this technology in analyzing folklore works, especially epic narratives and fairy tales, and in creating an interactive virtual environment is mentioned. Due to the advantages and disadvantages of using digital technologies in the educational process, research papers and various scientific sources related to the use of digital tools were summarized. Interactive platforms, multimedia resources and artificial intelligence capabilities are also considered as key tools for preserving cultural heritage and sparking interest in learning among the new generation. The capabilities of this innovative system can be effectively utilized for analysis, evaluation, and monitoring. Such innovative system technologies not only help to visualize folklore works, but also enhance their accessibility for students, fostering a deeper understanding and expansion of their knowledge. In this study, samples are limited to epic narratives and folk tales.

Keywords: Digital Resources, Artificial Intelligence, Digital Competence, Folklore, Innovative Methods.

Introduction

In the modern world, digital technologies are widely used in various social environments of society, including in the field of education, which helps to accelerate the learning process. The field of education is dynamic, so it is natural that it undergoes constant

* Al Farabi Kazak Milli Üniversitesi Doktora Programı Öğrencisi.-bakytgul768@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-2095-1784

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 20.05.2025

Makale Kabul Tarihi: 18.06.2025

changes. One of such urgent changes can be called the transition of education to a digital format associated with the adoption of “Digital Kazakhstan”. This change was given an impetus by the fact that the address of the head of state, entitled “Economic orientation of fair Kazakhstan”, emphasized the strategic importance of digitalization and identified the main directions for the development of education to become a leading country in the introduction of information technology.¹ In general, digitalization of education in Kazakhstan is becoming an important aspect of educational transformation. The vision of future educational institutions is often associated with the transition of all participants to a cloud-based learning system, which includes online classes, the provision of open educational content, and a detailed and flexible individual approach to each student.

In the era of globalization, digital technologies play an important role in the educational process on a daily basis. The field of application of several innovative systems, including intelligent devices, artificial intelligence, augmented reality, virtual reality and digital applications, is widely recognized in the field of education.² These innovative systems contribute to the new learning of literary heritage, including folklore works. Folklore works serve as the most important means of preserving and transmitting national culture, passing on the history, traditions and vital values of the people from generation to generation.³ Epics, fairy tales, folk songs, legends and other folklore works are an integral part of the cultural heritage, reflecting the ideological foundations and spiritual aspirations of the people, contributing to the strengthening of their national identity and identity. Therefore, teaching folklore works should be aimed at their deep understanding, analysis and preservation using modern techniques and technologies. The inclusion of digital resources and interactive platforms in the educational process helps to make the study of folklore more accessible and functional.

Research related to the digitization of folklore works in the learning process often manifests itself in the form of scientific articles without special in-depth consideration. Therefore, approaches and methods of using digital technologies in education require a comprehensive analysis. Strategies and methods of modern education, digitalization of organizational forms, formation of digital competence of future philology students and analysis of quantitative programs necessary for this are the basis of the relevance of the topic. First of all, let's consider domestic research papers related to the importance of technology in teaching the discipline. Researchers F. B. Buribekova, N.J. Zhanatbekova define the importance of technology in the education system as "pedagogical technology is a systematic planning method for achieving an effective form of learning and assimilation of knowledge through the assessment and use of the entire learning process, taking into account technical resources."⁴ Therefore, in the era of globalization, the application of new technologies to the development of a competitive national education system and the continuity of its capabilities in integration into the global educational environment is becoming important.⁵ In this context, when mastering new technologies for teaching literature, it is necessary to pay attention to those aspects of the discipline that correspond to its internal content, the following questions:

¹ “Message from the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan on the topic “Economic focus of a fair Kazakhstan” 01.09.2023. <https://www.akorda.kz/kz/addresses> (Access date: 17.05.2025)

² F. L. Goal & E. Prasolova-Forland, “Special Section Editorial: The Frontiers of Augmented and Mixed Reality in All Levels of Education”, *Education and Information Technologies*, 27(1), 2022, p. 611.

³ For the functions of folklore, see William R. Bascom, “Four Functions of Folklore”, *The Journal of American Folklore*, Vol.: 67, Issue: 266, 1954, pp. 333-349.

⁴ F. B. Buribekova and N.J. Zhanatbekova, *Modern Pedagogical Technologies*, Almaty 2014, p. 360.

⁵ K. A. Sarbasova, *Innovative Pedagogical Technologies*, Almaty 2006, p. 116.

- The correct choice of methodological systems that ensure the result, in accordance with the specifics of the educational content
- The ability to formulate specific goals and objectives depending on the content
- Selection and synthesis of educational technologies in accordance with their effectiveness for the content
- The organization of students' activities with a focus on a pre-designed result.⁶

Today, the integration of an innovative technology system is of great importance in the course of studying the discipline. One of them is aimed at digitalizing the educational process. In other words, one of the main tasks is to increase the digital competence of future youth worthy of the new century, as well as promote comprehensive education and become competitive specialists. At the same time, digital didactics allows for meaningful and effective use of modern digital technologies and tools in the educational process. According to scientists, the digitalization reform is to create opportunities for equipping educational institutions with high-quality software: information systems that allow access to educational resources, the results of modern scientific research and development, and electronic scientific libraries in various languages. Digitalization of education is perceived as the creation of a digital educational environment to achieve high-quality educational indicators, the emergence of opportunities for individual learning.⁷

Digital educational environment the development of an individual educational route that meets the individual needs of students not only makes students active consumers of electronic resources, but also provides new opportunities for resource developers and others. The importance of the creativity of an educational teacher in a particular system of education is determined by a number of values. In this regard, the creative approach of the teacher is also very relevant. In terms of quantitative learning, the teacher needs to develop social, scientific, and practical aspects. Because in the context of the radical changes taking place and those changes in society, a new person with a special mindset is being formed. The famous scientist M. M. Potashnik expresses the opinion that the work of a teacher is always associated with creativity, since each student is unique, and new conditions require non-standard solutions. Any pedagogical decision is formed under the influence of factors in non-standard solutions.⁸ Delving into this opinion, the teacher should be able to uniquely combine non-standard approaches to solving pedagogical problems, new methods, forms, techniques and means of teaching, reproduce and apply well-known methods in accordance with the new situation, organize the search and acquisition of experience by students with admiration, admiration, along the way to develop their highly developed intuition and successful ability Using the ability to improvise is a manifestation of creativity. Researcher A.K. Markova, in one of her opinions on pedagogical creativity, notes that teaching and independent education of teachers are associated with an original analysis of pedagogical reality, the development of professional self-awareness and the ability to interact with others in the course of their activities. The greatest role in the formation of professional level is played by scientists V. A. Kankalik, N.D. Nikandrov, who raised the problem of their own pedagogical creativity, self-improvement of the personality, and its professional consciousness to a certain level. For example: 1) the emergence of pedagogical thought; 2) the analysis of final thought; 3) the transformation of pedagogical thought into action; 4) a demanding assessment of the result of creativity.⁹

⁶ B. D. Jumaqeva, *Methods of Teaching Kazakh Literature*, Almaty 2015, p. 125.

⁷ N. M. Mammadova, "Man in the Age of Digitalization: On the Verge of the Real and the Virtual," *The Age of Globalization*, Issue: 3, 2021, pp. 74-85.

⁸ A.K. Markova, *Psihologiya Professionalizma*, Moskva 1996.

⁹ V. A. Kan-kalik, *Pedagogičeskaya Deyatel'nost kak Tvorčeskiy Protse*, Moskva 1976. p. 67.

Digital technologies have great potential in the development of teachers' creativity. While these technologies require the use of synchronous, asynchronous methods, multimedia technologies, cloud technologies, computers, laptops, mobile phones and other electronic educational resources, they, in turn, form and further improve the literacy and competence of teachers in this area. The effective use of artificial intelligence in the learning process based on the digitalization of education is set before the main tasks of today. Especially in literature lessons, it is obvious that learning using this digital resource is of interest to students. The use of artificial intelligence-based fairy tales in the learning process also has a significant impact on students' memorization of the storyline. First, the purpose of the lesson is determined and the logical sequence of the material is established. In addition, the main elements that must be learned by students are determined, including those selected depending on the needs of demonstration of phenomena. In teaching literature, there are many advantages of considering samples of folklore fiction. For example, the literature curriculum in secondary education institutions presents various examples of folklore works. Additional hours have been allocated from fiction to the epic narratives "Er Tostik", "Kulamergen", "Ayaz bi". In this context, fairy tales not only occupy a special place in the upbringing of children, but also play an important role in the life of the future. Firstly, it develops the child's imagination, teaches them to dream and speak correctly. From an educational point of view, a fairy tale instills in a child the ability to distinguish between good and evil, virtues such as morality. Using Chat GPT in teaching versions of different epic narratives, such as "Er Tostik", "Kulamergen" will help consolidate students' knowledge, memorize the logical sequence of the material, systematize the material learned, and improve critical thinking skills. According to research by scientists, 70% of information is perceived by sight, 20% by hearing, and 10% by other senses. Therefore, the connection of hearing with vision allows us to fully perceive and memorize certain information.¹⁰

The important role of digital educational resources is clearly visible at the stage of practical application of knowledge. It is also necessary to take into account the requirements of using technical means when teaching fairy tales. For example, when working with a slide projector, keep in mind that the size of the image projected onto the screen is proportional to the distance between the projector and the screen. The further away the projector is, the larger the image. Therefore, with a projector, it is necessary to create favorable conditions for showing fairy tales on the screen. These visual visualizations are important for working with the text in fairy tales, using meaningful material in speech practice. The scientific justification for the position of clarity was laid by Ya. A. Komenskiy: "... this should become the golden rule for students: students recognize surrounding objects through sight, hearing, feeling."¹¹

In the educational process, the teacher plays a major role in solving the problems of the level of use of digital educational resources. Its rational use allows students to visually demonstrate and reveal the essence of modern achievements of science, technology, culture and the history of the past, to travel to another universe. Digital learning tools used during classes have their own characteristics. Here, first of all, it is necessary to monitor the fulfillment of didactic requirements and proceed from them. The famous methodologist, scientist K. Bitybayeva paid special attention to the teaching of fairy tales. She noted:

¹⁰ P. A. Kisyakov, *Audiovizual'nie Tehnologii Obuçeniya. Uçeb'no-Metodiçesko Posobie*, Şuya 2009. p. 142.

¹¹ Ya. A. Komenskiy, *Didaktiçeskie Printsipi: Otrivki iz "Velikov Didaktiki"*, Gosudarstvennoe Uçebno-Pedagogiçeskoe İzdatel'vo NARKOMPROSA RSFS, Moskva 1940.

“Regardless of the genre, children read fairy tales with great interest. They are attracted by fantastic events, fascinating adventures of the main characters, their bravery and courage.”¹²

Analyzing current trends, artificial intelligence has opened up new opportunities in teaching folklore works, which are an important part of cultural heritage, ensuring the adaptation of educational programs to the abilities of each student. If we pay attention to the main advantages of this innovative system, we can highlight the following aspects:

1. Volume data analysis: can process and analyze large volumes of texts, audio and video materials. This allows researchers to find and organize information about folklore faster.

2. Recognition and classification: Motifs, plots and characters in folklore can be automatically recognized and converted into an animated video. This is effective in teaching examples of fiction.

3. Translation and interpretation: Translates folklore texts into different languages, making them accessible to a wide audience. This is especially useful when studying the folklore of small nations and ethnic groups.

4. Creation of digital archives: creation of digital archives of folklore materials, ensuring their preservation and accessibility for future generations.

5. Automation of daily tasks: Can automate everyday tasks such as transcribing audio recordings or digitizing texts.

These advantages contribute to the preservation of cultural heritage and the deepening of knowledge about the traditions and customs of different peoples. However, for the effective application of this innovative system, it is important to have qualified specialists who are able to methodically use artificial intelligence in the educational process. Currently, there are many neural networks that can be used in teaching folklore works. It is used to process unstructured datasets of large volumes and various formats. Among them are: “Midjourney”, “Looka”, “Dream”, “Wepik”, “Synthesia”, “Murf”, “D-id”, “Sonorous”, “Runway”, “Tome”, “ChatGPT”, “Perplexity” and “GigaChat”. For example, when teaching students the artistic genres of folklore, it is optimal to use these neural networks. And at the university, it is beneficial to use platforms to develop independent student search. At the same time, the teacher-organizer of the educational process has a high position. If a teacher effectively uses traditional and innovative teaching methods, he focuses on productive education. This contributes to the formation of a style of pedagogical creativity. Neural networks allow you to create new learning materials based on the needs of the target audience and new learning requirements. In particular, it will help you create drawings, ready-made exercise systems, and test tasks for intermediate and final control that meet the requirements of the lesson and the teacher’s requests.

Along with the listed advantages of using artificial intelligence in the learning process, there are also disadvantages. First, too much reliance on artificial intelligence can reduce direct interaction with humans. This has a negative effect on social and emotional development. Secondly, too much trust in this system can hinder the development of students' critical thinking. In addition, sometimes this system also provides incorrect data rather than accurate information. At the same time, it is important to effectively use digital technologies as a means of teaching folklore works. In publications devoted to the digital transformation of school and higher education, it is noted that this process is closely related to the revision of teaching methods and the professional development of teaching staff.¹³ Some studies show that due to limited digital skills, teachers prefer traditional teaching

¹² K.O. Bitibayeva, *Ādebiyetti Okıtuvdıñ İnnovatsiyalıq Ādistemesi, Tehnologiyası. Okuv-Ādistemelik Kural*, Tom I, Öskemen 2015.

¹³ İ. V. Robert, “Stifrovaya Transformatsiya Obrazovaniya: Tsennostnie Orientiri, Perspektivi Razvitiya”, *İnformatizatsiya Obrazovaniya Nauki*, Volume: 3, Issue: 47, 2020, pp. 3-16.

methods instead of using digital technologies.¹⁴ However, digital resources have significant potential, allowing the design and transformation of various pedagogical forms. By creating Digital resources, they allow the design and transformation of various pedagogical forms of learning into the development of holistic, authorized basic and elective training courses, starting with video lessons and lectures. As a result, teachers effectively implement many methodological goals using quantitative methods. In addition, one of the advantages of using digital resources in education is the accessibility of education for all students. Sometimes it may be difficult for some students to complete their education due to physical limitations. Thanks to online platforms and virtual classrooms, digital tools are suitable for learning for everyone, regardless of location and physical capabilities.

Conclusion

The formation of digital competencies of teachers and students, as well as specialists in each industry, is a key condition for the development of digital culture. Without it, the innovative development of society and its social systems becomes impossible. In this context, education must meet the criteria of digitalization, effectively integrate electronic resources into the educational process, and rationally combine digital and traditional teaching methods. Mastering digital competencies requires teachers' digital literacy and their readiness for online education. Digital literacy is basic because it, along with other factors, ensures the innovative development of the educational environment. The continuous development of digital culture and digital skills plays an important role in the training of a new generation of specialists.

In accordance with modern innovative strategies, a teacher should combine digital technologies with traditional teaching methods, focusing on the comprehensive development of students. In the context of globalization, digital technologies make it possible to visualize folklore texts, animate folklore motifs and patterns, and create virtual educational environments for interactive learning. Digitalization of the educational process helps automate the systematization and visualization of folklore works, making them accessible and interesting to students. Effective implementation of digital technologies not only preserves cultural heritage, but also popularizes it among young people, increasing their interest in national culture, and facilitating the study of traditions and history through digital tools.

Bibliography

- “Message from the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan on the topic “Economic focus of a fair Kazakhstan”, <https://www.akorda.kz/kz/addresses> (Access date: 17.05.2025)
- BİTİBAYEVA, K.O., *Ādebiyetti Okıtuvdıñ İnnovatsiyalıq Ādistemesi, Tehnologiyası. Okuv-Ādistemelik Kural*, tom I, Ŗskemen 2015.
- BASCOM, W. R., “Four Functions of Folklore”, *The Journal of American Folklore*, Vol.: 67, Issue: 266, 1954, pp. 333-349.
- BURIBEKOVA, F. B. and ZHANATBEKOVA, N. J., *Modern Pedagogical Technologies*. Almaty 2014.
- CONDIE, R. & MUNRO, R. K. *The Impact of ICT in Schools-a Landscape Review*. https://www.semanticscholar.org/paper/The-impact-of-ICT-in-schools-a-landscape-review-Condie-Munro/aa63520f6bb4fefb0cda2b9dbba6da18a0343ccd?utm_source=direct_link (Access date: 17.05.2025)
- GOAL, F. L. & PRASOLOVA-FORLAND, E., “Special Section Editorial: The Frontiers of Augmented and Mixed Reality in All Levels of Education”, *Education and Information Technologies*, Volume: 27, Issue: 1, 2022. p. 611-623.
- JUMAQAEVA, B. D. *Methods of Teaching Kazakh Literature*, Almaty 2015.

¹⁴ R. Condie & R. K. Munro, *The Impact of ICT in Schools-a Landscape Review*. https://www.semanticscholar.org/paper/The-impact-of-ICT-in-schools-a-landscape-review-Condie-Munro/aa63520f6bb4fefb0cda2b9dbba6da18a0343ccd?utm_source=direct_link (Access date: 17.05.2025)

Modern Methods of Teaching Folklore Using Digital Tools

- KAN-KALIK, V. A., *Pedagogičeskaya Deyatel'nost kak Tvorčeskiy Protses*, Moskva 1976.
- KISLYAKOV, P. A., *Audiovizual'nie Tehnologii Obuçeniya. Uçeb'no-Metodiçesko Posobie*, Şuya, 2009.
- KOMENSKIY, *Didaktičeskie Printsipi: Otrivki iz "Velikov Didaktiki"*, Gosudarstvennoe Uçebno-Pedagogičeskoe İzdatel'vo NARKOMPROSA RSFS, Moskva 1940.
- MAMADOVA, N.M. "Man in the age of Digitalization: On the Verge of the Real and the Virtual", *The Age of Globalization*, Issue: 3, 2021, pp. 74-85.
- MARKOVA, A. K. *Psihologiya Professionalizma*, Moskva 1996.
- ROBERT, İ. V. "Stifrovaya Transformatsiya Obrazovaniya: Tsennostnie Orientiri, Perspektivı Razvitiya", *İnformatizatsiya Obrazovaniya Nauki*, Volume: 3, Issue: 47, 2020, pp. 3-16.
- SARBASOVA, K. A. *Innovative Pedagogical Technologies*. Almaty 2006.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.

Yazarın Notu/Author's Note: Bu makale, Al Farabi Kazak Milli Üniversitesi'nde hazırlanmakta olan "Ways of Studying the Folklore Works Using Digital Technologies" adlı başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / This article is based on a doctoral thesis entitled "Ways of Studying Folklore Works Using Digital Technologies" currently being prepared at Al Farabi Kazakh National University.

AÇ BARS HİKÂYESİ'NDEKİ İNANÇ UNSURLARI İLE HALK ŞİİRİ ÖRNEKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE ELEMENTS OF FAITH AND EXAMPLES OF FOLK POETRY IN THE HUNGRY
TIGRESS'S STORY

Semanur AMANVERMEZ*

Öz

Altun Yaruk Sudur X. Kitap 26. Bölüm'de yer alan Aç Bars Hikâyesi, Türk-Budist anlatı-masal koleksiyonu kategorisinde sınıflandırılan bir eserdir. Aslı Sanskritçe olup VIII. yüzyılda Çinceye, X. yüzyılda Çince'den Şingko Şeli Tutung tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Aç Bars Hikâyesi, Budizm'in Mahayana mezhebinin temelinde yer alan bireysel kurtuluştan önce başkalarının kurtuluşunun esas olduğu düşüncesiyle yazılmıştır. Söz konusu eserin o dönemin sosyal yapısı, inancı, beslendiği sözlü ve yazılı kültür gereğince halk edebiyatı (ağıtlar, koşuklar) ve inanç unsurları (Tanrı, Bodisatva oluş, kültler, rüya, mitolojik sayılar, kurban, ölüm vb.) bakımından zengin olduğu görülmektedir. Çalışmamızda Aç Bars Hikâyesi'ndeki bu unsurlar tespit edilmiş ve tespit edilen veriler bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Söz konusu metindeki inanç unsurlarının hem Türklerin daha önceki inançlarından gelen unsurlarını hem de Eski Mısır dini ve Hinduizm gibi Budizm'in beslendiği dinlere ait inanç unsurlarını içerdiği görülmüştür. Bu çalışmanın Budist Uygur edebiyatı kapsamında yapılacak olan Türk inançları ve halk şiiri konulu çalışmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Altun Yaruk Sudur, Aç Bars Hikâyesi, Halk Edebiyatı, Budizm, Uygur Türkçesi

Abstract

The Hungry Tigress's Story, located in Chapter 26 of Altun Yaruk Sudur Book X, is a work classified in the category of Turkish-Buddhist narrative-tale collection. The original was Sanskrit and translated into Chinese in the 8th century, and from Chinese into Turkish by Şingko Şeli Tutung in the 10th century. The Hungry Tigress's Story was written with the idea that the salvation of others is essential before individual salvation, which is the basis of the Mahayana sect of Buddhism. It is seen that the work in question is rich in terms of folk literature (laments, verses) and elements of belief (God, Bodhisattva formation, cults, dreams, mythological numbers, sacrifice, death, etc.) due to the social structure, belief, and oral and written culture it was nourished from at that time. In our study, these elements in The Hungry Tigress's Story were determined and the determined data were subjected to an evaluation. It has been observed that the belief elements in the text in question include both the elements from the previous beliefs of the Turks and the belief elements of the religions that Buddhism was nourished from, such as Ancient Egyptian religion and Hinduism. It is thought that this study can contribute to the studies on Turkish beliefs and folk poetry to be conducted within the scope of Buddhist Uyghur literature.

Keywords: Golden Light Sūtra, The Hungry Tigress's Story, Folk Literature, Buddhism, Uygur Turkish

Giriş

Türk-Budist sahasında verilen eserler çoğunlukla metnin okunması ve dil bilimsel açıdan incelenmesiyle sınırlı kalmıştır. Türk toplumunda din değişikliği, farklı alfabe kullanımı, sosyal yaşam koşulları, siyasi konum gibi alanlarda yaşanan köklü değişimler

* Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.-semanurmualla@gmail.com, ORCID ID: 0009-0006-9107-6239

This article was checked by intihal.net.

Makale Gönderim Tarihi: 30.05.2025

Makale Kabul Tarihi: 21.06.2025

Uygur edebiyatında bu tür eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Bunlar hem bireysel hem toplumsal belleğe kazınmış ve yeni bir yaşam felsefesi üretmeyi kaçınılmaz kılmıştır. Burada, içinde barındırdığı bir hikâyeyi inceleyeceğimiz Altun Yaruk Sudur, Buda ve Bodisatva’ya ulaşmak için nasıl dua ve ibadet edilmesini detaylı bir şekilde anlatan dinî nitelikli bir eserdir. Türk anlatı geleneğinde bu hikâye, dinî bilgileri aktarmayı amaçlayarak öğreticilik işlevini yerine getirmiştir.

Halk bilimsel unsurlara birçok örnek sunduğu için Aç Bars Hikâyesi üzerinde çalışmayı uygun gördük. Türk kültüründeki önemli sayılar ve Budizm ile bunlara yenilerinin eklenmesi, eski dinden kalan bazı inanışların devam etmesi, halk edebiyatı ürünlerinden koşuk ve ağıt örneklerini sunması, Budizm’in öğretilerini anlayan ideal insanın davranış ve düşünüş biçimini anlatması, inanç unsuru olarak nirvana-vahdetivücut, kurban örneklerini sunması, ölüm habercisi rüyaya yer vermesi, içinde doğa totemlerini barındırması Aç Bars Hikâyesi’ni inceleme nedenlerimizdendir. Bu unsurları halk bilimi bağlamında ele alarak mitolojik, dinî, tarihî, kültürel ve geleneksel boyutlarda açıklayacağız. Söz konusu anlatı, daha önce bu çerçevede ele alınmadığından çalışmamız halk bilimi alanına katkıda bulunacaktır.

Anlatı, çok zengin, kudretli, halkına önem veren bir kralın üç oğluyla başlar. Kral ve prenslerin başkışı olması, Budizm’de sıkça görülen bir figürdür. Hint etkisinde kalmış bu dinde krala ve soyuna toplum ve inananlar adına büyük sorumluluk ve fedakârlıklar düşmektedir. Öyle ki hanedan mensupları gerektiğinde tüm varlıklarını, canlarını riske atabilmeli, hatta kendilerini feda ederek ölebilmelidir. Hint toplumunda kralın iyi olup olmadığı doğa olaylarını, toprağın bereketini dahi etkilediğinden¹ Budizm’e hanedanın üstlenmesi gereken sorumluluğun bu kültürden geçmiş olduğu düşünülebilir. Hiç şüphesiz Budist metinlerdeki prens figürünün bir kaynağı da Buda’nın kendi yaşamıdır.

Anlatıya göre üç prens eğlenmek için bir gezintiye çıkar. Bu seyahat, Joseph Campbell’in² deyiimiyle kahramanın sonsuz yolculuğunun başlangıcıdır ve arayışı temsil eder. Gezintide ormanın ilerisinde aklıktan ölmek üzere olan aç kaplanı ve yavrularını görürler. Bu kısım maceraya çağrı kısmıdır, Budizm anlatılarında seyahate çıkmak çok yaygın bir motif olarak hikâyenin arayış kısmını temsil eder. Siddhartha Goutama, henüz gençken yaptığı gezintiler sayesinde Buda olmuştur.

Anlatının gelişme kısmı, yani kahramanın sonsuz yolculuğunun erginlenme bölümü en küçük prens Mahasatva’nın aç kaplana ve yavrularına merhamet edip kendisini kurban etmesidir. Merhamet, Budist anlatılarda önemli bir semboldür. Aydınlanma merhametli olmakta saklıdır, aydınlanmaya giden tüm kapılar merhametle açılır. Kendisini kurban etmeye niyetlendiğinde o bir Bodisatva olmuştur. Bu olay Mahasatva’nın kendi varlığıyla kaplanın varlığının bir olduğunun farkına varmasıyla gerçekleşir. Bu kısım da kahramanın sonsuz yolculuğunun dönüş kısmıdır.

¹ J. G. Frazer, “Ruhun Tehlikeleri ve Tabu” adlı çalışmasında krallarla ilgili tabulara da yer vermiştir. Bu tabuların başında gözlerden uzak yemek zorunda olmaları, tebaaları tarafından görülememeleri, saraydan çıkamamaları ve kanlarının toprağa akıtılamaması gelmektedir. Kral olmanın getirdiği yükler, elbette sadece bunlarla sınırlı değildir. Geleneksel topluluklarca Tanrı’nın vücut bulmuş hali olarak görülen krallar ve rahipler, doğüstü güçlerle donatılmış olmalarının ve doğanın akışını yönlendirme gücüne sahip olmalarının yanı sıra, kötü hava ve kötü hasat gibi olumsuzluklardan da sorumlu tutulmuşlardır. Kuraklık, açlık, salgın ya da fırtına durumunda halk, bu felaketleri krallarının ihmali ya da kusurlarına bağlayarak onu cezalandırmış, tahtından indirmiş, hatta öldürmüştür. (J. G. Frazer, *Ruhun Tehlikeleri ve Tabu*, (çev. İsmail Hakkı Yılmaz), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 17). Frazer’in tespitlerden geleneksel toplulukların, toplumu derinden etkileyen olumsuzluklar söz konusu olduğunda krallarını kurban ettikleri, onların yerine yaratıcı enerjileri (başka deyişle “kut”ları) çok daha yüksek olan yeni kralları tahta oturttukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle kralların kendilerini hayatlarına son vererek feda etmeleri de gönüllü kurbanlık kategorisinde değerlendirilebilir.

² Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.

Aşağıda, önce Aç Bars Hikâyesi'ndeki bazı inanç unsurları ele alınacak, ardından da bu anlatıdaki halk şiiri örnekleri sunulacaktır.

1. Aç Bars Hikâyesi'ndeki İnanç Unsurları

1.1. Tanrı İnancı

Mahayana Budizmi, sadece Buda'yı tanrılaştırmakla kalmamış, Hinduizm'in tanrısını ve yayıldığı bölgelerde önceden kabul gören bazı kutsal varlıkları ve tanrıları da benimsemiştir. Bu nedenle Türk mitolojisi, Budizm yoluyla Hint kavramlarını da içerisinde barındırmaktadır.

Hint mitolojisinde Rahu, iki eşit parçadan oluşan ve evreni temsil eden kozmik yılanın bir parçasıdır. Rahu, güneşi yutar ve güneş tutulmalarına yol açar.³ Aç Bars Hikâyesi'nde Güneş Tanrısı'ndan ve Rahu'dan bahsedilir. Mahasatva kendisini aç kaplana sunduktan sonra Rahu'nun Güneş Tanrısı'nı yutmasıyla tüm evren kararmıştır.

Güneş Tanrısı, anlatıda adsız bir biçimde geçtiği için onun hangi din veya inanıştan Budizm'e geçtiğini tam olarak bilemiyoruz. Ancak bağlama uygun düşündüğümüzde söz konusu olanın Hint mitolojisinde en çok öne çıkan Güneş Tanrısı Surya olduğunu varsayabiliriz.⁴

1.2. Bodisatva Oluş

Mahasatva, anlatıda ne karmaya ve döngüye tâbi olacak ne de Buda mertebesine erişebilecektir. Mahasatva, büyük bir merhamet göstererek kendisini aç kaplana sunarak Bodisatva olmuştur. Bodisatvalar, geleceğin Buda adaylarıdır. Aydınlanmaya erişmiş ancak bu dünyaya sırt çeviremeyen Bodisatvalar, dünyevi hayat ve ebedî kurtuluş arasında kalmışlardır.

Bodisatvalar uzun saçları ve asexual görünüşleri sebebiyle bazen kadın figürüne de benzetilirler. Mahasatva da öldükten sonra onun saçlarının kemikleriyle karışık darmadağın olması onun saçlarının uzun olduğunu gösterir.

Ayrıca Bodisatva tasvirlerinde onların ayırt edici özel eşyaları lotus çiçeği, nektar şişesi, aslan ve fildir.⁵ Mahasatva ve kardeşleri ormana çiçek, meyve ve yemiş toplamaya gelmiştir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Mahasatva'nın Bodisatva mertebesine ulaştığını kesin olarak söyleyebiliriz.

1.3. Nirvana: Ruhsal Olgunluk, İnsan-ı Kâmil Mertebesine Ulaşmak

Nirvana'nın ne olduğuyla ilgili birçok tanım ve yorum olsa da öncelikle ne olmadığını söylemek daha uygun olacaktır. Nirvana ölüm demek değildir, insan bu hayattayken nirvanaya kavuşabilir; maddi sıfatlarını, ölümünden sonra büyük nirvanaya gideceği zaman

³ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 121-122.

⁴ Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 146.

⁵ Münevver Ebru Zeren, *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı, İstanbul 2015, s. 585.

kaybeder.⁶ Fakat varlık arzusu kadar tehlikeli bir istek de ölüm arzusudur; ölüme susayan bir insan, nirvanaya kavuşamaz.⁷

Mahasatva aydınlanmış, Budizm’in ana ilkelerini öğrenmiş biridir, ancak kaplanla karşılaştığında onun ilk anda kendisini öldürmek gibi bir niyeti yoktur. Onun amacı, Budizm’in temel inançlarından olan tüm canlıları eşit görme ilkesi gereği aç kaplana, yavrularını hayatta tutabilmesi için yiyecek sağlama isteğidir. Orada hemen hazır et bulamadığı, tüm canlıları da eşit görmesinden dolayı merhamet duygusuyla birini öldürüp kaplana etini veremediği için feda etme düşüncesiyle kendisini kaplana sunmayı daha uygun görmüştür.

İnsan-ı kâmil (olgun insan) mertebesine ulaşma isteği, Budizm’de önemli bir ögedir. Canlılar tüm varlığın vahdetten oluştuğunu kavradıklarında dünyevi varlıklarından, benlik bilinçlerinden sıyrılırlar. Mahasatva’nın kardeşleri, geride bırakacaklarını düşündükleri için kendilerini kaplana kurban olarak sunmaktan çekinirler. Oysa Mahasatva, merhamet duygusuyla, geride bırakacağı hiçbir şeyi düşünmeden kendisini feda etme isteğine kapılmıştır. Doğadaki tüm canlıları eşit gördüğü için yavrularına bakmak zorunda kalan bir canlının ölmekte olmasına gönlü razı olmamıştır. Bu yüzden hiçbir şeyi önemsemeyen bir canlının kendisi ve yavrularının hayatta kalması için fedakârlıkta bulunmuştur. Aç kaplanın Buda olduğunu düşündüğümüz takdirde, Mahasatva’nın bu fedakârlığının Budizm’de bir üst basamak olan Bodisatva’ya yükselmesinde önemli etmen olduğunu görebiliriz. Bu da Mahasatva’nın ileride nirvanaya, yani insan-ı kâmil mertebesine ulaşmasına vesile olacaktır.

1.4. Doğa Kültürleri

1.4.1. Orman

Türk mitolojisiyle destanlarında orman “yaban”dır, tekinsiz bir yerdir, eşiktir ve kaosu simgeler. Burada tekinsiz varlıklar ve tehlikeler vardır. Kahramanlar, Oğuz Kağan örneğinde olduğu gibi, bu ortamda vahşi hayvanlarla savaşarak kendilerini görünür kılarlar.⁸ Bu anlatıda ise orman, vahşi hayvanlarla savaşma alanı değildir ve tehlike boyutu taşımamaktadır. Aç Bars Hikâyesi’nde üç kardeşin ormana gidiş amacı eğlenmek; çiçek⁹,

⁶ “Nirvana’nın anlamı ise “sönmek”tir. Budacılıkta “sönmekten-sönüşten” anlatılmak istenen tıpkı bir alevin söndürülmesi gibi insanın acılarının kaynağı olan isteklerin, tutkuların, doyumsuzluğun söndürülmesidir. (...)Buda’ya göre “kurtuluş” kişinin yanılgılarını farkedip nedensellik yasasından, tutsaklığından kendisini kurtarmasıdır. Bu dünyada var olan herşey ' gelip geçici olgulardan (Fenomenlerden) oluştuğu ve bu olgularında 12 halkalı neden-sonuç zincirine bağlı bulunduğu göre kurtuluşa, Nirvanaya erişmek bu zinciri kırmakla mümkün olacaktır. İkinci nokta ise kurtuluşun bir yoga durumu olarak kabul edilmesidir. Bir yogi, yerli halkların dokuz gök tabakası şemasına uygun olarak içe dalınç (meditasyon) aşamaları geçirir. Aşama aşama yükselecek en üst tabakaya yani kurtuluş tabakasına erişir. Bu aynı zamanda simgesel kozmik tabakaları da geçmek demektir. Budacılıkta Nirvanaya Kurtuluşa, erişme aynı zamanda bu kozmik tabakalardan da kurtulma anlamına da gelmektedir. Böylelikle Budacılığın bu skolastiği kurtuluş düşüncesini anlatmak ve tarif etmek için birbirlerine yakın iki kavram oluşturmuyorlardı. Birincisinde kurtuluşu özgürlüğü bir “sönüş” olarak tanımlıyorlar; İkincisindeyse “yeniden beden bulmasına hiçbir neden olmayan gök tabakası” olarak açıklıyorlardı.” (Walter Ruben, *Eski Metinlere Göre Budizm (Budacılığın Diyalektik Yorumu)*, (hzl. Lütfü Bozkurt), Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 143, 147-148)

⁷ Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, (ed. R. Kibar), Kırkambar Yayınları, Ankara 1999, s. 129-130.

⁸ W. Bang-G. R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Semineri Neşriyatından, İstanbul 1936, s. 11-13.

⁹ Söz konusu çiçeğin lotus çiçeği olduğunu varsayabiliriz. Lotus çiçeği Budizm’de ikinci taht motifidir. Tasvirlerde, duvar resimlerinde Buda bir lotus çiçeğinin içinde oturmaktadır. Lotus çiçeği, Samsara çarkı içinde değişmeden kalan insan özündeki saf Buda doğasını da simgelemektedir. Lotus çiçeği farklı toplumlarda da çok önemli bir bitkidir. Kozmosu simgeleyen eski bir Hint motifidir. Mısır kültüründe ise lotus çiçeği gün ışığıyla yapraklarını açtığı için güneşi ve yeniden doğuşu temsil eder, yine Eski Mısırlılar lotus çiçeğini ölümlerle ilişkilendirmiştir. Eski Çin’de Budizm’in etkisiyle lotus çiçeği on önemli bitkiden biri olmuştur.

yemiş ve meyve toplamaktır. Mahasatva, ormanda aç kaplana kendisini kurban etmeden önce bir düşmanla veya hayvanla değil, kendi nefsiyle savaşmıştır.

Metinde Mahasatva, ormanın evliyalar mekânı olduğunu söyler. Bir bakıma ormanın Budist metinlerdeki yeri bu cümleyle tanımlanmış olur. Üç prensin ormanın derinliklerine doğru yürümesi kaos ortamının gerilimini artırır. Bu mekân aynı zamanda kozmosa, Nirvana'ya ulaşmanın aracısıdır, çünkü fedakârlıklar kaosun olduğu ortamlarda yapılabilir.

Dağ ya da ormanın bu dünya ile öteki dünyanın, hayatla ölümün, gizli olanla açık olanın sınırını oluşturduğu görülmektedir. Orman öteki âleme açılan kapı görevini yerine getirmektedir.¹⁰

1.4.2. Dağ-Tepe

Ayinler yapılan, kurbanlar sunulan ve yeminler edilen kutsal dağlar, başta eski Türk sistemi olmak üzere, pek çok inanç sisteminde merkezi bir yere sahiptir.¹¹ Budist inanç sisteminde de Meru ya da Sumeru dağı¹² denizler ve dağlar kompleksinin kutup merkezini oluşturur. Hint mitolojisinin¹³ Budizm üzerindeki etkilerinden biri olduğu düşünülen ve modern Budizm'in günümüzde ciddi bir şekilde tartıştığı Budist mitolojisinin merkezinde yer alan bu dağın¹⁴ tepesi cenneti temsil eder.¹⁵ Mahasatva, kaplanın önüne yattığında kaplan onu yemez, sonrasında kendisini bir dağ tepesinden atar. Böylece kendisini yükseklerden gönderilmiş, Tanrı'nın sunusu olarak kaplana sunmuş olur.

Mahasatva'nın annesi, Mahasatva'nın ölüm habercisi sayılan rüyayı yine yüksek kulede görmüştür. Kutsal dağı, Ak Dağ adıyla Uygurların türeyişiyle ilgili anlatıda da görmekteyiz. Bu anlatıya göre dağdan doğan beş kardeşin en akıllısı olan ve Uygurlarca kağan seçilen Buku Han uyuduğu sırada penceresinden giren bir kız tarafından ziyaret edilir ve kızla birlikte Ak Dağ'a gider. Buku Han ile kız bu Ak Dağ'da konuşurlar.¹⁶ Dağın Budist inanç sisteminin sabit ya da merkezi bir kültü olup olmadığına dair tartışmalar ve verilen örnekler de göstermektedir ki dağ kültürünün anlatıdaki yeri, özellikle de Uygur Türkleri söz konusu olduğunda, eski Türk inancı da dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

¹⁰ Fuzuli Bayat, "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", *Folklor Edebiyat*, Cilt: 12, Sayı: 46, 2006, 47-60.

¹¹ Eski Türk inanç sisteminde merkezi bir yere sahip olan dağ kültürünün izleri, İslami dönem Türk inançlarıyla anlatılarında da yansımıştır. Dağ kültürünün temel özellikleriyle Dede Korkut Kitabı'ndaki yansımaları için bk. Pervin Ergun, "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dağ Kültü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt: 51, Sayı: 2023/2, 2023, s. 75-88.

¹² Ural-Alтай halklarının merkezi dağının adı Sumbur, Sumur ya da Sumeru'dur ve bu dağın zirvesinde de kutup yıldızı bulunmaktadır (Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 114).

¹³ "Hint mitolojisindeki Meru Dağı dünyanın merkezinde bulunmaktadır; üzerinde kutup yıldız parlar." (Mircea Eliade, *a.g.e.*, 114).

¹⁴ Dağın Budizm'de sabit ya da birincil bir kült olup olmadığını tartışan bir çalışma için bk. Dominck Scarangelo, "Mountain Cult? A Cautionary Tale of the Shifting Locus of the Mountain in a Japanese Deity Cult", https://www.academia.edu/34519827/AAR_Buddhism_Section_Theme_Buddhism_and_Sacred_Mountains_MOUNTAIN_CULT_A_CAUTIONARY_TALE_OF_THE_SHIFTING_LOCUS_OF_THE_MOUNTAIN_IN_A_JAPANESE_DEITY_CULT (Erişim Tarihi: 28. 05. 2025)

¹⁵ V. İ. Verbitski'nin derlediği Altay yaratılış mitinde Ülgen'in dünyayı yaratırken bir dağın üstünde oturduğundan söz edilmiştir: "Dünyayı yaratırken Ülgen 'ay güneş dokunan altın dağ' (ay, kün tiygen altın tü) üzerinde oturdu. Bu dağ gökle yer arasında idi. Yere o kadar yakındı ki ancak bir adam boyu kadar aralık bulunuyordu." (Abdülkadir İnan, *Tarihte Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 20)

¹⁶ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 61.

1.4.3. Hayvan

Uygur Türkleri arasında aslan ya da kaplanın kutsal kabul edildiğine dair kesin bilgiler olmasa da *Divanü Lügâti't-Türk*'te kaplan türündeki bir hayvan olarak tanımlanan *toña*, kişi adı olarak sık sık kullanılmıştır.¹⁷ Budist metinlerde aslan, Buda'yı temsil etmektedir.¹⁸ Kaplan postu, Budist dönemde de Budizm'in gücünü ve dolayısıyla hükümdarların kudretini ifade etmiştir. Aslan gibi kaplan da tahtın sembolü olmuştur.¹⁹

Aç Bars Hikâyesi'nde kaplan yer almaktadır. Mahasatva, kendisini bu aç dişi kaplana feda eder. Aç kaplanın Mahasatva'yı yemesi sonucu vücutları birleşir. Bu fiziksel birleşme, yukarıda değindiğimiz insan-ı kâmil mertebesine ulaşmanın bir metaforudur. Bu bağlamda bizim düşüncemize göre kaplan, Buda'yı temsil etmektedir.

Mahasatva ormanda değerli eşyalara ihtiyaç duymadığını düşünürken bunlara hayvan olarak da at ve fili²⁰ eklemiştir. At, Türklerde Budizm'den önce de kutsalken fil Budizm etkisiyle kutsal sayılmıştır ve Buda'nın avatarıdır. Bir rivayete göre Buda doğmadan önce Buda'nın annesi Maya, rüyasında gökten ışıklar içinde inen beyaz filin sağ tarafından karnına girdiğini görmüştür.²¹

1.4.4. Su

Türk mitolojisinde su yaratılışın, yeniden doğumun, arınmanın ve tufanın simgesidir.²² Uygur Türkçesinde yer alan pek çok Budist dinî terim, su ile ilişkilidir.

Bunlardan dharmayı tanımlayanlar arasında *nomlug suvsuş* (dharma suyu), *nomlug yagmur* (dharma yağmuru), *nomlug taluy* (dharma denizi), *nomlug kimi* (dharma gemisi); samsarayı tanımlayanlar arasında *ajunlug taluy ögüz* (dünyevi deniz), *emgeklik taluy* (ıstırap denizi), *bo kıdığ* (bu kıyı) ve Nirvana'yı tanımlayanlar arasında *burkanlıg taluy ögüz* (Buda denizi), *nirvanlıg intın kıdığ* (nirvanalı sığınma, huzur kıyısı), *ol kıdığ* (o kıyı) sayılabilir.²³

Ancak bu hikâyede üç âlemin eziyetli denizinden bahsedilir. Suyun Türk mitolojisinde bahsettiğimiz özelliklerinin tam tersine bu dönemde su; eziyet, acı, sıkıntı kavramlarıyla da kullanılmaya başlanmıştır.

Ayrıca Aç Bars Hikâyesi'nde tufan anlatısının etkisi görülmektedir. Mahasatva, Samsara denizi içinde bir gemi olmayı, doğum ve ölüm döngüsünden kendisini kurtarmayı istemektedir. Suda meydana gelen kaostan kaçıp gemiye sığınma tufan anlatısında kullanılan bir motiftir. Yine Mahasatva kaplana kendisini sunmaya geldiği zaman yer, altı kere titremiştir ve bir tufan tasviri yapılmıştır. Tasvir şu şekildedir:

“yer altı türlü titredi;
sanki büyük bir yelin eserek göl suyunu

¹⁷ “*toña* filleri öldüren bir tür pars (*bebr*). Esas budur; ancak bu isim Türklerde kalmıştır ve anlamı onlarda devam etmektedir. Unvan olarak çok kullanılır. *Toña Xân*, *Toña Tigi.n vb.* kullanılır. Türklerin büyüğü olan hükümdar *Afrasiyab Toña Alp Er* olarak adlandırılır; anlamı “‘*bebr*’ gücünde olan kahraman adam”dır” (Kâşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*), (hızl. Ahmet B. Erculasun ve Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 496-497)

¹⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 149-150.

¹⁹ Yaşar Çoruhlu, *a.g.e.*, s. 151-153.

²⁰ Hint mitolojisine göre dünyanın fillerin üzerinde durması inancı ve Hinduizm'de fil başlı Tanrı Ganeşa'nın Budizm'e yansması olarak düşünülebilir. Ayrıca beyaz fil de Buda'nın temsilcilerindendir.

²¹ Korhan Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s. 15.

²² Suyun Türk inançlarıyla mitolojisindeki yeri için bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 315-393; Eyüp Akman, “Türk ve Dünya Kültürlerindeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2002, s. 1-10.

²³ Hatice Tokyürek, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011, s. 212, 217, 219, 462-464, 468-469, 471-472.

vurup dalgalandırmış gibi, yukarıya ve aşağıya dağıttı,
çalkalandı...”²⁴

1.5. Kurban

Kendini feda etme düşüncesinin en eski şekli insan kurban etme geleneğidir. Hindistan’ın birçok bölgesine yayılan insan kurban etme geleneği zamanla değişerek Hint dinleri ve öğretilerinde kişinin özveride bulunarak bir inanç uğruna kendini feda etmesi düşüncesine dönüşmüştür.²⁵

Antik çağlardan itibaren farklı ritüelleri ve çeşitleri olan kurban, Aç Bars Hikâyesi’nde kanlı kurban olarak karşımıza çıkar. Kan akıtmak, Tanrı’ya kurban verirken önemli bir sunum yoludur. Mahasatva, önce damarını bir kamış yardımıyla kesmiştir, sonrasında kendisini aç kaplana sunmuştur. Yine aç kaplanın burada Buda olduğu çıkarımını yapmamız yanlış olmayacaktır.

Ayrıca Mahasatva kendisini aç kaplana sunmadan önce giysilerini üzerinden çıkarır. Kıyafetler, özel eşyalar insanı dünyalılaştıran unsurlardandır. Mahasatva soyunarak kendisini bedenlen ölümüne, üst mertebeye geçişe hazırlamaktadır.²⁶

1.6.Ölüm

Türk halk inançlarında insanların öleceklerine dair kimi ön belirtilerden söz edilir. Bunların başında insanların kendilerini iyi hissetmemeleri, öleceklerini düşünmeleri, hayvanların olağandışı davranışları, rüyalar ve çeşitli doğa olayları gelmektedir.²⁷ Türk halk anlatılarında da kahramanların ölümü, önceden belli olabilmekte ya da ölüm belirtileri önceden ortaya çıkabilmektedir.²⁸ Ölüm, Aç Bars Hikâyesi’nde de sezilebilir bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Ölmeden önce Mahasatva, kardeşlerine içine büyük bir sevinç doğduğunu söyler ve o gün sevap kazanabilecekler mi diye sorar. Mahasatva ölmeden önce, Mahasatva’nın annesi ölüm habercisi bir rüya görmüştür ve çeşitli doğa olayları meydana gelmiştir.

Mahasatva öldükten sonra onun geride kalmış kemiklerini toplarlar ve büyük bir tören düzenlerler. Tören bittikten sonra ise Mahasatva’yı sandık içine koyup saklarlar. Ancak anlatıda törenin nasıl icra edildiği hakkında bilgi verilmemiştir.

1.6.1.Ölüm Habercisi Olarak Rüya

Rüyalar, bilinçaltımızın gizemli bir yansıması olarak görülür. Hayal ve gerçek arasında hissedilen bu rüyalar, halk inanışlarına göre çoğu zaman bu dünya ile ilgili çeşitli mesajlar taşımaktadır. Son geçiş dönemi olarak ölüm, ortak bilinçaltının bir arketipidir. Bu yüzden ölümüne yorulan çok sayıda rüya mevcuttur. Aç Bars Hikâyesi’nde anne, üç oğlu ormana eğlenmeye gittikten sonra yüksek bir kulede rüya görür. Rüya şu şekilde anlatılır:

“O sırada annesi hatun, şehirde yüksek terasta yatıp uyuyorken çok kötü bir rüya gördü. (Rüyasında) iki göğsü tepeden biçilmiş, azı dişleri ağzından sallanıp düşmüş,

²⁴ Zemire Gülcı, *Eski Uyurca Altun Yaruk Sudur’da Aç Bars Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 116.

²⁵ Walter Ruben, *a.g.e.*, s. 67.

²⁶ Bir rivayete göre Hz. İsa Tanrı katına yükselirken üzerinde bu dünyadan bir eşya taşımaktadır, bu eşya bir iğnedir. İğne, onun göğün bir katında takılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda Mahasatva da Bodisatva mertebesine yükselmek için üzerindeki kıyafetleri çıkarmıştır.

²⁷ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 15-36.

²⁸ Mustafa Aça, “Altay Türklerinin Destanlarındaki Ölüm Teması Üzerine Bazı Tespitler”, *Bilgi*, Sayı: 59, 2011, s. 3.

üç güvercin yavrusu şahine rastladığında biri yakalanıp ikisi korku içinde kaçmış olarak böylece rüya görüp yatar iken yer sarsıntısı ile irkilip kendine geldi.”²⁹

Rüyada azı dişlerinin dökülmesi günümüzde de ölüm habercisi kabul edilen en yaygın rüyalardandır. Azı dişlerinin dökülmesi, rüyayı gören kişinin yakın akrabalarından birinin öleceğine işaret eder.³⁰

Yine rüyada el ya da organların kesilmesi işlerin bozulacağına işaretidir. Kraliçenin göğsü boydan boya kesilmiştir. Güvercin öldürülmesi de rüya yorumlarına göre olumsuz anlam taşır. Üç güvercin yavrusu üç kardeşin, şahin can alıcıyla tehlikenin temsilidir. Metinde üç prensten birinin başına kötü bir şey geldiği, diğer iki prensin ise sağ salim kurtulması ile ilişkilendirilmiş olup üç prensten birinin kaplanlara yem olması olayına doğrudan atıf niteliğindedir.³¹

1.6.2.Ölüm Habercisi Olarak Doğa Olayları

Bir kişinin ölümü, çeşitli doğa olaylarının meydana gelmesiyle önceden sezilebilir. Ay ve güneş tutulması, yıldız kaymaları, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi doğa olayları halk inancında ölümün işaretidir. Ay ve güneşin tutulması korkunç bir olay olarak görüldüğü için yeryüzüyle gökyüzü arasındaki dinsel ilişkinin analogik sonucu olarak yeryüzünde de korkunç bir olay yaşanması beklenmektedir.³² Mahasatva'nın annesi bahsettiğimiz ölüm habercisi rüyadan uyandığında yeryüzü altı defa sallanmıştır. Bu olay Mahasatva kendisini aç kaplana sunduğunda da meydana gelmiştir. Ölüm habercisi olarak Aç Bars Hikâyesi'nde deprem ve güneş tutulması yer almaktadır.

1.7. Kutsal Sayılar

Anlatıda üç ve yedi sayı motifleri bulunmaktadır. Sayı motifleri, Türk mitolojisinde çok sık rastladığımız motiflerdir. Türk kültüründe, özellikle Şaman inancının etkisi altında, taşıdığı kritik zamanlar düşünülerek kalıplaşmış olan üç ve yedi sayıları, anlatılarda çok sık karşımıza çıkmaktadır.

Budizm'de yedi sayısı önemli bir semboldür. Buda, doğumundan yedi dakika sonra doğu, kuzey, güney ve batı yönlerinde yedi adım atmıştır. *Aç Bars Hikâyesi*'nde de dişi kaplanın yedi yavrusu olmuş ve dişi kaplan onları yavrulayalı yedi gün geçmiştir.

Budizm'de üç sayısının yansımaları üç cevher, üç sepet (tripitaka), geçmiş, bugün ve gelecek olmak üzere Budaların gönderildiği üç zaman, üç âlem, üç beden olarak karşımıza çıkmaktadır.³³ Kralın üç oğlu vardır. Bu üç prens ormanda çiçek, meyve ve yemiş olmak üzere üç bitki toplamak isterler.

Kralın sarayında on iki prens bulunmaktadır. Buda'nın da on iki öğrencisi olmuştur.³⁴ Burada on iki sayısı bize on iki nedeni de hatırlatır. Budizm'de on iki neden, insanın doğumundan ölümüne kadar var olan acı döngüsünü on iki maddede açıklar.

²⁹ Serkan Şen, “Eski Türkçe Metinlerde Görülen Ölüm Habercisi Rüyalar”, *Uçmağa Varmak Kitabı*, (ed. E. G. Naskali ve G. S. Yüksekaya), Kitabevi Yayınları 2009, s. 304.

³⁰ Mustafa Necati Bursalı, *Rüya Tabirleri Ansiklopedisi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1993, s. 293.

³¹ Serkan Şen, a.g.m., s. 304.

³² Sedat Veyis Örnek, a.g.e., s. 24.

³³ Özlem Ayazlı, “Mahâyâna Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler”, *Electronic Turkish Studies*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, s. 656.

³⁴ Manihaizm'de Işık Tanrısı etrafındaki 12 aeon, Sümerlerin 12 gezegeni, Yunan mitolojisinin 12 tanrısı, Hz. İsa'nın 12 havarisi, Hz. İsmail'in 12 oğlu ve Alevilikteki 12 imamla 12 hizmet erbabıyla birlikte düşünülmelidir. Sayıların gizemi üzerine yapılan önemli bir çalışma için bk. Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, (çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.

Mahasatva, kaplanın önüne kendisini atınca yer, altı defa titremiştir. Altı sayısı altı basamak ile ilgilidir. Kendinden önce başkalarının aydınlanmasını hedefleyen bir Bodisatva'nın Budalığa giden yolu on basamaktan oluşur. İlk altı tanesi, karşı kıyıya taşıyacak araçlar olan altı olgunlaştırıcıdır: eli açıklık, sabır, erdemli olmak, çaba, meditasyon, bilgelik. Bunlardan ilki fedakârlık, ikincisi dayanıklılığı artırmak, üçüncüsü ahlâk kuralları, dördüncü ve beşincisi meditasyonda yıllar boyunca derinleşmek, sonuncusu ise nihai gerçek olan boşluğa varmak demek olan tam ve eksiksiz bilgeliğe ulaşmakla ilgilidir. Bu altı basamak sonunda Budalığa ulaşan Bodisatva isterse nirvanaya ulaşır isterse dünyada uzun zaman kalıp canlılara yardım eder. İkinci seçeneği tercih eden Bodisatva, Mahayana metinlerinde dünyaya egemen olma olarak bilinen olağanüstü nitelikleri kazanarak üst insan olur.³⁵

Mahasatva, kardeşlerine beş dünya canlılarını mutlu etmek gerektiğini söyler.³⁶ Budistler evrenin Rupa (suret), Vedana (duyum), Samjna (isim), Sanskara (uygunluk), Vijnana (şuur) olmak üzere beş kozmik unsurdan oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu beş unsur sonsuz kozmik güç şeklinde düşünülerek Tantra Budizmi'nde Beş Dhyani Buda olarak tanrılaştırılmıştır.³⁷

2. Aç Bars Hikâyesi'ndeki Halk Şiiri Unsurları

Anlatıda tespit ettiğimiz bazı halk şiiri unsurlarını şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Ağıtlar

Mahasatva'nın kendisini aç kaplana kurban olarak sunmasından sonra annesi, babası ve kardeşleri onun ardından ağıt yakmışlardır. Metinde ağlama, feryat edip ağlama, ağıt yakma eylemini ifade etmek için “yığla-” (inçâ tep yıgladı) fiilinin yanı sıra “sığta-” (sığtadılar, sığtaşdılar ulışdılar, ulıyu sıktayu), “ulı-” (sığtaşdılar ulışdılar, ulıyu sıktayu) ve “takşur-” (takşurdılar) fiilleri de kullanılmıştır. “Sığta-” ve “ulı-” fiilleri, verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, ikileme halinde kullanılmıştır. “Sığta-” fiili Kök Türkçede de görülmektedir. Kök Türkçede ağıt ve feryat anlamında “sıgıt”, ağıt yakmak ve feryat etmek anlamında “sığta-” ve ağıtçı anlamında “sıgıtçı”ya ver verilmiştir.³⁸ Aç Bars Hikâyesinde “sığta-” fiiliyle birlikte kullanılan “ulı-” fiili ulumak anlamına gelip ağıt yakma ezgisiyle ile kurt uluması arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Muhtemeldir ki bu ezgi, günümüz Güney Sibiry Türklerinin gırtlaktan şarkı söyleme (Tıvalarda “höömey”³⁹, Altay Türkleriyle Şor Türklerinde “kay”⁴⁰, “Hakaslarda “hay”⁴¹) ezgilerine benzemektedir.

³⁵ Edward Conze, *Kısa Budizm Tarihi*, (çev. Ö. C. Güngören), Yol Yayınları, İstanbul 2005, s. 65-67.

³⁶ Manihaizm'de canlılar (biş türlüg tınlıg) ve bitkiler (biş türlüg oot ıgaç) beş türlü olarak sınıflandırılır. Beş türlü canlı Maniheist Uygurların tövbe duası “Huastuanıft”te ilk iki ayaklı insan, ikinci dört bacaklı canlı, üçüncü uçan canlı, dördüncü su içindeki canlı, beşinci yerde bağı üstü yürüyen canlı olarak geçer. (Betül Özbay, *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015). Burada, Budizm ile Manihaizm arasındaki bir etkileşimden söz etmek mümkündür.

³⁷ İbrahim Sümer, *Lotusun İçindeki İnci Lamizm'le Nirvana'ya Yolculuk*, KaraKutu Yayınları, İstanbul 2003, s. 33.

³⁸ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 157.

³⁹ Ekrem Arıkoğlu ve Klara Kuular, *Tıva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 53.

⁴⁰ “Kay göğüsten çıkarılan boğuk ve makamlı sestir. “Kay” sözü Altay Türkçesi'nden başka Hakas, Tıva ve Şor Türkçelerinde de kullanılır ve daha ziyade destan söylenirken çıkarılan sese verilen bir terimdir. Söz konusu Türk gruplarının kayları özde bir olmakla birlikte aralarında bazı farklar da vardır.” (Metin Ergun, *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alp Manaş*, Konya 1997, s. 19); Metin Ergun, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 23-24.

⁴¹ Pervin Ergun, *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Kömen Yayınları, Ankara 2010, s. 32-33.

Şiir okumak ve ağıt yakmak anlamında kullanılan “taşkur-” fiilinin, Burkanlı Uygur metinlerinde görülen ve “şiir, nazım, beyit, manzume” anlamlarına gelen “takşut” kelimesiyle ayı kökten gelmiş olması muhtemeldir. Reşid Rahmeti Arat, destan dışındaki şiir ve şarkıların tümü olarak tanımladığı “takmak” ile “takşut”un da aynı kökten geldiğini düşünmüştür. Hakas Türklerinin “tahpah” şeklinde telaffuz ettikleri terim, diğer Türk lehçelerindeki “koşık”ın anlamını da içerecek şekilde kullanılmaktadır. Arat, kelimenin günümüzde, Tobol ve Kazan Türkleri arasında “takmak” (“bulmaca”, “atalarsözü”, “türkü”) ve bundan türetilen “takmakla-”, “takmakçı” biçimlerinde, Altay Türkçesinde “takpak” (şaka, nükte, türkü yarışı, şaka türkü; masal, bulmaca) ve bundan türetilen “takpakta-”, “takpakçı” (“şarkıcı”, “şakacı”) biçimlerinde yaşadığını yazmıştır.⁴²

Metinde yer alan ağıtlarda ölçü birliği görülmemektedir. Ağıtların yazımında dörtlük nazım birimi yerine, dizelerin alt alta sıralanması tercih edilmiştir. Arat’ın da dikkat çektiği dize başı ses tekrarlarına⁴³ burada da rastlanmaktadır.

Aç Bars Hikâyesi’ndeki anneyle babanın ağıtı şu şekildedir:

*“Ellerini yukarı kaldırıp feryat ederek
Şöyle ağıt yaktılar:
Ne zor idi yavrucuğum, güzel canım,
ölmek eziyeti nasıl bu kadar erken
gelip (seni) aldı/yakaladı, senden önce
ölseydim ey güneşim,
görmeseydik böyle büyük acıyı/
eziyeti”⁴⁴*

Anneyle babanın ağıtında, ağıt yakmaya başlamadan önce ellerin yukarı kaldırıldığından söz edilmiştir. Söz konusu ölüm, anne ve baba için zamansız ve sırasız bir ölümdür. Evlat kaybı, anne ve babaların yaşamak istemeyecekleri bir durum olup yaşanması büyük bir acı ve eziyete neden olmaktadır. Aç Bars Hikâyesi’ndeki bu ağıt, Anadolu’da yaşayan anne ve babaların sıklıkla dillendirdikleri “Allah sıralı ölüm versin”, “Allah kimseye evlat acısı yaşatmasın” şeklindeki dualarının şiirsel bir ifadesinden başka bir şey değildir.

Annesinin ağıtı şu şekildedir:

*“ağladı: Kim idi (o) kesen sevgi-
li yavrumun vücudunu, dağılıp yatıyor eyvah
kalan kemikleri her yerde; kaybet-
mişim gencimi, sevdiğim yavru-
mu; keder altında (ezilip), kımıldamaz
oldum değil mi; kim idi (o) acaba
öldüren sevgili yavrum seni; veren
bunun gibi keder (ve) eziyeti;
katı elmas değil ki benim
bu yüreğim, parçalanmadan kırılmadan
nasıl durur böylece; rüyamda ben*

⁴² Reşid Rahmet Arat, *Eski Türk Şiiri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. XIV.

⁴³ Reşid Rahmet Arat, *a.g.e.*,

⁴⁴ Zemire Gülcü, *a.g.e.*, s. 156-157.

bu işareti açıkça görmüş idim: iki mememin
beraber dibinden kesildiğini gördüm, azı
dışım koparak düşüyor
idi, görmüşüm ben açıkça, bu
eziyet vaktini; yine gördüm
burada başka (rüya); üç güvercin
yavrusunu; doğan üçünü koşup (bir yere sıkıştırıp) bir-
ini yakalayarak götürmüştü. Şimdi kaybet-
tim en küçük sevgili yavrucuğumu;
(bu) fena işaretin sonucu hiç yalan hayırlı olmadı”⁴⁵

Oldukça içli ve acıklı olan söz konusu ağıt metninde anne, evladının öleceğini ya da bir felaketin yaklaşmakta olduğunu önceden rüya yoluyla hissettiğini ifade etmiştir. Ölümün habercisi olan rüya ile bu rüyada yer alan simgeler üzerinde yukarıda durulmuştur.

Kardeşlerin yaktığı ağıt ise şu şekildedir:

“ağıt yakarak şöyle
dediler: “Güzel, ılımlı ve erdemli kardeşimiz
idin ey sevgili,
anneme babama
(kendini) sevdirmiş idin ey kardeş(im),
neden yine beraber çıkıp üçümüz
ne diye terk ettin kendini, bizimle
varmadın, anne babamız bizi
görüp sorduklarında
biz ikimiz ne
diye cevap vereceğiz,
üçümüz beraberce ölseydik daha iyi olacaktı,
asla
bize gerekmez bu vücudumuzun sağ olması.”⁴⁶

Kardeşler tarafından yakılan ağıtta, öncelikle kendisini aç kaplana kurban eden kardeşin güzel ve erdemli olduğundan söz edilmiştir. Bu durum, Türk ağıt söyleme geleneğinin temel bir özelliği olup ölen kişiyi yüceltme, onun arkasından güzel söz söyleme arzusunun bir ürünüdür. Ağıtta, ölüm haberini verme yükümlülüğünün güçlüğüne de vurgu yapılmıştır.

Ağıtın törensel niteliği içerisinde ağıt yakma, ağlama, dövünme, titreme, kendisini yere atma, saç-baş yolma gibi acıyı gösteren çeşitli vücut hareketleri acı çekenin belli etmektedir.⁴⁷ Mahasatva, kaplan tarafından yendiğinde onun kardeşleri acı içinde kendilerini kemiklerin üzerine fırlatmış ve kendilerinden geçip yıkılmışlardır. Sonrasında ellerini yukarı kaldırıp yüksek sesle ağıt yaktıklarıdır. Ellerini yukarı kaldırmalarını, Kök Tanrı inancının Budizm’de devam eden bir ritüeli olarak değerlendirmek mümkündür.

⁴⁵ Zemire Gülcı, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁴⁶ Zemire Gülcı, *a.g.e.*, s. 118.

⁴⁷ Nihan Tahtaişleyen, *Anadolu Ağıt Geleneğinin Özellikleri ve Kültürel Süreklilikteki Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 13.

2.2. Koşuklar

Metinde sadece bir koşuk (koşug) örneği bulunmaktadır. Arat'ın genel anlamda “nazım”, “şiir” ve “beyit” anlamlarını verdiği “koşug” terimi, bugün Kazak, Karakalpak, Hakas, Şor, Altay, Kırgız, Tıva, Saha (Yakut) Türk boylarının halk şiir geleneklerinde “kosık”, “koşık”, “koşak” ve “koşok” biçimlerinde varlığını korumaktadır.⁴⁸

Mahasatva kendisini kaplanın önüne attığında tanrılar, onun merhameti sayesinde artık Bodisatva mertebesine ulaşmasına sevinip onun için bir koşuk söylemişlerdir. Tanrıların koşuk söylemeleri, nadirliği nedeniyle Türk halk edebiyatı araştırmaları açısından önem arz etmektedir. Mahasatva'nın fedakârlığı Tanrıları dile getirmiştir. Metinde koşuk unsuru şöyle geçmektedir:

“Büyük insan olabildiniz canlılara sığınak olmak için.
Büyük merhametli gönl(ünüz) ile eşit
Görürsünüz canlıların (tıpkı) öz
oğlunuz-kızınız gibi; cesur, sevinçli,
cömert (ve) kutsal gönlünüz ile
vücudunuzu feda edip, (canlıları) ızdıraptan kurtarma
sevabınız ulaşılmazdır, (siz) muhakkak
ulaşacaksınız ebedi, doğru, mükemmel
makama; ebediyen aşacak-
sınız doğum (ve) ölümün sıkı bağından;
kısza zamanda erişeceksiniz eş-
siz Buda kutuna; tereddütsüz
tanımlayıp (şehadet getirecek), mutluluk bulacaksınız.”⁴⁹ (Gülcalı, 2015: 116)

Sonuç

Anlatıda karşılaştığımız inanç unsurları, hem Türklerin daha önceki inançlarından gelen unsurlarını hem de Eski Mısır dini ve Hinduizm gibi Budizm'in beslendiği dinlere ait inanç unsurlarını içermektedir. Bu inanç unsurları, Türklerin daha sonraki inançlarına katkı sağlayan unsurlar olarak da rol üstlenmişlerdir.

Aç Bars Hikâyesi'ndeki inanç unsurlarıyla halk şiiri örnekleri üzerine yapılan bu kısa inceleme de göstermektedir ki Uygur metinleri, Türk inançlarıyla halk edebiyatı unsurlarına dönük araştırmalar için zengin bir içeriğe sahiptir. İnançlara ve halk edebiyatı unsurlarına yönelik çalışmalar, Uygurların benimsedikleri dinler üzerinden nasıl bir inançsal ve kültürel bir değişime maruz kaldıklarının tespit edilebilmesinin yanı sıra günümüzdeki inançsal ve kültürel unsurların kökenlerinin ortaya koyulabilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu da Türk inanç sistemi ile halk edebiyatı alanında çalışan araştırmacıların Uygur metinlerine daha fazla önem vermelerini zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

- AÇA, Mustafa, “Altay Türklerinin Destanlarındaki Ölüm Teması Üzerine Bazı Tespitler”, *Bilig*, Sayı: 59, 2011, s. 1-20.
AKMAN, Eyüp, “Türk ve Dünya Kültürlerindeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2002, s. 1-10.
ARAT, Reşid Rahmet, *Eski Türk Şiiri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
ARIKOĞLU, Ekrem - KUULAR, Klara, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003

⁴⁸ Reşid Rahmet Arat, *a.g.e.*, XII.

⁴⁹ Zemire Gülcalı, *a.g.e.*, s. 116.

Aç Bars Hikâyesi'ndeki İnanç Unsurları ile Halk Şiiri Örnekleri Üzerine Bir İnceleme

- AYAZLI, Özlem, "Mahâyâna Budizmine Ait Sayı ve Zamanla İlgili Bazı Terimler", *Electronic Turkish Studies*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, s. 656.
- BAYAT, Fuzuli, "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", *Folklor Edebiyat*, Cilt: 12, Sayı: 46, 2006, s. 47-60.
- BURSALI, Mustafa Necati, *Rüya Tabirleri Ansiklopedisi*, Çelik Yayınevi, İstanbul 1993.
- CAMPBELL, Joseph, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (çev. Sabri Gürses), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010.
- CONZE, Edward, *Kısa Budizm Tarihi*, (çev. Ö. C. Güngören), Yol Yayınları, İstanbul 2005.
- ÇORUHLU, Yaşar (1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- ELIADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.
- ERGUN, Metin, *Altay Türkleri'nin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*, Konya 1997.
- ERGUN, Metin, *Şor Kahramanlık Destanları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- ERGUN, Pervin, "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dağ Kültü", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt: 51, Sayı: 2023/2, 2023, s. 75-88.
- ERGUN, Pervin, *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*, Kömen Yayınları, Ankara 2010.
- ESİN, Emel, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- FRAZER, J. G., *Ruhun Tehlikeleri ve Tabu*, (çev. İsmail Hakkı Yılmaz), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019.
- GÜLCALI, Z. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'da Aç Bars Hikâyesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (hızl. Ahmet B. Erculasun ve Ziyat Akkoyunlu), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- KAYA, Korhan, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
- KAYA, Korhan, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1971.
- ÖZBAY, Betül, *Huastuanıft Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- RUBEN, Walter, *Eski Metinlere Göre Budizm (Budacılığın Diyalektik Yorumu)*, (hızl. Lütfü Bozkurt), Okyanus Yayıncılık, İstanbul 1995.
- SCARANGELLO, Dominick, "Mountain Cult? A Cautionary Tale of the Shifting Locus of the Mountain in a Japanese Deity Cult", https://www.academia.edu/34519827/AAR_Buddhism_Section_Theme_Buddhism_and_Sacred_Mountains_MOUNTAIN_CULT_A_CAUTIONARY_TALE_OF_THE_SHIFTING_LOCUS_OF_THE_MOUNTAIN_IN_A_JAPANESE_DEITY_CULT (Erişim Tarihi: 28. 05. 2025)
- SCHIMMEL, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, (ed. R. Kibar), Kırkambar Yayınları, Ankara 1999.
- SCHIMMEL, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, (çev. Mustafa Küpüşoğlu), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998.
- SÜMER, İbrahim, *Lotusun İçindeki İnci Lamizm'le Nirvana'ya Yolculuk*, KaraKutu Yayınları, İstanbul 2003.
- ŞEN, Serkan, "Eski Türkçe Metinlerde Görülen Ölüm Habercisi Rüya", *Uçmağa Varmak Kitabı*, (ed. E. G. Naskali ve G. S. Yüsekaya), Kitabevi Yayınları 2009.
- TAHTAİŞLEYEN, Nihan, *Anadolu Ağıt Geleneğinin Özellikleri ve Kültürel Süreklilikteki Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- TOKYÜREK, Hatice, *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2011.
- ZEREN, Münevver Ebru, *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı, İstanbul 2015.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.